

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУЧАНД
БА НОМИ АКАДЕМИК БОБОЧОН ҒАФУРОВ»**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ГДУ 821.0(575.3)

ТКБ 83.3(0)6

А 98

АЪЗАМОВ СУБҲОНЧОН БАҲРОМЧОНОВИЧ

**АФКОРИ АДАБИИ ТОЧИКӢ
ДАР ОХИРИ САДАИ XIX –
НИМАИ АВВАЛИ САДАИ XX**

АВТОРЕФЕРАТИ

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии
доктори илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.01.00 –
Адабиётшиносӣ (10.01.08 – Назарияи адабиёт.
Матншиносӣ, нусхашиносӣ)**

Хучанд-2024

Диссертатсия дар кафедраи адабиёти муосири тоҷики МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» омода гардидааст.

Мушовири илмӣ:

Мирзоюнус Матлуба – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи адабиёти муосири тоҷики МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров»;

Муқарризони расмӣ:

Суфизода Шодимуҳаммад – доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Салимӣ Носирчон Юсуфзода – доктори илмҳои филологӣ, академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, аъзои Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Худойдодов Аъзам Овлододович – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Муассисаи пешбар: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳимоя «__» июни соли 2024 дар маҷлиси Шурои диссертатсионии 6D.KOA-037 назди МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» (суроға: ш. Хучанд, кӯчаи Б. Мавлонбеков, 1, толори Шурои олимони раёсати Донишгоҳ баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар Китобхонаи марказии Донишгоҳ бо нишонаи 735700, шаҳри Хучанд, хиёбони Исмоили Сомонӣ, 17 ва тавассути сомонаи www.hgu.tj шинос шудан мумкин аст.

Эълон дар бораи ҳимояи диссертатсия дар сомонаи расмӣи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо нишони: www.vak.tj ҷойгир карда шудааст.

Автореферат рӯзи «__» _____ соли 2024 тавзеъ шудааст.

**Қотиби илмӣи шурои диссертатсионӣ,
номзади илми филология, дотсент**

Шарипова М. З.

МУҚАДДИМА

Мубрами мавзуи таҳқиқ. Дар бораи моҳияту арзиши адабиёти форсии тоҷикии охири садаи XIX – нимаи аввали садаи XX, ки онро муҳаққиқони таърихи адабиёт яке аз марҳалаҳои муҳим шинохтаанд, ҳамзамон аз хусуси ҷусторҳои эҷодии адибони ин давра нуктаҳои ҷудогона изҳор шудаанд. Аз асарҳои илмии олимони ба муаммоҳои бисёри адабиёт ва назарияҳои адаби ҷавоби қотеъ ёфтани мумкин аст. Равшан аст, ки дар ҳар асари таҳқиқӣ оид ба ҳаёти адаби дар ин давра ҷустуҷӯҳо дар як самти бисёр муҳими адабиётшиносӣ – нақди сухан ва ё сухансанҷӣ диққати муҳаққиқро ба масъалаҳои асосӣ ва мубрами ин ришта наздик мебарад. Мусалламан зимни пажӯҳиши адабиёти ҳар давра рӯйкард ба нақди сухан ва ё сухансанҷӣ амри ноғузир аст ва он моро бо вежаҳои назари адибону ноқидон ошно мекунад. Шинохт ва фаҳмиши илмии равандҳо ва хусусиятҳои нақди адабии тоҷикӣ дар ин давраи таърихӣ омӯзанда аст ва дарки он барои муайян кардани моҳияти эстетикӣ ва иҷтимоии адабиёт ба хидмат меояд. Афкори адабии маорифпарварон ва намоёндагони ҷадидия аз суннатҳои ҳосаи нақди адабии форсӣ-тоҷикӣ баҳраманд аст. Маҳз дар марҳалаи ҷадидӣ омилҳои тақдирбахш ба рағнаки нақди осори адаби рӯйи қор омадаанд. Давраи дигар – навсозӣҳои аҳди шуравӣ низ барои ба вучуд омадани танқиди адаби замина фароҳам овард, ки ба дастовардҳо ва бозёфтҳои фикрии мактабҳои русиву аврупоӣ таъҷиб дошт.

Дар ин марҳала афкори сухансанҷӣ ва нақди иҷтимоӣ дар осори равшангарон ҷойгоҳи назаррас ба даст овард, ки назари томравояшон дар осори манзуму мансур, тазкираҳо, таърихномаҳо ва жанрҳои матбуотӣ баён кардаанд. Бо падид омадани матбуоти миллии тоҷикӣ дар Бухоро дар равиши шарҳи осори манзуму мансур, усули дарку маърифат ва оҳанги баён бо қорбурди жанрҳои нақди адаби қадами наво ба миён гузошта шуд. Дар сарғаҳи нуфуз ёфтани сухансанҷӣ ба шеваи маорифпарвариву ҷадидӣ адиби бузург Аҳмад-маҳдуми Дониш, адибон ва муҳаққиқони насли ҷадид – Абдурауфи Фитрати Бухороӣ, Маҳмудҷоҳи Бехбудӣ, Садриддин Айни, муаллифони як қатор тазкираву таърихномаҳо – Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё, Афзал-маҳдуми Пирмастӣ, Абдуллоҳҷоҳи Абдӣ, Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам, Мирзо Салимбек, ходимони нашрияҳои навтаъсиси форсии тоҷикӣ – «Бухорои шариф», «Оина», «Самарқанд» ва ғайра қарор доранд.

Баъди зуҳури инқилоби рус ва давлати шуравӣ дар ҳамоҳангӣ бо мафкураи нави марксистӣ нақди шаклан ва сифатан созгор ба ниёзҳои ғоявӣ ва эстетикӣ он замон падидаи омад, ки сохтору принцип, тарзҳои падидаи омадану шакл ёфтани онро санаду мадракҳои давлативу ҳизбӣ муайян мекарданд. Дар ин давра кӯшишҳои назаррас дар падидаи сухансанҷии нав зоҳир шуданд. Ба андешаи аҳли таҳқиқ дар сарғаҳи нақди адабии он замон китоби бунёдгузори адабиёти навини тоҷик Садриддин Айнӣ «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) арзиши баланд дорад. Афзун ба ин асар ҳазинаи нақди адабии он даврро намунаҳои санадҳои давлатӣ оид ба адабиёт ва танқиди адабӣ, қарорҳои ҳизбӣ дар соҳаи адабиёт ва танқид (1925, 1932), асарҳои матбуоти шаклан ва мазмунан навини шуравии тоҷик дар маҷаллаҳои иҷтимоиву фанӣ, адабӣ ва илмӣ «Шуълаи инқилоб», «Дониш ва омӯзгор», «Раҳбари дониш» («Барои адабиёти сотсиалистӣ»), «За партию», нашрияҳои «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик», «Тоҷикистони сурх», «Коммунист Таджикистана», «Газетаи муаллимон», ҳамзамон маҷмуаҳои адабӣ бо сарсуханҳояшон, аз ҷумла «Намунаҳои адабиёти тоҷик» (1940), асарҳои адабиётшиносон дар боби чехраҳои адабии гузаштаву имрӯза, номаҳои аҳли адаб ва ғайра фаро мегиранд.

Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ самти нисбатан навтаре дар ҳавзаи илмӣ Тоҷикистон аст, ки танҳо баъзе аз саҳифаҳои ва ҷанбаҳои таърихӣ он равшан шуда ва бисёр масъалаҳои мавҷуданд, ки аз аҳли таҳқиқ ҷустуҷӯи амиқро тақозо доранд. Аз ин ҷиҳат, танҳо дар боби баъзе аз масъалаҳои ҷудоғонаи сухансанҷӣ дар аҳди маорифпарварӣ, ҷадидӣ ва шуравӣ, зуҳури шахсиятҳои ноқид, ҷойгоҳи ноқидон дар инкишофи сухансанҷии тоҷикӣ ва вежагиҳои афкори наққодии онҳо ҷустуҷӯҳои илмӣ сурат гирифтаанд. Аз назари мо, имрӯз илова бар пажӯҳиши масъалаҳои нисбатан хурд, аз ҷумла омӯзишу таҳқиқи осор ва афкори ҷудоғонаи ҳар ноқиду сухансанҷ таҳқиқи ҷомеаӣ як ё чанд давраи сухансанҷӣ бо мақсади боз кардани сайри густурдаи рушд ва таҳаввули ин шоҳаи мумтози адабиёт арзишманд хоҳад буд. Аз ин рӯ, таҳқиқи вежагиҳои як давраи муассири таърихиву назарии нақди адабии тоҷикӣ – охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX, яъне тарҳи сухансанҷии 50-60-сола аз дидгоҳи ғоявӣ эстетикӣ он замон ба таври васеъ, густурда ва ҷудоғона асоси ин таҳқиқи қарор ёфтааст.

Мубрамӣ, зарурат ва аҳамияти ин таҳқиқотро моҳияти омӯзиш ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи таърихи адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ

(танкиди адабӣ) дар чусторҳои олимони тоҷик, ки аз солҳои 80-уми садаи XX оғоз ёфта, муайян мекунад. Моҳияти дигаргуниҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар давраи бозсозии шуравӣ ва аҳди Истиқлоли миллии Тоҷикистон (аз ибтидои солҳои 90-уми садаи XX) ба омӯзиши жарфтарии мавзӯ ва падидаи омадани консепсияи хос ва баландмеёр дар омӯзиши паҷуҳиши таърихи танқид ва адабиётшиносӣ заминаи мусоид фароҳам овард.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Таҳқиқи бархе аз зухурот ва нишонаҳои афкори сухансанҷии охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX дар ду шароити сиёсӣ иҷтимоӣ – аввалан, дар давраи шуравӣ ва, сониян, марҳалаи Истиқлоли миллии барои дарки моҳияти нисбатан васеи адабиёт ва заминаву омилҳои чараёни афкори адабӣ мусоидат хоҳад кард. Аммо дар ҳар ду шароит ҳам шинохту қазовати қазия сатҳу савия ва рангу равиши барои он давра хосу муайян дорад. Аз ин сабаб, табиист, ки моҳияти афкори сухансанҷӣ бо меёрҳои гуногун арзёбӣ шудааст. Дар давраи шуравӣ таҷрибаи мутолиаи таърихи нақди адабӣ дар сатҳу савияи ба шинохти арзишҳои он замон зарурӣ мавҷуд буд. Баъзе паҳлуҳои мавзӯ аз мутолиаи китобҳо дар заминаи таърихи адабиёти аҳди нав¹, ҳамзамон баъзе мақолаҳо² ошкор мешаванд.

Бо вучуди ин бархе нишонаҳои равшан кардани зухуроти моҳияти чусторҳои танқидӣ ва афкори адабӣ дар давраи шуравӣ дар баъзе аз рисолаву мақолаҳо барои таъйини асли консепсияи мавриди назари мо арзиши чашмрас доранд. Ин нуктаро махсус таъкид кардан зарур аст, ки чанде аз саҳифаҳои адабиётшиносии тоҷик ва моҳияти андешаҳои илмӣ-интиқодӣ дар ин давра, пеш аз ҳама, дар қолаби таҳқиқи афкори

¹ Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – Ҷ. I. – 312 с.; *Мирзозода, Х.* Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо : Иборат аз шаш чилд / Х. Мирзозода, А. Сайфуллоев, А. Абдуманнонов. – Душанбе: Дониш, 1984. – Ҷ. 1. – 356 с.

² **Аз ҷумла ниг.:** *Ҳусейнзода, Ш.* Доир ба баъзе масъалаҳои адабиётшиносии советии тоҷик дар солҳои баъди ҷанг (1946-1952) / Ш. Ҳусейнзода // Баҳс ва андеша. – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 38-49; *Ҳусейнзода, Ш.* С. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои таҳқиқ ва омӯзиши адабиёти классикии тоҷик / Ш. Ҳусейнзода // Гуфтор аз ганҷи сухан. – Душанбе: Ирфон, 1985. – С. 32-37.

адабӣ-эстетикӣ адибону олимони намояндагони барҷастаи адабиёти навини тоҷик С. Айни,³ А. Лоҳутӣ,⁴ М. Турсунзода,⁵ Ҳ. Юсуфӣ,⁶ А. Фитрат,⁷ Н. Бектош,⁸ Л. Бузургзода,⁹ Ҳ. Мирзозода¹⁰ ва ғ. дақиқ шуда буданд. Дар ин замина аз бархе таълифот оид ба ташаккули афкори

³ **Аз ҷумла ниг.:** *Муллоқандов, Э.* Устод Айни – адабиётшинос / Э. Муллоқандов // Ҷашнномаи Айни. Ҷ. 5. – Душанбе: Дониш, 1978. – С. 87-123; *Мирзозода, Ҳ.* Садрӣдин Айни – аввалин адабиётшиноси советии тоҷик / Ҳ. Мирзозода // Афкори рангин. – Душанбе: Ирфон, 1982. – С. 258-280; *Олимова, С. К.* Эстетические взгляды С. Айни : диссер ... канд. филос. наук / С. К. Олимова. – Москва, 1984. – 187 с.; *Шуқуров, М.* Садрӣдин Айни / М. Шуқуров. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 308 с.; *Саидзода, Ҷ.* «Намунаи адабиёти тоҷик» «Шоҳнома»-и дигар аст: Дастури ватандӯстӣ ва ҳудодоҳии миллӣ / Ҷ. Саидзода. – Душанбе: Дониш, 2024. – 416 с.

⁴ **Аз ҷумла ниг.:** *Давронов, С.* Вазни ашъори Абулқосим Лоҳутӣ / С. Давронов. – Душанбе: Дониш, 1974. – 164 с.

⁵ *Джумаев, Ш.* Литературно-критические взгляды Мирзо Турсунзаде : автореф. диссер... канд. филол. наук / Ш. Джумаев. – Душанбе, 1986. – 22 с.; *Бобоев, Ю.* Адабиёт дар оинаи танқид (аз афкори назарии эстетикӣ ва адабии танқидии шоир // Эстетика ва қадамҳои назму насри тоҷик / Ю. Бобоев. – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 139-177.

⁶ *Шодиқулов, Ҳ.* Таронасарои Ватан / Ҳ. Шодиқулов // *Юсуфӣ Ҳ.* Сағрҳои нотаом. Мақолаҳо, намунаҳои муқотиба ва аз «Дафтари ёдбуд». – Душанбе: Адиб, 1987. – Китоби 2. – С. 210-254.

⁷ *Мирзозода, Ҳ.* Абдурауф Фитрати Бухорӣ / Ҳ. Мирзозода // Чанд мулоҳизаи адабӣ. Ҷилди 92. – Душанбе: ИДПД ба номи Т. Г. Шевченко, 1974. – С. 3-31; *Табаров, С.* Ҷаҳони андешаи Фитрат / С. Табаров. – Душанбе, 2008. – 715 с.

⁸ *Табаров, С.* Рӯшноӣ ба баъзе саҳифаҳои торики тарҷумаи ҳоли Бектош / С. Табаров // Ҷустуҷӯҳои адабӣ. – Душанбе, 1996. – Китоби 2. – С. 18-34.

⁹ *Дурахши як ахтари сӯзон :* аз рӯзгор ва корномаи илмии Лутфулло Бузургзода / Таҳия ва танзими В. Самад, Д. Самад. – Душанбе: Ҷ/с «Матбуот», 2001. – С. 4-86.

¹⁰ *Муллоҷонов, М.* Холиқ Мирзозода / М. Муллоҷонов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1962. – 36 с.; *Ҳудойодов, А.* Холиқ Мирзозода ва адабиётшиносии тоҷик дар асри XX. – Душанбе: Дониш, 2014. – 364 с.

адабӣ-эстетикӣ дар солҳои бистуми садаи ХХ¹¹, нақши инқилоб дар шакл ёфтани афкори адабӣ-эстетикӣ тоҷик дар солҳои 20-уми садаи ХХ,¹² моҳияти ҷусторҳои сухансанҷӣ ва афкори назарӣ-эстетикӣ ва адабиву танқидии адибон ва ғайра метавон ёд кард.

Аввалин кӯшиши навиштани вазъи танқид ва адабиётшиносӣ, хоса баъзе ҷанбаҳои таърихиву назарии он ҳамчун дастури таълимӣ ба солҳои 80-уми садаи ХХ рост меояд. Ин гуна кӯшишҳо барои ба роҳ мондани таълими фанҳои «Таърихи танқиди адабию бадеии тоҷик», «Таърихи танқиди адабии тоҷик» ё «Нақди адабии тоҷик» мусоидат карданд.¹³ Дар ин давра ду асари С. Табаров «Дастури таълим оид ба назарияи танқиди адабӣ»¹⁴ ва «Асосҳои назариявии танқиди адабӣ»¹⁵ ба вучуд омаданд, ки матолиби он бо равиши таҳқиқи марксистӣ-ленинӣ таълиф шудаанд. Ин асарҳо барои дарки масъалаҳои назариву таърихӣ ва жанрҳои нақд дар замони худ заминаи хуберо фароҳам оварданд.

Аммо таҷрибаи шинохти тамоюлҳои танқиди адабӣ пас аз нимаи дувуми солҳои 80-уми садаи ХХ дар ҷомеаи шуравии тоҷикӣ мазмуну моҳияти тамоман дигар дарёфт. Дар таълифоти нокидон М. Шукуров (Шакурӣ), С. Табаров, А. Сайфуллоев, А. Сатторзода ва дигарон ба бархе паҳлуҳои муҳимми назарии мавзӯ бармехӯрем, ки дар меҳвари таҳқиқи давраи навини ташаккули нақди солҳои шуравӣ ҷойгоҳи хос доранд.¹⁶

¹¹ Бақозода, Ҷ. Устод Айнӣ ва ташаккули афкори адабию эстетикӣ тоҷик дар солҳои бистум / Ҷ. Бақозода // Ахбороти АФ РСС Тоҷикистон (Шуъбаи фанҳои ҷамъиятӣ). – 1978. – №2. – С. 59-63.

¹² Бақозода, Ҷ. Инқилоби Октябр ва афкори адабию эстетикӣ тоҷик дар солҳои бистум / Ҷ. Бақозода // Садои Шарқ. – 1982. – №7. – С. 111-120.

¹³ **Дар ин бора ниг.:** *Бобокалонова, Ҷ.* Назаре ба таърихи танқиди адабӣ / Ҷ. Бобокалонова. – Душанбе: Ирфон, 2003. – С. 3.

¹⁴ *Табаров, С.* Дастури таълим оид ба назарияи танқиди адабӣ / С. Табаров. – Душанбе: УДТ, 1980. – Ҷисми 1. – 80 с.

¹⁵ *Табаров, С.* Асосҳои назариявии танқиди адабӣ / С. Табаров. – Душанбе, 1999. – Ҷисми 3. – 244 с.

¹⁶ **Аз ҷумла ниг.:** *Шакурӣ, М.* Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шакурӣ. – Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 2006. – 456 с.; *Табаров, С.* Таърихи адабиёти асри бистумро бояд ба вучуд овард / С. Табаров // Садои Шарқ. – 2001. – № 7-12. – С. 133-143.; *Сайфуллоев, А.* Фуруғи маънавият / А.

Китоби мунаққид Абдуҳолиқ Набиев «Адабиёт ва нақди адабӣ»¹⁷ аз кӯшишҳои аввалини арзёбии баъзе аз саҳифаҳои таърихи танқиди адабии тоҷикии шуравӣ мебошад, ки манзараи ин давраро пеши назар меоварад. Муаллиф бо нақду баррасии вежагиҳои муҳимми афкори адабӣ ва адабиётшиносии нимаи аввали садаи ХХ чехраи мунаққиди тоҷик Н. Бектошро падида оварда, моҳияти ҷусторҳои илмӣ ва адабии замони мавриди назарро равшан кардааст.¹⁸ Дар китобҳои дигари ӯ низ як қатор масъалаҳои адабиёт ва нақди адабии таҳқиқ шудаанд.¹⁹

Таҳқиқоти арзишманди Маъруф Раҷабӣ оид ба «Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ»²⁰ ва «Исломи Ҷадидия ва инқилоб»²¹ дар як вақт ба нашр расида, рисолаи аввал ба бозгӯи асосҳои илмии адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ дар солҳои 1920-1954 ва китоби дувум ба таҳқиқи арзёбии хусусиятҳои яке аз ҷараёнҳои маъруфи он замон – ҷадидия ва ошкор кардани моҳияти он аз дидгоҳи нав ихтисос доштанд. Чанде аз мақолаҳои муҳаққиқ дар маҷмуаи «Ба фикри ман»²² ва китоби «Сотим

Сайфуллоев. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2003. – 616 с.; *Сатторзода, А.* Кӯҳна ва нав : дар шеър, нақд ва забон / А. Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2004. – 254 с.

¹⁷ *Набиев, А.* Адабиёт ва нақди адабӣ / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 1993. – 260 с.

¹⁸ *Набавӣ, А.* Нарзуллои Бектош ва илму адаби тоҷики солҳои 20-30 садаи ХХ. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 314 с.

¹⁹ *Набавӣ, А.* Таърихи ташаккули Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон / А. Набавӣ. – Душанбе: Адиб, 2004. – 80с.; *Набавӣ, А.* Ҷанги ватанӣ ва афкори адабии тоҷик / А. Набавӣ. – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. – 240 с.; *Набавӣ, А.* Пайванди дирӯзу имрӯзи адабиёт / А. Набавӣ. – Душанбе: Адиб, 2023. – 320 с.; *Набавӣ, А.* Нигоҳе дигар ба рӯзгору осори устод Садриддин Айни (Маҷмуаи пажӯҳишҳо ва мақолот) / А. Набавӣ. – Душанбе: Дониш, 2023. – 380 с.

²⁰ *Раҷабӣ, М.* Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1997. – 208 с.

²¹ *Раҷабӣ, М.* Исломи ҷадидия ва инқилоб (Маҷмуаи мақолаҳо) / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Дониш, 1997. – 245 с.

²² *Раҷабӣ, М.* Ба фикри ман: Маҷмуаи мақолаҳо / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 213 с.

Улуғзода – абармарди набард ва андеша»²³ низ фароҳам омадаанд. Кӯшиши шинохти таърихи нақд ва афкори адабии тоҷикӣ дар охири садаи XIX – нимаи аввали садаи XX дар китоби дарсии адабиётшинос Ҷумъа Ҳамроев «Таърихи танқиди адабӣ» низ сурат гирифтааст²⁴.

Оид ба ҷанбаҳои таърихи адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ ҷанд рисолаву мақолаи мутахассисони риштаи адабиётшиносӣ ва таърихи матбуоти тоҷик – А. Маҳмадаминов,²⁵ А. Кучарзода,²⁶ М. Абдуллоҳ (Абдуллоев)²⁷ ва дигарон ба миён омадаанд, ки бо меъёрҳои муносиб ба равшан кардани моҳияту ҳақиқати илмии нимаи аввали садаи XX пардохтаанд.

Расму равиш ва усули тозаи таҳқиқи таърихи адабиётшиносии навини тоҷик дар нимаи дувуми солҳои 80-уми садаи XX дар давраи истиқлоли миллӣ амиқтар рафт. Дар асарҳои илмии ин давра масъалаи худшиносии милливу таърихӣ комилан аз дидгоҳи дигар ба миён омад, саҳифаҳои норавшан ошкор шуданд, бисёре аз паҳлуҳои ноаёнӣ рӯзгору ҷусторҳои шахсиятҳои олимони адабиётшинос равшан гардиданд, силсилаи мақолаву рисолаҳо, ҳатто рисолаҳои номзадӣ оид ба ҷойгоҳи шахсиятҳои ноқид, аз ҷумла С. Айни, М. Турсунзода, И. С.

²³ *Раҷабӣ, М.* Сотим Улуғзода абармарди набард ва андеша / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 172 с.

²⁴ *Ҳамроев, Ҷ.* Таърихи танқиди адабӣ / Ҷ. Ҳамроев. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 435 с.

²⁵ *Маҳмадаминов, А.* Поиски истины («Образцы таджикской литературы»...) / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Сино, 1994. – 120 с.; *Маҳмадаминов, А.* Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Сино, 1998. – 214 с.; *Маҳмадаминов, А.* Айнишиносӣ ва замони ҳозира / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 160 с.; *Маҳмадаминов, А.* Садриддини Айни – олим. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с. *Табаров, С.* Зиндагиномаи Садриддин Айни (1875-1899) / С. Табаров. – Душанбе, 2008. – 480 с.

²⁶ *Кӯҷаров, А.* Нақди матн ва нақди адабӣ: Маҷмуаи мақолаҳо / А. Кӯҷаров. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2017. – 222 с.

²⁷ Абдуллаев, Масрур Аҳмаджанович. Проблемы национального самосознания в литературоведческих трудах Садриддина Айни : автореферат дисс... кандидата филол. наук : 10.01.03 / Абдуллоев Масрур Аҳмаджанович. – Душанбе, 1996. – 26 с.

Брагинский, Т, Зехнӣ, Н. Бектош, А. Мирзоев, Л. Бузургзода, Х. Мирзозода ва ғайра навишта ва ба дифоъ расидаанд.

Таҳқиқи адабиётшиносӣ ва танқидии адабии охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX аз умдатарин мавзӯ дар вазъи имрӯза аст, ки ба дарки аслу моҳияти бисёр саҳифаҳои ҷолиби тавачҷуху норавшан мусоидат мекунад. Мо кӯшишу чадалҳои хоссаи аҳли таҳқиқро дар ин самт чунин дастабандӣ кардем:

1. *Шинохти хусусиятҳои нақд ва афкори суҳансанҷӣ вобаста ба таҳқиқи тазкираҳои дар охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX ва таъйини ҷойгоҳи интиқодии андешаҳои мусаннифони онҳо.* Ин самт, ба воситаи пажӯҳишҳои адабиётшинос Р. Ҳодизода²⁸ шакл ёфта, бо китоби дигари ӯ «Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX»²⁹ ва пажӯҳишҳои олимони дигар идома пайдо кардааст. Нашри теъдоди назарраси тазкираҳои дар давраи шуравӣ ва ҳам Истиқлоли миллӣ дар Тоҷикистону Эрон, таҳқиқи вежагиҳои наққодии тазкираҳои маъруфи ин марҳалаи таърихи адабиёти тоҷик, ба вучуд омадани чандин рисола ва мақола дар хусуси афкори суҳансанҷӣ ва назари нокидона дар тазкираҳои ин ҷараёно вусъату такмил медиҳад.

2. *Шинохти хусусиятҳои нақди адабии ин ду давра ба василаи таҳқиқи таърихномаҳои аҳди маорифпарварӣ ва ҷадидӣ,* ки ба ин васила бо нишонаҳои зухуроти афкори адабӣ ва назари интиқодии мусаннифон метавон ошно гардид. Моҳияти қазияро навиштаҳои аҳли таҳқиқ Р. Ҳошим, К. Айнӣ, А. Набавӣ, А. Маҳмадаминов, М. Рачабӣ, Б. Мирсаидов ва дигарон бозгӯ мекунанд.³⁰

²⁸ *Хади-заде, Р.* Источники к изучению таджикской литературы второй половины XIX века / Р. Хади-заде // Труды АН Таджикской ССР, Институт языка и литературы. Том LVI. – Сталинабад: Издательство АН Таджикской ССР, 1956. – 139 с.

²⁹ *Ҳодизода, Р.* Адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX / Р. Ҳодизода. – Душанбе: Дониш, 1968. – 296 с.

³⁰ **Аз ҷумла ниг.:** *Ҳошим, Р.* «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» ва услуби нигориши он / Р. Ҳошим // Солҳои дар саҳифаҳо: Мачмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 55-64.; *Айнӣ, К.* Китобе, ки ҳафтад сол зиндонӣ буд / К. Айнӣ // С. Айнӣ. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро. – Куллиёт : иборат аз 15 ҷилд. – Душанбе: Ирфон, 2005. – Ҷ. 14. – С. 8-28.; *Мирсаидов, Б.* Нигоҳе ба сабки таърихномаи устод Айнӣ / Б. Мирсаидов // Армуғони «Ганҷи суҳан». – Хучанд: Ношир, 2009. – Ҷ. 3. – С. 215-224.

3. *Шинохти моҳияти танқид ва ҷойгоҳи он дар матбуоти наvpайдои форсӣ-тоҷикии ҳавзаи Осиёи Миёна ва наширияҳои нави давраи шуравӣ.* Оид ба саҳифаҳои танқид дар сарчашмаҳои матбуотӣ аз рисолаву навиштаҳои зумрае аз муҳаққикони тоҷик В. Самад, А. Набавӣ, П. Гулмуродзода, О. Салимзода, Н. Гаффаров, М. Муродов, А. Азимов, Ҳ. Боқиев, Қ. Шарифзода, А. Шехов, Х. Андамов, М. Атоев ва дигарон дар заминаи зухури рӯйдодҳои адабӣ дар «Бухорои шариф», «Оина» ва дигар наширияҳо³¹, ҳамзамон А. Маҳмадаминов, Ҷ. Азизкулов – оид ба муаммоҳои нақди адабӣ дар «Шуълаи инқилоб», М. А. Саидхоҷаева – масъалаҳои назарии нақди адабӣ дар маҷаллаи «Раҳбари дониш»³² ва ғ. метавон ёд кард.

4. *Арзёбии масъалаҳои нақду адабиётшиносӣ дар силсилаи асарҳо оид ба шахсиятҳои пажухандаи он замон.* Ин шеваи таҳқику омӯзиши мавзӯе хеле маъруф аст, ки бархе падидаҳои он дар замони шуравӣ оғоз шуда ва дар аҳди истиқлоли миллӣ китобу рисолаҳо дар ин бора ба нашр расидаанд. Муҳимтарин ибтикорро таҳқиқи афкори ноқидии шахсиятҳои барҷастаи равшангар Аҳмади Дониш, Садри Зиё, Мир Сиддиқхони Ҳашмат, Афзал-маҳдуми Пирмастӣ, Абдулазими Шаръӣ, Абдурауфи Фитрат, Мирзо Сирочи Ҳаким, Садриддин Айнӣ, Раҳим Ҳошим, Тӯракул Зехнӣ, Нарзуллоҳи Бектош, Абдулғанӣ Мирзоев, Холик Мирзозода, Лутфулло Бузургзода ва дигарон дар бар мегирад.

Бо вучуди ин дар таърихи адабиёт ва нақди адабии тоҷик бисёр нуктаҳои норавшан ва камтаҳқиқ мавҷуданд, ки ин ҳама моро водор

³¹ *Набавӣ, А.* «Бухорои шариф» – сароғози матбуоти миллӣ / А. Набавӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 182 с.; *Гулмуродзода, П.* Публицистика и время / П. Гулмуродзода. – Душанбе: Сино, 2002. – 128 с.; *Гулмуродзода, П.* Маорифпарварӣ ва низомии нави ҷаҳон / П. Гулмуродзода. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 164 с.; *Гаффаров Н.* История культурно-просветительской деятельности джадидов в Бухарском эмирате / Н. Гаффаров. – Худжанд, 2000. – 174 с.

³² *Маҳмадаминов, А.* Масъалаҳои забону адабиёти тоҷик дар «Шуълаи инқилоб» / А. Маҳмадаминов // Известия ООН АН Тадж. ССР. – 1982. – № 4. – С. 65-71; *Азизкулов, Ҷ.* «Шуълаи инқилоб» – нахустин минбари адабиёти шуруии тоҷик / Ҷ. Азизкулов // Андӯхти рӯзгор. – Душанбе: Бухоро, 2014. – С. 129-139; *Саидхоҷаева, М.* Масъалаҳои назарии нақди адабӣ дар солҳои 20-уми асри XX (бо таъки ба маводи маҷаллаи «Раҳбари дониш») : диссерт... барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ / М. Саидхоҷаева. – Хучанд, 2021. – 175 с.

мекунад, ба масъалаи таҳқиқи умдатари афкори адабӣ ва суҳансанҷӣ дар ҷамъи масъалаҳои куллии замон пардозем. Таҳқиқ ва бозгӯии ҷудогонаи таърихи нисбатан ҷомеаи нақди адабӣ дар беш аз ним асри то солҳои 50-уми садаи бист барои дар оянда пеши назар овардани манзараи куллии ин шохаи адабиётшиносӣ муҳим мусоидат мекунад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ё мавзӯҳои илмӣ. Мавзӯ, муаммо ва қазияҳои, ки дар диссертатсия ба таҳқиқ расиданд, дар доираи ҷанд самти корҳои илмӣ-таҳқиқии кафедраи адабиёти муосири тоҷики МДТ-и «ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров», бо барномаи корҳои илмӣ-таҳқиқӣ дар мавзӯҳои «Адабиёт ва нақди адабии тоҷикии садаи бист аз нигоҳи арзишҳои миллӣ ва моҳияти бадеӣ-эстетикӣ» (2016-2020), «Масъалаҳои таърих, нақд ва робитаҳои адабӣ дар адабиёти навини тоҷик» (2021-2025), «Дурнамои фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии Институти илмҳои ҷомеашиносӣ дар назди МДТ-и «ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров» (2021-2025), лоихаи «Таҳқиқ ва нашри сарчашмаҳои адабии охири асри XIX ва ибтидои асри XX» (2018-2022) (рақами қайди давлатӣ ГР № 0118 ТҶ 00948) робитаи хеле зиҷ доранд.

Натиҷаву хулосаҳои ин таҳқиқ дар таҳия ва такмили барномаҳои илмиву таълимӣ оид ба «Таърихи нақди адабии тоҷик» дар зинаҳои докторантӣ, магистрантӣ ва бакалаврӣ метавонанд истифода шаванд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Ҳадафи асосии ин диссертатсия пажӯҳиши масъалаҳои таърих ва назарияҳои нақди адабии охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX дар заминаи омӯзиши васеи асарҳои адабӣ, илмӣ, таърихӣ ва матбуотии маорифпарвариву ҷадидӣ ва ҳамзамон беш аз сӣ соли давраи шуравӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Бо назардошти вусъати таърихиву назарии мавзӯ ҳалли ҷунин вазифаҳои мушаххас ба миён гузошта шудааст:

- муайян кардани заминаҳои аслии шакл гирифтани нақди адабӣ ва назари интиқодии маорифпарварӣ ва ҷадидӣ;
- равшан кардани моҳияту равиши таҳқиқ ва нақди адабиёт дар охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX;
- бозшиносӣ ва муаммои нашри сарчашмаҳои адабиву интиқодии ибтидои садаи XIX-ибтидои садаи XX;
- таъйини марҳалаҳои афкори суҳансанҷии нави тоҷик;

- арзёбӣ ва шинохти меъёрҳои сухан дар тазкираҳо;
- таъйини ҷойгоҳи маҳфилҳои сухан ва анъанаи нақд;
- арзёбии нақди адабӣ дар оинаи матбуоти тоҷик;
- таҳқиқи вежагиҳои нақд дар китобҳои таърихи адабиёт дар аҳди нав;

- арзёбии мақоми шоирони форс-тоҷик аз назари нақд;
- арзёбии ҷойгоҳи намояндагони нақди адабӣ.

Объекти таҳқиқ. Объекти асосии таҳқиқот дар ин диссертатсия сарчашмаҳои адабӣ, таърихӣ ва тазкираҳои охири садаи XIX-ибтидои садаи XX, маводи адабӣ-танқидии матбуоти миллии тоҷик – «Бухорои шариф», «Оина», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Дониш ва омӯзгор», «Раҳбари дониш» («Дониш-биниш», «Барои адабиёти сотсиалистӣ», «Шарқи сурх»), асарҳои илмӣ, илмӣ-оммавӣ ва илмӣ-публиксистӣ дар солҳои 20-50-уми садаи бист, маҷмуа ва китобҳои ҷудоғонаву дастҷамъӣ, дастуру санадҳои расмӣ ва номаҳои аҳли илму адаб мебошанд.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқ: Мавзӯи таҳқиқи диссертатсия шакл гирифтани равандҳои нақди адабӣ ва суҳансанҷии тоҷикӣ дар охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX мебошад.

Асосҳои назарии таҳқиқот. Асосҳои назарӣ дар диссертатсия ба дастовардҳои адабиётшиносони ватанӣ В. Жирмунский, Ю. Б. Борев, Б. А. Бурсов, А. Зарринқӯб, С. Шамисо, С. Айнӣ, Ш. Хусейнзода, Х. Мирзозода, А. Мирзоев, С. Табаров, М. Шукуров (Шакурӣ), Р. Ҳодизода, А. Сайфуллоев, С. Сиддиқов, С. Амиркулов, Ҷ. Бобокалонова, В. Самад, Х. Асозода, М. Рачабӣ, А. Набавӣ (Набиев), М. Абдуллоев, А. Маҳмадаминов, А. Кучарзода, Ҷ. Ҳамроев, М. Мирзоюнус, А. Худойдодов, П. Гулмуродзодава дигарон таъя мекунад.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Диссертатсия ба равиши таҳқиқи киёсӣ-таърихӣ ва таҳлили таърихӣ-типологӣ навишта шудааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Ба сифати сарчашмаҳои асосии таҳқиқи диссертатсия асарҳои адабиву таърихии суҳанварони маъруф Аҳмади Дониш, Абдуррауфи Фитрат, Садрӣ Зиё, Абдуллоҳҷоаи Абдӣ, Ҳоҷӣ Азими Шаръӣ, Мирсиддиқхони Ҳашмат, Неъматуллоҳи Муҳтарам, Афзал-маҳдӯми Пирмастӣ, Мирзо Муҳсини Иброҳимӣ, Садриддин Айнӣ, маҷмуаи дастҷамъии «Намунаҳои адабиёти тоҷик», фотоаксии комил ё маводи ҷудоғонаи илмӣ-адабиётшиносӣ аз нашрияҳои

тоҷикии «Бухорои шариф, «Оина», «Дониш ва омӯзгор», «Раҳбари дониш», «Барои адабиёти сотсиалистӣ», «Шарқи сурх», феҳристи «Солномаи матбуот» (то нимаи аввали солҳои 50-уми садаи ХХ), маҷмуаҳои адабӣ, ашъори шоирону нависандагон ва пешгуфторҳои онҳо, рисола, мақола ва гузоришҳои илмӣ-танқидӣ ва номаҳои адибону муҳаққиқон С. Айнӣ, А. Лохутӣ, М. Турсунзода, Т. Зехнӣ, Р. Ҳошим, С. Улуғзода, А. Деҳотӣ, А. Мирзоев, Ш. Ҳусейнзода, А. Фитрат, Х. Мирзозода, Л. Бузургзода ва дигарон ба кор омаданд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Навгонии илмӣ дар диссертатсия дар нуктаҳои зерин зоҳир шудаанд:

1. бори аввал таҳқиқи заминаҳои аслии шакл гирифтани нақди адабӣ ва назари интиқодии адибони равшангар дар маҷрои умумии таърихи ташаккули афкори суҳансанҷии тоҷикӣ сурат гирифтааст;

2. бори аввал моҳияту равиши таҳқиқ ва нақди адабиёт дар охири садаи ХІХ ва нимаи аввали садаи ХХ бо таъя ба сарчашмаҳои ин давра равшан шудааст;

3. бори аввал масъалаи бозшиносӣ ва муаммои наشري манобеъи адабиву интиқодии ибтидои садаи ХІХ – ибтидои садаи ХХ манзури назари аҳли таҳқиқ гардидааст;

4. аввалин маротиба вежагиҳои ду марҳалаи муҳимми афкори адабӣ ва суҳансанҷии навини тоҷик – марҳалаи то инқилобӣ ва баъди инқилоб дар пайваستاгӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст;

5. ин диссертатсия аввалин кӯшиши арзёбии ҷамъи тазкираҳо ва нақши онҳо дар шаклгирии нақди навини тоҷикӣ мебошад, ки меъёрҳои қазовати суҳанро дар ин гуна асарҳо бозгӯӣ мекунад;

6. дар диссертатсия аввалин дафъа ба ҷойгоҳи афкори наққодӣ дар маҳфилҳои адабӣ суҳан рафта ва он ҳамчун идомаи анъанаҳои мақбули нақди адабӣ дар гузашта гуфтугӯ шудааст;

7. яке аз навгонии дигар пажӯҳиши вежагиҳои нақд дар мисоли кӯшишҳои офаридани китобҳои таърихи адабиёт дар давраи навин зоҳир мешавад.

8. дар рисола нахустин маротиба ба ҷойгоҳи нақди адабӣ дар аввалин таърихи адабиёти замони нав – «Очерки адабиёти советии тоҷик» баҳо дода шуда, он чун кӯшиши аввалини адабиётшиносону ноқидон дар заминаи офаридани китобҳои таърихи адабиёт баррасӣ ёфтааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда

1. Нақди адабии охири садаи XIX ва ибтидои садаи XX-ро асосан чун идомаи анъана ва суннатҳои сухансанҷии форсӣ-тоҷикӣ метавон шинохт. Афкори адабӣ-интиқодии равшангари тоҷик Аҳмади Дониш ва дигар сухансанҷон ба андешаҳои интиқодии гузашта така доранд ва бо андешаҳои онҳо падидаи нақди иҷтимоӣ дар ин давраи чусторҳои фикрӣ ба вучуд омад. Таълимоти Аҳмади Дониш дар хусуси адабиёт, шеър ва ҷанбаи фарорафти ҳикмат дар он ба омӯзаҳои таърихӣ ва мазҳабӣ така дорад. Назари ӯ оид ба осори адабӣ дар заминаи моҳияти иҷтимоиву мазҳабии адабиёт баён шудаанд. Аҳмади Дониш бо шарҳи шеъри Мирзо Бедил ва дигар шоирон барои фароҳам овардани назари махсуси адабӣ замина фароҳам овардааст.

2. Фарогирии масъалаҳои таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикии садаи XIX ва ибтидои садаи XX аз роҳи нашр, таҳқиқ ва нақду баррасии манбаъҳои дараҷаи аввал, махсусан шинохти мақоми тазкираҳо дар таърихи адабиёти ин давра, таъйини арзишҳои адабиву таърихӣ, мухтассоти замону макон, шароити таълифу тадвин, нақши ин навъ осор дар бознамоии ташаккули адабиёти форсӣ-тоҷикӣ аз муҳимтарин дастовардҳои адабиётшиносӣ дар қаламрави форсизабони Осиёи Миёна ба ҳисоб меравад.

3. Коркарди концепсияи фаҳмиши нав ва баҳо додан ба давраҳои адабиёт аз вазифаҳои аввалиндараҷаи аҳли таҳқиқ дар шароити имрӯз мебошад. Дар сурати фаро гирифтани паҳлуҳои гуногуни масъала ва баррасии ҳамачонибаи сайри таҳаввули нақд имкон ба даст меояд, ки таърихи ҷомеи адабиёти замони нав, адабиётшиносӣ ва нақди адабии муосир ба вучуд ояд. Ин кори муҳими дастҷамъист. Алҳол таърихе мукамал ба миён наомада, танҳо кӯшишҳое дар ин замина сурат гирифтаанд. Ба ин сабаб дар китобҳо оид ба таърихи адабиёти нав дар баҳодихӣ ба адабиёт ва муайян кардани нақши адибон дар пешрафти адабиёт ноҳамгунӣ ва ихтилофи назар ҷой доранд, ки ин масъала дар робита бо масъалаи даврабандӣ бояд баррасӣ гардад.

4. Ба ин муносибат яке аз масъалаҳои мубрам дар ин замина таваҷҷуҳи ноқидон ба зухурот ва рӯйдодҳои кишварҳои дигар, аз ҷумла ба равнақи илму маориф ва адабиёту фарҳанги кишварҳои шарқӣ дар ибтидои садаи XX мебошад, ки дар маъхазҳо нақш ёфта ва диққати аҳли таҳқиқро ба худ мекашад. Ноқидон ҳамеша ва дар ҳар мавриди созгор ба навсозии шуур ва тафаккури насли нави тоҷик бо

дарки аслу моҳияти рӯйдодҳои сиёсиву иҷтимоӣ ва фарҳангиву адабии кишварҳои дигар рӯ оварда, ҳар маводи муфидро дар банду басти тафаккури илмиву эҷоди адабии худ ва насли замон ба кор гирифтаанд. Аз ҷумла, барои С. Айнӣ ва дигар равшангарони замон яке аз роҳу василаҳои расидан ба рушди адабиёт, матбуот ва мактабу маориф намунаи шарқии рушди ин ақливу зеҳнӣ будааст.

5. Дар асарҳои интиқодии ибтидоӣ садаи ХХ масъалаҳои адабиёт якҷо бо муаммоҳои иҷтимоӣ баррасӣ шудаанд. Дар нимаи аввали садаи ХХ то ҳаде дар заминаи таҳқиқи масъалаҳои таърихи адабиёт, назарияи адабиёт, нақди адабӣ, шеършиносӣ, фолклор, тарҷума ва равобитаи адабӣ қорҳои ҷолиб падида омадаанд. Яке аз нуқтаҳои аслии афкори адабии тоҷикӣ нимаи аввали садаи ХХ бозгӯи саҳми тоҷикон ба мероси адабии гузашта мебошад. Аҳли таҳқиқ бо тақия ба таҷрибаи нави баррасӣ ва истифодаву баҳрамандӣ аз шеваҳои гуногун дар дастрасӣ ба мероси адабии гузашта қадами расо ва мушаххас ба миён гузоштаанд. Ин давраи бандубаст ва тарҳрезии заминаҳои афкори адабии халқи тоҷик мебошад.

6. Тазкирашиносӣ – таҳқиқи тазкираҳо ва ҷойгоҳи онҳо дар сайри таҳаввули адабиёти форсӣ, хоса таваҷҷуҳи ҷудоғона ба равишҳои наққодӣ перомунӣ тарҷумаи аҳволи шоирон моро ба дарки ҷандин нуқтаҳо водор мекунад. Ин навъ асарҳо дар шинохти поя, муҳтаво, усул, равиш, сабки бозҷустҳои нақд дар қаламравҳои забону адабиёти форсии тоҷикӣ ба сифати маъхазӣ муҳим ва фароғири асноди дасти аввал нуфуз пайдо карда, онҳо василаи ривочи афкори сухансанҷӣ гаштаанд. Равишҳои наққодӣ перомунӣ тазкираҳо мавзӯи мумтозу мушаххас аст. Ин нуқта низ ҳақ, ки то ҳол аҳбор ва асноди тазкираҳо сабаби ихтилофи зиёд дар таҳқиқи таҳаввули таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва шинохти ҷойгоҳи шеърӯ шоирӣ дар миёни миллати форсизабон доништа ва ё пиндошта шудаанд. Аммо таҳқиқи тазкираҳо собит мекунад, ки онҳо на манбаи дасти ду, балки дар бештар маврид ба сифати манбаи асл барои таърихи адабиёт ба хидмат меоянд.

7. Аз байни тазкираҳои форсии тоҷикӣ ин давра муаллифи диссертатсия аввалин маротиба таваҷҷуҳи аҳли таҳқиқро ба «Намунаи адабиёти Эрон» ном асари донишманди озарбойҷонӣ Мирзо Муҳсини Иброҳимӣ ҷалб кардааст, ки он аз рӯи дастури таърихӣ ва силсилаи хонаводагии ҳокимиятҳо тарҳрезӣ шуда ва пешвои маънавии адабиёт ва фарҳанги навини тоҷикӣ Садриддин Айнӣ борҳо ба он рӯи ниёз

оварда, дикқати хонандаро ба нигоришу андешаи мусанниф бурда, завқи адабшиносиву адабпарварии ононро бедор карданӣ шудааст.

Аз гузориши қиёсии кӯтоҳи ин ду асар, хоса рӯйкард ба асли матни китоби С. Айнӣ равшан мешавад, ки тазкираи Мирзо Муҳсин пурсамар истифода шуда, мутолиагари чиддиназар аз асли матни «Намунаи адабиёти тоҷик» чунин дармеебад, ки мусанниф аз ин манбаи арзишманд ба таври муфид ва муносиб маъниву матлаб бардошта ва арзиши аслии онро ба хонандаи Фарорӯд хуб расонида будааст. Ба ин маънӣ, аввалин асаре, ки моро бо чигунагии маҳсули олими озарбойҷонӣ аз адабиёти тоҷикони замони нав ошно месозад, ҳамин «Намунаи адабиёти тоҷик» мебошад.

8. Охири садаи XIX – ибтидои садаи XX давраи муҳимми омӯзиши осори манзуму мансур мебошад, ки дар ин хусус тазкираҳо, намунаҳои матбуот ва осори адабиву таърихӣ дарак медиҳанд. Дар давраи шуравӣ (солҳои 20-50-уми садаи XX) баҳсҳои таърихӣ, назарӣ, пайвандҷӯиву пайвандсозии фарҳанги навини шуравӣ маҳсули афкори олимони замон аст, ки ба пажӯҳиши масъалаҳои таърихиву назарии адабиёт, аз ҷумла рӯзгору мерос ва афкори адибони гузаштаи форсу тоҷик устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавӣ, Абуалӣ ибни Сино, Шайх Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хучандӣ ва ғайра заминаи муносиб фароҳам овард. Силсилаи таълифоти илмӣ аз хусуси шоири маъруфи тоҷикон Камоли Хучандӣ маҳз дар ин давра падида омадаанд.

Муҳтаво, афкор ва андешаи илмӣ дар ин гуна осор ба шаклбандии тафаккури як давраи томравои дигаргуниҳои сиёсиву иҷтимоии ҷомеа хидмат кардаанд. Аз ин рӯ, дарки вежагиҳо, арзишу аҳаммият, усул ва сабки ин осор моҳиятан ба равшан кардани саҳифаҳои ҷолиби дикқати таърихи афкори адабии тоҷик низ равшан мусоидат хоҳад кард.

9. Баррасии заминаҳои мафкуравӣ ва таърихии рӯйкарди нокидон ва адабиётшиносони тоҷик дар ин давра ба адабиёти гузашта ва ба миён омадани пажӯҳишҳо дар ин самт аз назари имрӯз – давраи нави худшиносии милливу таърихӣ низ ибратомӯз аст. Ин амр моро ба дарки ҳарҷонибаи моҳияти афкори адабӣ ва адабиётшиносии шуравӣ, муносибат ба баҳраамандии замон аз адабиёти гузашта дар марҳалаҳои нахустини шаклгирии он наздик мебарад.

Баҳсу баррасӣ перомунӣ мероси адабии гузаштаи форсӣ-тоҷикӣ ва радду бадали мансубияти адабиёти форсӣ танҳо ба тоҷикони Осиёи

Миёна ё эрониеъни хорич аз он дар кишвари шуравӣ бо пажухиши рӯзгор ва осори намояндагони адабиёти мо саҳт гиреҳ меҳӯрад, ки таваччуҳ ба он аз арзишу аҳаммияти хос бархурдор аст.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Омӯзиши сайри таърихӣ, таҳаввули нақди адабӣ ва дидгоҳи суҳансанҷии охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX барои вусъат ёфтани чашмандози адабӣ ва интиқодии насли имрӯз муҳим аст ва он барои адабиётшиносӣ арзиши назаррас дорад.

Натиҷаҳои таҳқиқ зимни нигориши таърихи мукаммали танқиди адабӣ ва адабиётшиносӣ, таърихи афкори суҳансанҷӣ дар адабиёти нави форсии тоҷикии охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX, зимни таҳқиқи масъалаҳои умдаи суҳанварӣ, таҳияи маводи таълим ва омода сохтани китобҳои дарсӣ аз таърихи адабиёт, нақди адабӣ барои омӯзиш дар факултетҳои филологияи тоҷики донишгоҳҳо, курсҳои таърихи нақди адабӣ дар факултетҳои мактабҳои олии Тоҷикистон ва хорич аз он метавонанд ба кор раванд. Ҳамчунин, ҳулосаву натиҷаҳои таҳқиқи муаллифи диссертатсия метавонанд дар пажухиш ва таълифи рисолаҳои илмӣ перомуни масоили таърихи адабиёту адабиётшиносӣ мавриди истифода қарор гиранд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзуи «Афкори адабии тоҷикӣ дар охири садаи XIX – нимаи аввали садаи XX» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.01.00 – Адабиётшиносӣ (10.01.08 – Назарияи адабиёт. Матншиносӣ, нусхашиносӣ) мувофиқ аст.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми фардии муҳаққиқ дар омӯзишу баррасии шакл ёфтани нақди адабӣ, афкори интиқодӣ ва суҳансанҷии тоҷикии охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX, ҷамъоварии маводи фаровон дар заминаи ин мавзӯ, нақду таҳлил ва натиҷагирӣ, омӯзиш ва нақду таҳлили масъалаҳои умдаи таърихи нақди адабӣ ва адабиётшиносӣ, ҷигунагии дидгоҳҳои ноқидони суҳан, равшан кардани таъсири суҳансанҷӣ ба раванди он, баҳо додан ба ҷойгоҳи асарҳои интиқодӣ, таҳия ва ба нашр омода кардани матни силсилаи сарчашмаҳои муҳиму арзишманди нимаи аввали садаи XX, аз ҷумла «Рӯзнома», «Тазкори ашъор»-и Шарифҷонмаҳдومي Садрӣ Зиё, «Мачаллаи «Раҳбари дониш»: маводи илмӣ-адабиётшиносӣ», маҷмуаи матни мақолаҳои илмӣ-интиқодии Ҷалол

Икромӣ ва Сотим Улуғзода (ба чоп омода) ва матни мачмуаи илмиву адабии «Намунаҳои адабиёти тоҷик» (ба чоп омода) ва ғ. мебошад.

Муаллиф ба таҳияи бархе аз чунин манбаъҳо ба сифати муовини роҳбарии лоиҳаи «Таҳқиқ ва нашри сарчашмаҳои адабии охири асри XIX ва ибтидои асри XX» барои солҳои 2018-2022 (рақами қайди давлатӣ ГР № 0118 ТҶ 00948) камар баста ва, ҳамчунин, ба нашри монография, мачмуаи мақолаҳо ва қариб 80 мақолаи ақтуалӣ дар ин замина саҳм гирифтааст.

Тасвӣб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Унвонҷӯ дар заминаи мазмуну мундариҷаи асосии диссертатсия дар беш аз чихил симпозиум ва конференсияи байналмилалӣ чумхуриявӣ дар заминаи масъалаҳои забон ва адабиёти тоҷик, муаммоҳои адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ, ки солҳои 2004-2023 дар шаҳрҳои Душанбе, Техрон, Ереван, Тошканд, Тирмиз, Самарқанд, Душанбе, Хучанд, Қўрғонтеппа (Бохтар), Панҷакент ва ғайра баргузор шуданд, хусусан «Анҷумани 5-уми байналмилалӣи устодону муҳаққиқони забон ва адабиёти тоҷику форс», «Рӯдакӣ ва ташаккули забони адабии тоҷик», «Мақоми Рӯдакӣ дар муқолаи фарҳангӣ», «Ҳамоиши ҳазораи Носири Хусрави Қубодиёнӣ», «Ҷойгоҳи Накибхон Туграли Аҳрорӣ дар адабиёти тоҷик», «Устод Айнӣ ва илму адабу фарҳанг», «Саҳми Тўрақул Зеҳнӣ дар рушди илму адаб ва фарҳанги тоҷик», «Ҷойгоҳи Камоли Хучандӣ дар адабиёти тоҷику форс», «Сотим Улуғзода ва адабу фарҳанги миллӣ», «Тўрақул Зеҳнӣ ва масъалаҳои забон, адабиёт ва фарҳанги тоҷикӣ», ҳамзамон конференсияҳои зиёди вилояти Суғд ва МДТ-и «ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров», маҳфилҳо ва семинарҳои илмӣ-назарии кафедраҳои адабиёти муносири тоҷик, журналистика ва назарияи тарҷумаи факултети филологияи тоҷик (солҳои 2002-2023) суханронӣ намудааст. Матолиби мавриди назари диссертант дар автореферат, рисола ва мачмуаи мақолаҳо, мақолаҳои ҷудогона дар мачмуа ва маҷаллаҳои гуногуни илмӣ таҷассум ёфтаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаҳои васеъи кафедраи адабиёти муносири тоҷики факултети филологияи тоҷики МДТ-и «ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров» (15.02.2024, суратмаҷлиси №7) муҳокима ва ба ҳимоя тавсия шудааст.

Нашри таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия. Хулосаҳои асосии муаллифи диссертатсия дар 3 рисола ва мачмуаи мақолаҳо, 2 дастури таълим, 79 мақолаву фишурдаи мақола, аз ҷумла 16 мақола

дар маҷаллаҳои тақризишавандаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 56 мақола ва 7 фишурдаи мақола дар дигар маҷмуаву маҷаллаҳои гуногуни илмӣ баррасӣ шудаанд. Илова ба ин муаллиф аз рӯйи мавзӯи таҳқиқ дар таҳияву нашри матни сарчашмаҳои ин давра сахм гузоштааст.

Соҳтору ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, 4 боб (16 фаслу 5 зерфасл), хулоса ва рӯйхати адабиёт фароҳам омадааст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 360 саҳифаи ҷопи компютериरो ташкил медиҳад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар муқаддима зарурату аҳаммияти таҳқиқ ва дараҷаи омӯзиши мавзӯ баррасӣ ва мақсаду вазифаҳои асосӣ таъйин шудаанд. Дар баробари ин, сарчашма, методологияи таҳқиқ, арзишҳои назарӣ амалӣ, навгониҳои илмӣ ва нуктаву меҳварҳои аслии барои дифоъ, саҳми фардӣ муаллиф ва татбиқи натиҷаҳои таҳқиқ шарҳу тафсир ёфтаанд.

Боби аввал «**Заминаҳои шинохти афкори суҳансанҷии навини тоҷик**» ном дошта, аз ду фасл иборат аст. Дар фасли аввал **масъалаи таҳқиқ ва нақди адабиёт дар охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX** ба таҳқиқ қашида шудааст.

Муҳаққиқ зимни таҳқиқи масъалаҳои умдатари таърихи адабиёт, тарҳрезии барнома ва таълифи китобҳои таърихи адабиёт ҳамеша ба муаммои даврандӣ адабиёт мутаваҷҷеҳ мешавад ва ҳар олим дар пайванд бо ҷашмандозӣ хос ва усули пажӯҳиш масъаларо баррасӣ мекунад. Дар ҷанд китоби илмиву дарсӣ оид ба таърихи адабиёт аз равишҳои гуногуни даврандӣ баҳрамандӣ шудааст. Бо вучуди ин ки ҳар даврандӣ дар замони худ дастранҷ ва дастоварди хуби назарӣ будааст, ихтилофи назари замонаро дар фаҳмиши адабиёт инъикос менамояд. Вобаста ба ин амр ҳоло панҷ даврандӣ мавҷуд мебошад, ки бунёди онҳо ба асоси хонадонҳо, гузашти замон, навъ ё жанр, сабк ва ё мактабҳои адабӣ, рӯйдодҳои таърихӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва даврандӣ умумии таърихӣ ниҳода шудааст.³³

³³ *Сатторзода, А.* Даврандӣ адабиёт аз нигоҳи равишшиносӣ / А. Сатторзода // Кӯҳна ва нав. – Душанбе: Адиб, 2004. – С. 172; Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ: пасманзар, назариёт, усул ва равиши таълиф А.

Ба ақидаи Х. Шарифов оғози давраи нави рушди адабиёти аҳди нав нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX мебошад.³⁴ Дар робита ба ин нуктаи муҳим аз як нуктаи барҳақу чолиби диққати Атахон Сайфуллоев ёдовар мешавем, ки «Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо»-ро барои сарфи назар шудани «адабиёти маорифпарварӣ чун яке аз сарчашмаҳои пайдоиш ва ташаккули адабиёти муосири тоҷик» интиқод кардааст: «Ҳатто эҷодиёти Айни то Инкилоби октябр мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст, чӣ ҷойи гап оид ба осори дигар адибоне, ки дар ҷадидӣ бадном шуда буданд»³⁵.

Ба масъалаи даврабандӣ А. Сатторзода, С. Амиркулов, М. Раҷабӣ, А. Набавӣ, А. Давронов, Ҷ. Ҳамроев, М. Имомов, Х. Асосода, А. Маҳмадаминов, М. Мирзоюнус ва муаллифи ин сатрҳо сару кор доштаанд. Ба андешаи мо, таърихи нақди нави тоҷикро ба чунин давраҳо ҷудо кардан мувофиқи матлаб аст:

1. *Нақди давраи равшангарӣ*, ки аз замони зиндагиву ғайриҷаҳонӣ Аҳмади Дониш оғоз шуда, то маҳкум шудани ҷадидон дар давраи шуравӣ мерасад. Дар ин марҳала ҷавҳари ҷустурҳои адабӣ ва нақдро саъйу талаш барои худшиносӣ, таълиму тарбияи миллӣ ва тарғиби шукуфоии маънавии аҳли ҷомеа, тарғиби мактабу маориф бо таъя ба андӯхтаҳои руҳии гузаштагон ва ғ. ташкил медиҳад. Маорифпарварӣ ва ҷадидия падидаи муҳимми иҷтимоӣ-фарҳангӣ буда, рӯйдодҳои дигари замони нав ва наваҷӯгии ҷомеа, афкори адабии интиқодӣ аз бисёр ҷиҳат реша дар ин ҳаракат доранд.

Замони зуҳури нақди маорифпарварӣ ва ҷадидӣ даҳсолаи охири садаи XIX ва ду даҳаи аввали садаи XX бист мебошад, ки матолиби он дар осори адабӣ, илмӣ ва таърихӣ адибони маорифпарвару ҷадид, муаррихон, таърихнигорон ва осори матбуоти нави тоҷик сабт шудаанд.

2. *Нақди давраи шуравӣ*, ки ба ду марҳала ҷудо мешавад:

Сатторзода // Таърихи адабиёти тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 2019. – Ҷ. 1. – С. 10.

³⁴ Шарифов, Х. Адабиёти тоҷик / Х. Шарифов // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ ЭСТ, 1988. – Ҷ. 1. – С. 85.

³⁵ Сайфуллоев А. Бозгӯи чанд муаммо / А. Сайфуллоев // Садои Шарқ. – 1989. – №2. – С. 117.

а) Нақди давраи пирӯзии ғояҳои атеистӣ, моддигарӣ ва асолатзудои чомеаи шуравӣ, ки аз нимаи дувуми солҳои 20-ум оғоз ёфта, то миёнаҳои солҳои 50-уми садаи ХХ идома дошт.

Дар ин марҳала «адабиёти шаклан миллий ва мазмунан сотсиалистӣ» дар низоми реализми сотсиалистӣ ҳукмрон буд ва дар баробари асарҳои қолабиву камранг осоре низ ба миён омадаанд, ки дар онҳо моҳияти инсонӣ он замон, худшиносии иҷтимоии меҳнаткашон ҷойгоҳе ба даст оварданд.

б) Адабиёти давраи ҷустуҷӯи нисбии асолат ва арзишҳои милливу инсонӣ, ки ба тадбири сиёсии сарвари вақти шуравӣ Н. С. Хрущёв – нарма шудани фазои иҷтимоиву фарҳангии нимаи дувуми солҳои 50-уми садаи бист иртибот дорад, ки марҳалаи таҳқиқи мо бо оғози ин давра итмом меёбад.

Фасли дувуми боби аввал – «**Сарчашмаҳои нақди адабии давраи равшангарӣ**» ба масъалаҳои бисёр муҳим ихтисос дорад. Яке аз масъалаҳои асливу мубрам дар ин ҷашмандоз **таваҷҷуҳи равшангарон ва ноқидони ибтидоӣ садаи ХХ ба зухурот ва рӯйдодҳои кишварҳои шарқӣ, аз ҷумла ба «намунаи туркӣ»-и рушду равнаки илму маориф ва адабиёту фарҳанг дар ибтидоӣ садаи ХХ** аст, ки дар маъхазҳои ин давра нақш ёфта, диққати ҳар муҳаққиқро ба худ ҷалб мекунад. Аз ҷаҳлияти маорифпарварӣ ва ҷадидии устод Садриддин Айни – яке аз муборизони номвари ин давра метавон дарёфт, ки ӯ ҳамеша ва дар ҳар мавриди муносиби навсозии шуур ва тафаккури насли нави тоҷик ба рӯйдодҳои сиёсий-иҷтимоӣ ва фарҳангиву адабии кишварҳои дигар, аз ҷумла Туркия рӯ оварда, ҳар маводи лозим ва муфидро дар банду бастии тафаккури илмиву эҷодии худ ва насли замон ба кор гирифтааст.

Ишораҳои С. Айни ба сифати шахсияти оғоҳи матбуоти туркиву тотории ибтидоӣ садаи ХХ ба таҳқиқи ҷиддӣ дар роҳи дарки ҳақиқати муборизаҳои зиёиёни тоҷик ва дарки моҳияти нақди осори таърихӣ ниёз дорад: «...навҷавонони Бухоро... муҳассаноти мактабро дар рӯзнамаҳо хондаанд»; «матбуот ва ҷароиди исломӣ ба иқтисоди мақсаду маслак дар ин боб (баста шудани аввалин мактаби усули савтия – *Айни*) мақолаҳо навишта, уламои Бухороро **танқидоти сахти муҳикқона** карданд»; «ҷароиди исломӣ (оид ба интибоҳ – С. А.) зиёда хидмат карданд, ба танвири афкори мардум ва рафъи асбоби ин гуна ғажоеъ кӯшиданд»; «...дар ҷаридаи «Вақт» ба имзои «Бухорӣ»

мақолаҳои чонсӯз нашр шуда, ба хонандагон хуб таъсир кард», «чаридаҳои русиву мусулмонӣ масъалаи ислоҳоти Бухороро васила карда, мақолаҳо менавиштанд, роҳҳо нишон медоданд ва ташвиқҳо мекарданд»³⁶ ва ғайра.

Матолиби маҷалла ва намунаҳои дигари матбуоти туркиву озарӣ ва тоторӣ дар муайян кардани роҳу василаҳои рӯйоварии аҳли зиёи тоҷик ба мазмуну муҳтавои афқору андешаҳои туркӣ, мундариҷаи рӯйдодҳо, намунаҳои матбуот, шахсиятҳои намоёни ин халқ қобили зикр ва таваҷҷуҳ буда, ба таҳқиқ ниёз доранд.

Боби дувум «**Вазъи суҳансанҷӣ дар охири садаи XIX – нимаи аввали садаи XX**» ном дорад, ки аз 5 фаслу 5 зерфасл иборат аст. Дар фасли аввал ба масъалаи «**таҳқиқ ва наشري манбаъҳои адабиву илмӣ**» таваҷҷуҳ шуда, доварӣ дар ин замина муаллифро ба баёни матлаби зиёде водоштааст.

Яке аз вазифаҳои муҳим дар ин замина дарёфт, нашр ва дастраси аҳли таҳқиқ кардани ин манбаъҳо мебошад, ки аксари онҳо дар давраи шуравӣ аз назари эътибор дур монда ва ё арзиши онҳо манфӣ арзёбӣ шуда буданд.

Омӯзиши адабиёти охири асри XIX ва ибтидои асри XX аз лиҳози идеологӣ дар давраи шуравӣ низ яке аз сабабҳои аз эътибор дур мондани силсилаи маъхазҳои муҳим ва бо оҳангҳои сиёсӣ фаро гирифтани матолиби таърихи адабиёти он давра гардид. Бисёре аз масъалаҳои адабии ҳавзаи Мовароуннаҳр аз сабаби дар ихтиёр набудани сарчашмаҳои адабии нодир ба таври комил омӯхта нашудаанд. Бинобар ин, таҳияи манобеи муҳимми илмӣ-адабӣ ва таърихӣ ин давра ба нашр ва таҳлилу таҳқиқи усулии он ба адабиётшиносии имрӯз ниёзманд аст.

Дар ин давра силсилатазкираҳо ва асарҳои таърихӣ бо фарорафти назари наққодӣ ба вучуд омаданд, ки бештари онҳо ҳамчун дастнавис ҳастанд. Баробари ин муаррифии сарчашмаҳои форсӣ-тоҷикии ҳавзаи Мовароуннаҳр ба ҳавзаҳои дигари форсизабон низ муфид аст. Муҳаққиқони таърихи адабиёт дар Эрон на бо ҳама маъхазҳои ҳавзаи Мовароуннаҳр ошноянд. Чопи силсилаи маъхазҳои ин давра ва

³⁶ *Айнӣ, С.* Таърихи инкилоби фикрӣ дар Бухоро / *С. Айнӣ* // Куллиёт: Иборат аз 15 ҷилд. – Душанбе: Ирфон, 2005. – Ҷилди 14. – С. 61, 73, 91, 181.

муаррифии онҳо аз ин чихат барои ҳавзаҳои дигар дорои аҳаммият аст.

Аз ҷониби дигар, қисмати муҳимми маводи адабиёт ва нақди адабии ибтидоӣ садаи XX дар матбуот нашр шудаанд, ки имрӯз аз мадди назар дур мондаанд. Дар матбуоти тоҷикии Осиеи Миёна ва матбуоти форсизабону туркизабони кишварҳои шарқӣ низ силсилаи муҳимми маводи адабиёт ва нақди адабии тоҷик ба таъб расидаанд, ки дастрас кардану ба таҳқиқ кашидани онҳо барои илми адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ арзиши амалии баланде дорад.

Фасли дувум «**Саҳми равшангарон дар арзёбии осори адабӣ**» ном дорад ва дар он аз мазмуну моҳияти афкори давраи нави суҳансанҷӣ ва нақди адабӣ, давраи дигаргуниҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ суҳан меравад. Бо таъсири хоси афкори маорифпарварӣ дар адабиёт ва нақди адабии тоҷик марҳалаи тозаӣ ҷустуҷӯи эҷодӣ оғоз ёфт. Адибону ноқидон бо дарки мақсадҳои иҷтимоӣ ба хидмати ҷомеа саъй карда, ба оғози марҳалаи хоси нақду суҳансанҷӣ замина фароҳам оварданд.

Афкори адабӣ-публицистӣ ва фалсафӣ-эстетикӣ роҷеъ ба аслу моҳияти шеърӯ шоирӣ, назарияи шакли шеър, маҳосин ва уюби он, таҳлили амалии зиндагӣ ва эҷоди аҳли адаб дар осори таърихӣ, адабӣ, тазкираҳо, осори матбуот аз ҷигунагии завқи хоси наққодӣ ва қареҳаи мумтози шинохти неку бади осори адабӣ дар ин давраи таърихи адаби мо гувоҳӣ медиҳад.

Чашмандози нав ба воқеияти иҷтимоӣ ва масъалаҳои умдаи он дар ин давра, албатта, аз эҷодиёти баландпояи Аҳмад-маҳдуми Дониш бо равиши дигар сурат гирифтааст. Маҳсули тафаккури интиқодии Аҳмади Дониш дар рисола, дафтарҳои мусаввада, осори манзум ва, хусусан, рисолаи «Наводир-ул-вақоъ» ҷойгоҳи арзишманд ёфтааст. Аз ҷумла, «Дар васоёи фарзандон [ва баёни ҳақиқати қасбу пешаҳо]» ном бахши ин асар оид ба масоили шинохти шеър ва хусусиятҳои он баҳсу баррасӣ ва мунозираи ҷолиби тавачҷуҳе баён шудааст.

Яке аз муҳимтарин пешаҳое, ки аз чашмандози Аҳмади Дониш шарҳу баррасии он ба фарзандон муҳим ва донистанаш вочиб аст, шеър мебошад. Дар нақди Аҳмади Дониш шеър чун пешае ба фарзанд маънидод шуда, ки «аҳли қаламро бад-он мубохоту ифтихор ояд ва маншаи тафаввуку тафаззул гардад, муқовалаи ашъори мавзун ва

гуфтани шеърҳои бозамун бошад».³⁷ Ин ҷо ба ду нуктаи муҳим ишора шудааст:

1. Шеър ба аҳли қалам моёи мубоҳоту ифтихор аст;
2. Шеър ба гӯяндааш бартариву фазилат мебахшад;
3. Ин ду неъмат ба қавл қардани ашъори мавзун ва гуфтани шеърҳои бозамун вомедорад.

Инҳо имкон медиҳанд, ки ашъори мавзун ва шеърҳои бозамун эҷод карда шаванд.

Аҳмади Дониш ҷонибдори шеъри ҳикамист ва ҷойгоҳи ҳикмату мазҳабро дар шеър муҳим арзёбӣ мекунад. Маҳз аз ҳамин дид гуфтани шеър «хислате ҳамид ва санъате писандида» аст. Ӯ таълим медиҳад, ки муҳтавои шеър бояд аз ҳамду наът, сифати аҳли ҳақ ва мавъизаю насиҳат иборат бошад. Аммо, агар дар шеър «фаҳшу лағву ҳичо ва мадҳи агниё ва умаро» ҷой гирад, он «бад хислатест ва номаҳмуд сифате».³⁸

Нақди адаби ҷадидон идомаи ҳамон афкори маорифпарварон аст, ки моҳияти иҷтимоии замонро бозгӯ мекунад. Ин ақидаи С. Айнӣ, ки романи Зайнулбидини Мароғай «Саёҳатномаи Иброҳимбек ва ё балои таассуби ӯ» «доир ба аҳволи Эрон навишта шуда бошад ҳам, ҷойҳои танқидиаш айнан дар Бухоро низ буданд»³⁹ бар аҳамияти он дар диғаргунии фикри равшангарони Бухоро ишора дорад:

Ин гуна андешаро дар мавриди ҷойгоҳи осори Фитрати Бухороӣ «Мунозира» низ метавон ба мушоҳида гирифт: «Ин асар азбаски дар забони сода ва возеҳи форсӣ бо ба эътибор гирифтани аҳволи руҳияи халқи Бухоро ба тариқи роман навишта шуда буд, ба халқи Бухоро таъсири хубе бахшид», «Сайёҳи ҳиндӣ» ҳам ба услуби роман навишта шуда буд. Дар ин асар аҳволи илмӣ, сиёсӣ, иқтисодии Бухоро бераҳмона, гоҳо ба тариқи ҳаҷв ва гоҳо танқид шуда буд»; «Сайҳа» (маҷмуаи шеър ба забони форсӣ – С. А.) ба хонандагон чун қувваи электр таъсири сареъ ва қавӣ дошт».⁴⁰

³⁷ Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоъ : Матни илмию интиқодӣ. – Дониш: Дониш, 1989. – Китоби 2. – С. 59.

³⁸ Ҳамон ҷо.

³⁹ Айнӣ, С. Таърихи инқилоби Бухоро / С. Айнӣ; баргардонанда аз ўзбекӣ ба тоҷикӣ ва мураттиб Р. Ҳошим. – Душанбе: Адиб, 1987. – С. 25.

⁴⁰ Ҳамон ҷо.

Дар асари С. Айнӣ ва осори дигар чадидон дар зери мафҳумҳои ислоҳоти таълим, инқилоби илмӣ ва фикрӣ масоил ва ормонҳои адабӣ нуҳуфтаанд. Маҳз дар ҳамин давра нақди адабӣ қолабҳои нахустини танкиди иҷтимоиро ба бар кард.

Дар фасли «**Маҳфилҳои сухан ва анъанаи нақди адабӣ**» маҳофили адабӣ ба сифати анҷумани эҷодии адибони ҳамфикр, иттиҳоди эҷодии адабӣ дар заминаи ягонагӣ ва ваҳдати диду андеша, шавқу рағбат ва тамоюли вежаи эҷодӣ, маркази парвариши насли сухан дар дарозии таърихи гузаштаи адабӣ сухан рафта, рисолати матлубу омӯзандаи онҳо бозгӯ шуданд.

Як равиши муҳим дар ин мактаби адабиёти замона аз ашъори классикон ҷустани меъёрҳои бадеият ва баррасии онҳо будааст. Дар таъкираҳои ин давра бо муҳимтарин хусусиятҳои фикри интиқодӣ ошно мешавем. Бино ба шаҳодати устод Айнӣ Садри Зиё девонҳои классикон ва китобҳои ҳикояро мутолиа мекард ва нуктаҳои дилҷаспи онҳоро шарҳ дода, ба завқи худ Айнӣ ва Мунзимо шарик мекард. Дар мавриди дигар китобҳоеро онон хонанда, ғалатҳояшонро ислоҳ мекард, нукоти нофаҳморо эзоҳ меод. Ҳамзамон устод Айнӣ шаҳодат медиҳад, ки Садри Зиё китобҳои монанди «Шоҳнома»-ро ба ӯ ва Мунзим хонанда, худ гӯш меод ва ҷойҳои ғалатхондаро тасҳеҳ карда, нуктаҳои ба онон нофаҳморо эзоҳ меод.

Чунин муносибат барои оғаҳии комили аҳли завқ аз дониши адабии классикӣ ва такмили саводи адабии ҷавонон мусоидат мекард. Нақду баррасии шеъри шоирони муосир дар таъйини хусусиятҳои равандҳои адабӣ бебаҳс буда, ин кор бағоят рангомез, хушмазмун ва омӯзанда сурат мегирифт. Маҷлисҳои адабии Садри Зиё дониши ҳар суханвари замонаро меафзуд.

Рисолати аслий ва асосии маҳфилҳои адабӣ мусоидат кардан ба такмили завқу салиқаи зебошиносии замона ба самти созгор, ҷалби тавачҷуҳи онон ба ормон ва марому маслаки замон, нерӯ бахшидани раванди адабӣ ва парвариши ҷавонони тозароҳу тозаруҳ ва умедбахш будааст. Ба ин маънӣ, бебабаб нест, ки маҳфили адабиёти «мактаби адабиёти давра» ном додаанд, ки барои қомат афрохтани бинои боҳашамати адабиёти ҳақиқӣ ва падидаи омадани равишҳои тозаи эҷодӣ созгор будааст. Маҳфили адабӣ барои густариши андешаи созандагӣ дар ҷомеа ва парвариши ҷавонони фаъол аҳаммият дошт.

Ҳамин тавр, дар ривочу равнаки бештари кори маҳофили адабӣ таваччуҳ ба таърихияти маҳфилҳо, баҳрамандӣ аз бархе ойину русум ва таълимоти аъзои он муҳимму муфид хоҳад буд. Вусъати доираи баҳсу мунозира оид ба сухансанҷӣ барои такмили афкори ҳамзамонон судманд ва тақонбахш мебошад.

Дар панҷ зерфасли фасли чаҳоруми боби дувуми диссертатсия «**Тазкираҳо ва арзиши сухан аз назари тазкиранигорон**» ин навъ асарҳо ба сифати манбаъи чомаъи омӯзиши афкори интиқодӣ баррасӣ гардида, дар он аз қимати сухан ва меъёрҳои баҳои шеърӯ шоирӣ, манбаъҳои интиқодии тазкираи С. Айнӣ «Намунаи адабиёти тоҷик», диди интиқодӣ дар он ва ҷойгоҳи номбурда дар нақди сиёсӣ-ичтимоӣ сухан рафтааст.

Дар нимаи дувуми садаи XIX ва ибтидои садаи XX дар пайғирӣ аз суннатҳои хос ва дарки ниёзмандии нави чома чанд тазкира дар забони форсӣ-тоҷикӣ таълиф ва тасниф шуда, бо фарорафти диди ноқидона арзишдоранд ва то ҳол қисмати асосии онҳо нашр ва мавриди баҳрамандии аҳли таҳқиқ қарор гирифтаанд. Аз байни онҳо тазкираи Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳи Бухорӣ «Тухфат-ул-аҳбоб фи тазкират-ул-асҳоб», «Тазкират-уш-шуаро»-и Мирсиддиқхон Ҳашмати Бухорӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Абдуллоҳхочаи Абдӣ, «Афзал-ут-тазкор фи зикри-ш-шуаро ва-л-ашъор» қазоватҳои махсуси адабиву нақодӣ дорад.

Ин тазкираҳо аз нуқтаи назари нақду савияи шинохти шеър диди замонаро фаро мегирад. Дар ин давра тазкиранигори машҳур Ҳочӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам «Тазкират-уш-шуаро»-еро ба вучуд оварда ва такмили онро Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё анҷом дод. Дар байни ин осор асари ӯ «Тазкори ашъор» ва дигар асарҳои дар нақду баррасии шеърӣ шоирони замон муҳим мебошанд.

Дигар тазкира «Намунаи адабиёти Эрон»-и профессори дор-ул-муаллимани Бодқӯба (Боку) Мирзо Муҳсини Иброҳимӣ аз ду бахш иборат буда, бахши аввал намунаи осори мансури форсӣ-тоҷикиро аз замони Ҳахоманишӣ то садаи XX, бахши дувум намунаҳои манзуми шуарои форсизабонро мухтасаран фаро мегирад. Ин асар ба сифати яке аз сарчашмаҳои муҳимме шинохта шудааст, ки дар чанде аз осори адабиётшиносии солҳои 20-уми садаи XX, аз ҷумла «Намунаи адабиёти тоҷик»-и С. Айнӣ аз он хеле босамар истифода шудааст.

Аммо баъдҳо арзишу аҳаммияти он аз доираи чусторҳои пажухандағони таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ берун мондааст.

«Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садриддини Айнӣ (1926) низ аз муҳимтарин тазкираҳоест, ки бо фарорафти назари интиқодӣ дар он шароити зуҳури афкори пантуркистии Осӣёи Миёна дар роҳи исботи мероси ҳазорсолаи адабиёти тоҷик арзиши баланд дорад.

Дар маҷмӯъ дидгоҳи нокидонаи тазкиранигорон дар охири садаи XIX ва ибтидои садаи XX паҳлуҳои муҳимми фикрии ононро исбот мекунад. Дар тазкираҳои ин аҳд кӯшиш ба харҷ рафта, ки нақди ҳол, нақди рӯзгор ва нақди осори шоирони вақт дар иртибот ба масъалаҳои муҳимми иҷтимоиву фарҳангии замон бозгӯ шаванд. Бозгӯи нуктаҳои иҷтимоӣ дар тазкираҳои ин давр аз ҷолибтарин матолибест, ки таҳқиқ ва натиҷагирӣ аз онҳо моҳияти замон ва ҷомеашиносии ин даврро ошкор мегардонад.

Фасли дигар **«Вежагиҳои нақди адабӣ ва зуҳури аввалин китоби таърихи адабиёти навини тоҷик»** унвон дошта ва дар он ба мушкилу муаммоҳои адабиётшиносӣ дар охири солҳои 30-ум ва 40-уми садаи XX ва асосҳои иҷтимоии нақд дар ин давра дахл шудааст. Дар ин бахш, ҳамзамон, вежагиҳои таҳқиқу нақд ва офариниши таърихи адабиёти навини тоҷик мавриди гуфтугӯ қарор гирифтааст.

Адабиётшиносии охири солҳои 30-юми садаи XX-ро бархе аҳли илм ва нокидон давраи тағйири андаки сифатӣ маънидод карданд, ки гӯё дар он давра қазовати илмӣ дар пажухишҳои адабӣ нисбатан дигар гардид. Дар рисолаи М. Раҷабӣ ин давраи тозаи ҷустуҷӯҳои илмӣ ба шумор омада, сабаб ва моҳияти он ошкор шудааст.

Ин вежагии замонро ба доираи ҷустуҷӯи гирифтани пажухишгар муҳим аст ва мо низ ин даврро ба унвони табдил ва таҷдиди назар дар адабиётшиносӣ матраҳ кардаем. Ин шева, аз даст додан ва ё ба даст овардани шакле (андешае) аз шакл ва андешаи дигар аст, ки метавонад ба василаи мушаххасоти даврон ва дар таъсири афкори расмӣ замон сурат бигирад.

Адибону пажухандагон дар шинохти ҷавҳари мероси классикӣ то ҷое ба дигар кардани ақида ва андеша пардохта, ба ин васила дар меъёри баёни матлаб ва баҳо, дар савияи пажухиши илмӣ як дараҷа ислоҳи иштибоҳ ва саргумӣ ба зуҳур омад. Аммо ин меъёр низ худуд дошт.

Дар адабиётшиносӣ ин меъёр аҳаммият пайдо кард, ки бе кашфу дарки ҳақиқати таърихӣ арзёбии мерос имконпазир нахоҳад буд. Бинобар ин зарурати равшан кардани моҳияти масъала бо ҳама муаммо-ву печидагияш ба миён омад.

Ин давраи талошҳои адабиётшиносӣ бо назардошти боздид ва ислоҳу такмили бархе андешаҳои илмӣ аҳаммият дорад. Аз сӯи дигар, дар андешаҳои адабиётшиносӣ нуфузи идеологӣ қавӣ буда, баррасии синфӣ ва синфиятгарӣ ба сифати меъёри асосии таҳқиқ ҷойгоҳи пешнаашро нигоҳ доштааст.

Муаллифи диссертатсия бар он аст, ки таҳқиқи нисбатан васеъи илмӣ таърихи адабиёти тоҷикии садаи ХХ ба унвони «адабиёти шуравии тоҷик» аз нимаи дувуми солҳои 40-уми садаи ХХ оғоз ёфта, дар китоби дучилдаи «Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик» навъе чамъбаст гардидааст. То ин вақт кӯшиши ба таври илмӣ офаридани таърихи адабиёт аз ҷониби олимони тоҷик ба чашм намерасад. Танҳо соли 1928 «Аз таърихи адабиёти форс» ном асари М. М. Иброҳимӣ дар «Раҳбари дониш» ба таъъ расидааст. Дар маҷаллаҳои илмиву адабии солҳои 30-юми садаи ХХ танҳо баъзе рубрикаҳо бо унвони «материалҳои таърихи адабиёти тоҷик» ба назар мерасанд. Ҳамзамон дар маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ» мақолаҳои чанде аз муҳаққиқони таърихи адабиёти форсу тоҷик Е. Бертелс, Х. Мирзозода ва дигарон дар бораи симоҳои адабиёти гузашта – Анварӣ, Низомӣ, Аҳмади Дониш, Сиддиқии Аҷзӣ ва дигарон зери ҳамин рубрика ба нашр расидаанд.

Маҷмуаи «Намунаҳои адабиёти тоҷик» дар оғози солҳои 40-уми садаи ХХ низ як навъ кӯшиши офаридани манзараи таърихи адабиёт дар мисолаи мақолаҳо аз боби рӯзгору мероси классикони адабиёти форс-тоҷик – Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино, Носири Хусрав, Саъдӣ, Восифӣ, Бедил ва ғ. мебошад. Минбаъд рисолаҳои А. Мирзоев оид ба Сайидои Насафӣ ва Мулҳами Бухорӣ ба миён омад. Аммо масъалаи офаридани китобҳо дар зери мафҳуми «таърихи адабиёт» асосан ба нимаи дувуми солҳои 40-уми садаи ХХ рост омада, расмият ёфтааст.

Аввалин дастури таълимӣ «Материалҳо аз таърихи адабиёти советии тоҷик» ба қалами мунаққид С. Табаров соли 1950 ва аввалин китоби «Материалҳо оид ба таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои ХУI-XIX ва ибтидои асри ХХ)» адабиётшинос Х. Мирзозода соли 1948 ба нашр расид. Китоби «Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик» дар ду ҷилд

бо захмати ходимони сектори адабиёти советии Институти забон ва адабиёти АФ РСС Тоҷикистон якҷо бо мутахассисони Институти шарқшиносии АФ СССР аввал ба забони русӣ дар як китоб, сониян ба забони тоҷикӣ дар ду китоб дастраси алоқадорони нақди адабиву адабиётшиносӣ қарор гирифтааст.

Ин аввалин таърихномаи нисбатан мукаммали адабиёти давраи нави тоҷик буда, бо вучуди баъзе норасоӣ ва заъфи таълиф дар сатҳу савияи хуби адабиётшиносӣ ва тафаккури танқидии он солҳо ба миён омадааст.

Боби 3 «**Чойгоҳи классикони адабиёт дар баррасиҳои илмӣ нимаи аввали садаи XX**» ном дошта, дар он фаслҳои «Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва ниёзҳои нави шинохти адабиёт», «Абулқосими Фирдавсӣ аз диди сухансанҷони замони нав» дар мисоли фирдавсишиносӣ ва ҷустурҳои Абулқосим Лоҳутӣ фароҳам омада, ҳамчунин дидгоҳҳои аҳли таҳқиқ оид ба рӯзгору осори Носири Хусрави Қубодиёнӣ ва Камоли Хучандӣ баррасӣ шудаанд.

Дар ҷустуҷӯҳо оид ба таърихи адабиётшиносии шуравии тоҷикӣ борҳо ба ин нукта тавачҷуҳ мешавад, ки солҳои 30-40-уми садаи XX – давраи ҷӯшиши баҳсҳои назарӣ ва пайвандҷӯиву пайвандсозии фарҳанги навини шуравӣ – ба таҳқиқи рӯзгор ва осори аҳли адаби гузашта, аз ҷумла Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Абуалӣ ибни Сино, Шайх Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Камоли Хучандӣ ва ғайра чойгоҳи хос ва заминаи муносиб фароҳам омадааст. Дар ин амр ба мақоми адиб, олим ва мутафаккири номии садаи XI ба таври Носири Хусрави Қубодиёнӣ силсилаи чорачӯии илмӣ таҳия гардида, дар ин асос теъдоде аз осори илмӣ-таҳқиқӣ ба вучуд омаданд.

Дар фасли аввал пояҳои рӯдакишиносии замони нав дар солҳои 20-уми садаи XX ҳадафи гуфтугӯ қарор гирифтааст. То ин марҳала чойгоҳи устод Рӯдакӣ ва шеърӣ ӯ дар тазкираҳои аҳди қадим ва аввалин китобҳо оид ба таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ (Ш. Нуъмонӣ, Ҳ. Эте, А. Кримский, Э. Браун ва дигарон), навиштаҳои олимони турк (В. Чалабӣ, Ҳ. Дониш, Ш. Сомӣ, Зиёпошшо, М. Купрулюзода ва дигарон) мавриди гуфтугӯи илмӣ қарор гирифта будааст. Дар адабиётшиносӣ ва сухансанҷии тоҷикии ин даврае, ки мо дар ин замина таҳқиқ дорем, рӯзгор ва ашъори Рӯдакӣ хеле кам диққати донишмандонро ҷалб карда буд. Мероси адабии Рӯдакӣ хеле

пароканда буд ва дастрасӣ ба матолиби пажухишӣ оид ба устод Рӯдакӣ ва рӯдакишиносӣ мушкили хеле зиёд дошт.

Бинобар ин, дар солҳои 20-уми садаи ХХ заминае фароҳам омад, ки устод Рӯдакӣ дар ҷусторҳои адабиётшиносӣ ҷойгоҳи назаррас пайдо кунад. Ин нуктаро низ бояд дақиқан арз кард, ки шинохти Рӯдакӣ дар давраи аввали бунёди афкори илмӣ адабиётшиносӣ дар Тоҷикистони шуравӣ аз ҷусторҳои сирф филологӣ дида, бештар ба сабку саликаи равшангарӣ ва равшаннамоиву маърифатварварӣ то ҷое наздикӣ доштааст. Ин замон равшангарон роҳҳои нозук, муассир ва ҳассоси ҷалби мардумро ба нуктаҳои зарурии дорои ҷанбаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, адабӣ ва фарҳангӣ, ҳамзамон усули хоси тарғиби адабиёти гузаштаре ҷуста, заминаҳои бунёди мафкураи адабпажухиро фароҳам овардани шуданд. Ин гуна ҷусторҳо як посухи зарурӣ ба иддаи норасои пантуркистон низ маҳсуб мешуд. Аз ин ҷиҳат номи бузургони адабиёт, дар навбати аввал номи Рӯдакӣ дар замони дигаргуниҳои нав ҳамчун шиори муассир ва пешбари равшангарон қарор ёфтааст.

Дар фасли дувум ба ин нукта ишора шудааст, ки мавзӯи ҷойгоҳи Ҳаким Аблуқосим Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ, бозгӯии таърихчаи таҳқиқи рӯзгор ва мақоми барозандаи ин шоҳасари гаронмояи миллӣ дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, масъалаҳои нақду тасхеҳи ҳамосаи бузурги тоҷикон ҳанӯз аз солҳои 20-уми садаи ХХ дар нақди адабӣ ва адабиётшиносии навини тоҷик, рисола ва мақолаҳои матбуотӣ аз ҷониби алоқамандон, донишмандон ва ходимони матбуоти замон гуфтугӯ шудааст. Паҳлуҳои мухталифи ин мавзӯ дар таълифоти муҳаққиқони замони мо М. Шакурӣ, Х. Отахонова, М. Раҷабӣ, А. Набавӣ, В. Самад, А. Маҳмадаминов ва дигарон низ бозгӯ шудаанд.

Дар арафа ва солҳои ҷанги ватании шуравӣ бар зидди фашизм дар Тоҷикистон чанд маҷмуаи мунтахаби асарҳои шоирони классикӣ форсӣ тоҷик ба нашр расиданд, ки ҳамагӣ заминаҳои ватанхоҳӣ доштанд. Дар ин маврид бештар ба осори Фирдавсиву Саъдӣ рӯҷӯ шудааст, ки барои мутолиа ва дарки нуфузи адабиёти классикӣ дар рӯзгори муосир имтиёзи бештаре доштанд. Аз ҷумла, сарсуханҳои устод Лоҳутӣ ба ин гуна осор аз лиҳози таҷдиди назар ва бознигарӣ ба андешаҳои пешин – таъйини муҳтаво ва дарунмояи осори адабии гузашта, ҷустуҷӯи «баландии мазмун», «зебоии сабк», «азамати рух», «равонии сухан»-и Фирдавсӣ (сарсухани «Коваи оҳангар») ҷолибанд.

Бо вучуди ин, устод Лохутӣ мазмуни «Шоҳнома»-ро ба қолаби назарияпардозии замон ғунҷонида, аз пайванди ғоявии гузаштаву ҳозира қазия ба миён гузоштааст.

Дар фасли севуми боби севум аз падид омадани «таваҷҷуҳи ҳамватанон»-и Носири Хусрав ва бедор шудани эҳсоси амиқи шинохти ӯ суҳан оғоз шуда ва, ба ин васила, давраи нави фарорафти таҳқиқу баррасӣ ва наشري осори ин шахсияти илму адабиёт оғоз ёфт ва дар ин роҳ натиҷаҳои дилхоҳ ва матлуб ба даст омадаанд. Ин амр аввалан диққати олимони эрониро ба эҷоди адабиву илмии Носири Хусрав афзудааст.

Шинохти падидаи Камоли Хучандӣ дар Тоҷикистон дар идомаи фасли ин боб ҳам бисёр нуқтаҳоро бозмекушояд. Омӯзишу таҳқиқи то андазае илман асосноки таърихи адабиёти классикии тоҷик ва баъзе аз намояндагони ҷудогонаи он баъд аз Инқилоби октябр оғоз ёфт, ки дар сарғаи он С. Айнӣ қарор дошт. Ҳазинаи камолшиносии навини тоҷик дар фосолаи солҳои 1917-1960 аз ду навъи навиштаҳо оид ба Камоли Хучандӣ таркиб ёфтааст. Ба ин муносибат аз мақолаҳои Садриддин Айнӣ – «Шайх Камоли Хучандӣ» аз китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926), «Камоли Хучандӣ» аз рӯзномаи «Стахановчӣ» (1940), Шарифҷон Ҳусейнзода «Дар бораи Камол» аз маҷаллаи «Бо роҳи ленинӣ» (1940), Абдулғанӣ Мирзоев «Камол ва як шартӣ муҳимми омӯхтани ӯ» аз маҷаллаи илмиву адабии «Шарқи сурх» (1947) бояд ёдовар шуд, ки имрӯз ҳам арзишу аҳаммияти онҳо дар камолшиносии тоҷик боз ҳам бештар ҳастанд.

Боби 4. «**Ноқидони адабиёт ва давраи нави нақди адабӣ**» ном дошта, дар фаслҳои он оид ба масъалаҳои таърихи адабиёт ва нақди адабӣ дар ҷусторҳои С. Улуғзода, ҷойгоҳи ҷусторҳои интиқодии Ҷ. Иқромӣ ва интиқоди ноқидон аз ӯ, М. Турсунзода ва сиёсати адабии то нимаи аввали садаи ХХ, Т. Зехнӣ ва суҳансанҷии навини тоҷик, Р. Ҳошим – адабиётшинос ва ноқиди фаъоли суҳан мавриди гуфтугӯ қарор гирифтааст.

Адабиётшиносон ва мунаққидон С. Улуғзода, А. Дехотӣ, Х. Мирзозода, Ш. Ҳусейнзода, А. Мирзоев ва дигарон бо сарвари С. Айнӣ барои амикбурди пажӯҳиши забону адабиёт ва ривочи илму фарҳанг дар замони нав кӯшидаанд. Асарҳои илмӣ-адабиётшиносии С. Улуғзода оид ба чехраҳои мумтози адабиёти классикӣ дар баробари асарҳои С. Айнӣ, А. Дехотӣ, Ш. Ҳусейнзода, Х. Мирзозода, Л.

Бузургзода ва дигарон арзиши баланд дошта, бархе аз онҳо дар посух ба даъвоҳои боғарази олимон навишта шудаанд.

Хоса навиштаҳои С, Улуғзода дар бораи Носири Хусрав пардаи хираи носирихусравшиносиро бардоштааст. Бештари осори илмӣ-танқидии ӯ чун омили шаклгирии тафаккури таърихии тоҷикон дар саҳифаҳои таърихи адабиётшиносӣ ва нақди адабии тоҷикианд.

Пардохтан ба чанбаҳои гуногуни нокидонаи асарҳои Чалол Иқромӣ ҳаҷму ҳавсалаи ҷудогона тақозо дорад. Нақду назарсанҷии замон дар ин маврид муҳимтарин нуктаҳои дарку фаҳмиши эстетикӣ адабиёт ва кашфи моҳияти иҷтимоии нақди ин солҳоро барои мо равшан мегардонад.

Шаклгирии афқору андешаҳои адабӣ-интиқодӣ ва зебоишиносии суҳанвари мумтози тоҷик дар садаи ХХ Мирзо Турсунзода роҷеъ ба ҷойгоҳи адабиёт ва мероси адабӣ дар партави ду давраи сиёсӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа қобили андеша аст.

1. Муносибат ба арзишдиҳии осори адабиёт ва мероси адабӣ то нимаи аввали солҳои 50-уми садаи ХХ – марҳалаи шинохти адабиёт ва меросбарӣ дар замони сарвариин Сталин;

2. Муносибат ба арзишҳои адабии кӯҳнаву нав аз нимаи дувуми солҳои 50-уми садаи ХХ – марҳалаи пас аз Сталин.

Шинохти афқори адабӣ-интиқодии М. Турсунзода дар давраи дувум – солҳои 50-70-уми садаи ХХ то ҷое дар равиши **нақди нақди** адабии тоҷикӣ шуравӣ ва пасошуравӣ сурат гирифтааст. Аммо моҳияти ҷусторҳои ӯ дар шинохти мақоми адабиёт ва арзиши осори адабӣ, муносибат ба мероси адабӣ ва меросбарӣ таҳти таъсири мафкурагароии давраи сталинӣ – охири солҳои 30-40-уми садаи ХХ камтар мавриди гуфтугӯи ҷиддии таҳассусӣ қарор доштааст.

М. Турсунзода баъди солҳои 50-уми садаи ХХ дар осори илмӣ, адабӣ ва публитсистӣ дигар аз пайи ақоиди тезутунд ва сиёсатолуди даврони сталинӣ нарафта ва ё хеле нарму баэҳтиёт масъалаҳои ҳастии адабиёт ва мероси адабии кӯҳнаву нави тоҷикро матраҳ кардааст.

Афқори М. Турсунзода дар солҳои 50-70-уми садаи ХХ завқи хос ва салиқаи қариҳаи мумтози наққодии муаллифро бозгӯӣ мекунанд. Дар муносибат ба мероси адабии тоҷикон, шинохти арзишу ҳусни осори адабӣ ва арзёбии дурусту мунсифонаи рӯзгору ҷойгоҳи шеърӣ шоирони классики форсӣ-тоҷикӣ Низомии Ганҷавӣ, Ҳоҷа Ҳофиз, Камоли Хучандӣ ва дигарон завқи истеъдоди хос зоҳир кардааст.

Аз хусуси истеъдоди фитрӣ, дониши амиқ, қобилияти баланди эҷодӣ, назари густурдаву фарох, захматкашӣ, пуркорӣ ва дигар фазилатҳои ходими намоёни адабиёт, фарҳанг ва матбуоти тоҷик – адабиётшинос, забоншинос, фолклоршинос, шоир ва мутарҷим Тӯракул Зеҳнӣ як нуктаи меҳварӣ ба таври ҷудоғона бояд баён шавад, ки ба асли зуҳурот, табиат ва сиришти хоси донишмандони арсаи филологияи муосири тоҷик дар пайванд аст. Ин тамоюл аз ҷониби олимони баъдӣ «бисёрфанӣ» (А. Сатторзода) ё «ҷомеияти фароғирӣ» (М. Шукуров) таъбир шуда, ки аз муҳимтарин хусусиятҳои фаъолияти эҷодии намоёндағони илму адаб, хоса, дар давраҳои аввали инкишоф ё дар замони навсозии он будааст.

Аз нақду пажӯҳиши мавзӯи метавон ба чунин натиҷае расид, ки ҷусторҳои давраи аввали фаъолияти илмиву адабии Т. Зеҳнӣ чанбаи хоси равшангарӣ дар бар карда ва таълифоти илмиаш аз бархе осори нимаи дувуми солҳои 20-ум ва 30-юми садаи ХХ тафовути ҷиддӣ доранд. Таҳлилу баррасии комили адабӣ бо фароғирии диди хоси наққодӣ аз вежагиҳои хос ва мумтози таълифоти илмии адабиётшинос Т. Зеҳнӣ мебошад.

Аз сабки таълифи Р. Ҳошим низ метавон бардоштҳои ҷолибе кард. Асарҳояш бо фароғирии санадҳои тозаи илмӣ мумтозанд, қабат-қабат назари вежаи олимона доранд, самимият ва обу ранги бадеӣ аз вежагиҳои хосу умдаи сабки ин олим мебошад. Зебову дилрабоӣ ва рангинии хос муҳимтарин ҷиҳати муассири услуби нависандаанд, ки имкон надорад касро мутаассир накунад, онҳо то дараҷае вачдангез ва вачдбарангезанд. Ин олим ва қаламвари мумтоз дар арҷгузорӣ ба шеърӣ сухан ва бадеияти баланди ифода рағбати бештар дорад. Дар осори нақди ӯ моҳияти сухани дилангез равшан ифода шудааст. Маъмулан жанри илмӣ танқидӣ ифодаи хос дорад, аммо бархе аҳли танқид ба ин ришта ҷон ва нафаси гарму тозае бахшидаанд.

Дар портретифарӣ Р. Ҳошим адиби баландҳиммат ва хоснигару суфтагару суфтабаён мебошад. Чехраҳои адабиву илмӣ бузургони адабиёти тоҷик ва миллатҳои дунё – Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Берунӣ, Ибни Сино, Саъдӣ, Хайём, Ҳофиз, Ҷомӣ, Навоӣ, Фузулӣ, Охундов, Руставели, Чехов, Горкий, Маяковский, Баҳор, Нафисӣ ва дигаронро бисёр басалика офарида, дар ин замина рисола ва мақолаву очеркҳои илмиву публицистӣ таълиф намудааст. Дар меҳвари аслии навиштаҳои хунару маҳорат ва таҷрибаи эҷодии ин нафарон ҷойгоҳи хосе дорад.

Р. Ҳошим аз зумраи насли аввали зиёиёни тоҷик аст, ки дар равнақи нақди адабии нимаи аввали садаи XX хидмати назаррас анҷом дода, дар пешрафти тафаккури илмиву интиқодии Тоҷикистон саҳм гузоштааст. Аз афкори илмиву танқидии Р. Ҳошим, ки фарогири нуктаҳои зиёде аст, дар роҳи офаридани тарҳи куллии нақди адабии замони нав метавон фаровон истифода кард.

ХУЛОСАҲО

Натиҷаҳои таҳқиқ ба таври зерин ҷамъбаст гардидаанд:

1. Пайгирӣ аз концепсияи нави таҳқиқии таърихи адабиёти ин давра аз бисёр ҷиҳат барои вусъати ҷашмандози нақди адабӣ ва адабиётшиносӣ низ мусоид аст. Ин гуна равиш барои фарогирии васеъ ва густардаи таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ муфид ва, аз назари дигар, ба шинохти асли моҳияти адабиёти тоҷикони қаламрави Осиёи Миёна дар охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX заминаи ҷиддӣ фароҳам меоварад.

Аз даврабандии таърихи адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ бармеояд, ки он аз муҳимтарин вазифаҳои илмӣ буда, дар ҳар қадами аз даврабандии пешин моҳияти замон, таърих, амалия ва назарияи ин соҳаи адабиётшиносӣ ба назар гирифта шудааст. Имрӯз ниёзҳо ва бардоштҳо дар замони комилан дигари афкори илмӣ-адабӣ, моҳияти таҳқиқ ва таҷдиди назар ба таърихи нақди адабӣ ва афкори адабиётшиносӣ тақозо менамояд, ки дар ин арса даврабандии нав ба миён оварда шавад. Ҳоло вақти он омада, ки «Таърихи адабиётшиносӣ ва нақди адабии тоҷик» дар ҳамроҳангӣ ба концепсияи арзишҳои таърих ва назарияи он ба вучуд биёяд. Кӯшиши даврабандие, ки дар илми адабиётшиносии мо сурат ёфтааст, то андозае барои мукаммал кардани моҳият, хусусият ва аҳаммияти ҳар марҳалаи он муносиб мебошад. Бояд ин нукта усулан дар назар бошад, ки матлабҳои асосӣ дар доираи масъалаҳои меҳварӣ ва ҷустуҷӯҳои эҷодиву зебоишинохтӣ ва ҳунари бояд инъикос ёбанд [12 – М].

2. Тағйири ҳаёти сиёсӣ-иҷтимоӣ ва таҳаввули ҳавзаҳои илмиву фарҳангӣ дар таҳқиқ ва омӯзиши ин давраи муҳими таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ – адабиёт, нақди адабӣ ва адабиётшиносии охири садаи XIX ва ибтидои садаи XX роҳҳои нав ба вучуд овард. Дигар шудани меъёри нигоҳ ба таърихи сиёсиву иҷтимоии ин давра масъалаи омӯзиши нави матолиби таърихи адабиёт ва таълифи

мукамалтари онро бо такя ба ниёзҳои замони навсозӣ ва равишшиносии посухгӯ ба талаби рӯзафзуни давраи таҷаддуди ормонҳои милливу ватанӣ аз ҳар ҷиҳат такмил бахшид.

Дар шинохти вежагиҳои адабиёт ва моҳияту ҷавҳари набардҳои давраи равшангарӣ ду самти хоса ба мушоҳида расид: *аввалан*, ҷусторҳои адабиётшиносии замони истиқлоли миллий, ки дар ин давра барои равшан кардани арзишҳои суннатӣ кӯшишҳои назаррас ба вучуд омад. Падидаи омадани фазои мусоид дар таҳқиқи баррасӣ ва пайдо шудани осори арзишманди адабӣ аз маҳзани дастхатҳои китобхонаҳои Русия, Ўзбекистон, Эрон, Ҳиндустон ва дигар кишварҳо ба ин амр мусоидат намуд. Аз тарафи дигар, дар ҳавзаи илмӣ адабиётшиносии тоҷик ҳоло низ зухурот, нишонаҳо, ҷусторҳо ва нигоҳи кӯҳани илмӣ бо такя ба мафкураи марксистӣ боқӣ монда, ки дар бархе маврид натиҷаи мусбат дода ва дар мавридҳои дигар натиҷаи ояндасоз ба бор нахоҳанд овард. Бознигарии амиқи таҳқиқи усули сарчашмаҳои ин аҳд барои аз байн бурдани чунин камбуд ва шинохти аслу ҳақиқати афкори адабии ин давра мусоидат хоҳад кард [3 – М].

3. Аз нақду таҳлили равшанҳои адабӣ ва адабиёти равшангарии Осиеи Миёна дар охири садаи XIX ва оғози садаи XX чанд василаи расидан ба ормонҳои маорифпарварӣ равшан мешавад: *Аввалан*, Аҳмад-махдуми Дониш, Мирзо Сирочи Ҳаким, Шарифҷон-махдуми Садри Зиё, Абдурауфи Фитрат, Садриддин Айнӣ ва чанде дигар дар осори адабӣ-таърихӣ, публицистӣ, тазкира, сафарнома ва ғ. ба масъалаи равшан кардани ҳаёти адабӣ, рӯзгори шоирон ва вежагиҳои осори онон бо сабки иҷтимоии тавъам ба таҳқиқи аҳволи замона – бо сабки нақду таҳқиқи иҷтимоии замон наздик шудаанд. Аҳмад-махдуми Дониш, Шарифҷон-махдуми Садри Зиё, Абдурауфи Фитрат ва чанде дигар ба сифати адибон ва мунаққидони равшангар бо назардошти таҳаввулотии замон ва воқеаҳои умдаи он ба арзёбии асли адабиёт ва маҳсули он пардохтанд. Ҳар масъалаи сиёсат, иҷтимоӣ ва адабиёт дар ин марҳала аз назари дигаргуниҳои кишварҳои шарқӣ бо диди сирф интиқодӣ баррасӣ шуда ва сифати нақди ҷойгоҳи адиб ва осори адабӣ дар ин марҳала сирф хирфай-тахассусӣ нест. Дигаргуниҳо дар усули мактабу маориф, баланд бардоштани сатҳи маърифати аҳли замона, ба вучуд омадани китобҳо дар арсаи вусъати маърифати

замона ва ғайра ҳамагӣ аз маърифати интиқодӣ ва интиқодгароии аҳли замона сарчашма мегиранд [1–М; 5 – М].

4. Сарчашмаҳои нуфузи нақд дар ин давра муҳимманд. Аз ҷумла, устод Айни зимни нақду таҳлили заминаҳои ҷиддӣ усули фароҳам омадани «инқилоби фикрӣ» дар қаламрави Бухоро ҳарчи бештар ба моҳият ва зуҳури рӯйдодҳои навини инқилобии олам тавачҷуҳ кардааст, ки дар ин роҳ яке аз манбаъҳои муҳим нақди сухан дар кишвари Туркия ва рӯйдодҳои сиёсӣ иҷтимоӣ он мебошад.

Дар ин маврид равшангарони тоҷик ба Туркия ва пешрафтҳои он дар заминаи рӯйкард ба кишварҳои аврупоӣ ҳусни ихлосу эҳтиром варзиданд, азбаски Туркия маркази ҷаҳони ислом ва султонҳои Туркия халифаи ислом буданд, эҳтироми онҳо ба назари равшангарон афзуда буд ва ин ҳама натиҷаи эҳтиром ба фарҳанги Туркияву Русия ва ғайра ба ҳисоб мерафт. Ин, ба андешаи баъзе олимон, нишонаи пантуркизм набудааст. Дар ин маврид олимоне ҳақ ҳастанд, ки ба интиқоди ақидаи баҳсбарангези бархе муаррихон, ки мактаби нави маорифпарварон – «мактаби усули ҷадид»-ро «маркази пантуркистӣ» ба шумор овардаанд, камари Ҳиммат бастанд [5 – М].

5. Фарорафти дидгоҳҳои нақди адабӣ дар тазкираҳо ва ба таҳқиқи қиёсӣ гирифтани онҳо барои дарёфти ҷустуҷӯҳои ғоявӣ эстетикӣ дар ҳавзаҳои гуногуни форсиҷабон арзишу аҳаммият дорад. Ҳадафи ҳосаву умдаи сайри таҳқиқ ва наشري сарчашмаҳои муҳими адабиёти асри XIX ва ибтидои асри XX бознамоии манзараи густурдаи сайри нақодӣ дар қаламрави Мовароуннаҳр буда ва ин амр дар роҳи ҷустуҷӯи мафкуравӣ, ғоявӣ ва иҷтимоӣ, ҳамчунин ҷустуҷӯҳои адабиву фарҳангӣ ва зебоишиносии ин давра арзиши муайян доранд [1–М; 3–М; 16 – М].

6. Афкори адабӣ ва фалсафӣ-эстетикӣ тазкиранигорон оид ба моҳияти аслии шеърӯ шоирӣ, назарияи шакли шеър, маҳосин ва уюби он, таҳлили амалии зиндагӣ ва эҷоди аҳли адаб дар осори таърихӣ, адабӣ, тазкираҳо, осори матбуот аз ҷиғунагии завқи ҳоси нақодӣ ва қареҳаи мумтози шинохти неку бади осори адабӣ дар ин давраи таърихи адаби мо гувоҳӣ медиҳад.

Ошноӣ бо дидгоҳҳои ноқидонаи тазкиранигорони охири садаи XIX ва ибтидои садаи XX паҳлуҳои муҳими фикрии мусаннифонро ба исбот мерасонад. Дар тазкираҳои ин аҳд кӯшиш ба ҳарч рафтааст, ки ба таври қуллӣ нақди ҳол, нақди рӯзгор ва нақди осори шуароӣ

вакт дар иртибот ба масъалаҳои муҳимми иҷтимоиву фарҳангии замон бозгӯ шавад. Фарорафти масъалаҳои иҷтимоӣ дар тазкираҳои ин давра аз ҷолибтарин матолибест, ки таҳқику натиҷагирӣ аз он моҳияти ҷомеашиносии ин давраро ошкор мегардонад [1–М; 3–М; 4–М; 14–М; 16 – М].

8. Бо роҳи баргардон ва қиёси матнҳо, муаррифӣ, таҳқиқ, тавзеҳ ва ғайра бисёр саҳифаҳои норавшан ва мубоҳисаангези он замонро метавон равшан кард. Тазкираҳо ва дигар осори ҷудоғонаи адибон дар охири садаи XIX ва ибтидои садаи XX, ҳамзамон маводи матбуоти ибтидои садаи XX бояд дар қиёси ҳам омӯхтаву ба таҳқиқ бирасанд. Ин нуктаро дар мисоли қиёси навиштаҳои Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё бо дигар асарҳояш ва осори дигари ҳамзамонони ӯ метавон исбот кард. Имрӯз имкон дорад, ки матолиби «Рӯзнома»-и ӯро бо осори Мирзо Абдулазими Сомӣ «Таърихи салотини Манғития», Садриддин Айнӣ «Таърихи амирони манғияти Бухоро», «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» ва дигар осори таърихӣ он замон қиёс кард, ки аз онон натиҷаҳои зарурӣ мебароянд. Чунин тавачҷуҳ ва арзёбии амиқ ба сарчашмаҳои ин давра боиси таълифи ҷадид ва нисбатан комили таърихи адабиёти ин давра хоҳад гашт [3–М; 5–М; 16 – М].

9. Аз манбаъҳои дигари омӯзиши нақди адабӣ дар солҳои 20-50-уми садаи XX – китобу рисолаҳои адабиётшиносону мунаққидон, маҷмуаҳои адабӣ («Намунаи адабиёти тоҷик», «Намунаҳои адабиёти тоҷик»), маҷмуаи ашъори адибон ва сарсуханҳои онҳо, мақола, тақриз ва дигар жанрҳои адабиётшиносӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳои тоҷикии «Бухорои шариф», «Оина», «Самарқанд», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик», «Ширинкор», «Мушфикӣ», «Дониш ва омӯзгор», «Дониш-Биниш» («Раҳбари дониш», «Барои адабиёти сотсиалистӣ» «Шарқи сурх») ва ғайра низ равшан гашт, ки онҳо аз ҳар ҷиҳат барои дарки амиқи моҳияти талошҳо дар нақди адабии тоҷик мусоид буда, ба ҳаёти адабӣ тақон бахшиданд, шахсиятҳои замони нав ба василаи ин осор муаррифӣ шуданд. Мақола ва тақризу гузоришҳои устодон С. Айнӣ, А. Лохутӣ, Р. Ҳошим, С. Манофзода, С. Улуғзода, Ҷ. Иқромӣ, Х. Мирзозода, А. Дехотӣ, Ғ. Абдулло ва... аз бисёр ҷиҳат сатҳу савияи нақди адабии он замонро муайян карданд. Ходимони адабиёт, илм ва матбуот дар он давра парвардаи макотиби ҷадида ва ё таҳсилдидаи мактаби адабии шуравӣ буданд. Ҳузури ин шахсиятҳо барои тақмили худогоҳии адабии миллате ба номи тоҷик дар он

марҳалаи сиёсиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ зиёд арзиш дошт [4–М; 9–М; 13 – М].

10. Пеш аз ҳама дарки зарурати нақду наққодӣ ва рӯйоварии ҳоссаи мунаққидони солҳои 20-уми садаи ХХ моҳияти масъаларо бар манфиати шинохти ҳақиқати он замон ошкор мекунад. Вобаста ба ин аз сарсухани китоби «Намунаи адабиёти тоҷик»-и С. Айнӣ сар карда бисёр корҳо ба миён омаданд, ки ба онҳо аз мавқеи нақду сухансанҷии классикӣ ва имрӯз баҳо метавон дод. Ин ки А. Лоҳутӣ мегӯяд, «адабиёти имрӯзаи тоҷикон чун гулистоне аст, ки солҳои дароз посбонӣ надида ва обёрӣ нашуда ва муҳтоҷи ороиш ва пероиши бисёре аст», ба як нуктаи хеле муҳим, ба нақду наққодӣ ниёз доштани адабиёти онрӯзаи тоҷикон алоқаманд аст. Дар ин суханон изҳори ташвиш ва нигароние ҳаст, ки барои поягузории тафаккури наққодии он солҳо нақш дорад. Ба андешаи мо, доварии А. Лоҳутӣ аз лиҳози фаҳмиши онрӯзаи адабиёт, аз лиҳози он ки нақди адабӣ то чи андоза ба дарҳости замон посух бояд диҳад, аз назари бартарии давраи нави адабиёт дар муқобили давраи куҳан изҳор шудааст. Аз назари адиби мунаққид, нақди адабӣ соҳиб ва ё посбоне аст, ки замини адабиётро обёрӣ мекунад. Ин иқтибос, аз назари нахуст, навъе аз нишоҳи инкори мавҷудияти нақд дар равандҳои адабии то нимаи дууми садаи ХХ аст. Лоҳутӣ адабиёти тоҷикро ба ороиш ва пероиш ниёзманд медонад. Ороиш – ҳусн бахшидан бо роҳи афзудан ва пероиш – ҳуснафзоӣ аз раҳи костан ва ё кам кардан муҳимтарин сифати нақд мебошад. Дар фаҳмиши Лоҳутӣ эҳтиёҷ ба ороиш ва пероиш доштани адабиёти тоҷик ниёз ба нақди ороста ва пиростаи адабӣ доштани он аст [15–М; 16 – М].

11. Мо ба он бовар расидем, ки бархе аз осори интиқодии он солҳо – аз ҷумла мақолаҳои муноқишавии олимону адибони тоҷик дар нимаи аввали садаи ХХ, аз ҷумла солҳои 20-40-ум аз ҷашмандози дигар бояд муқаррар гардид. Аз ҷумла, тақризи Баҳриддин Азизӣ ба «Намунаи адабиёти тоҷик» бо мақсади бознамоии назари муҳолифони ӯ ба ин тазкираи адабиёти аҳди нав хулоса мешуд. Аммо аз мутолиаи аслии тақриз баробари нишоҳҳои нақди дурушти иҷтимоӣ савияи олимиву ноқидӣ ва, аз ҳама муҳим, салоҳиятмандии интиқодии муаллифи он низ ошкор мешавад.

Мунозираҳои чадалии ин солҳо – баҳси Азизӣ ва Айнӣ («Намунаи адабиёти тоҷик» – «Ҷавоб ё мусохаба»), Бектош ва Айнӣ («Садриддин

Айнӣ ва эҷодиёти ӯ» – «Чавоби ман» ба китоби Бектош), мунозира дар сари мачмуаи «Сабзаи навхез» байни Н. Фаҳрӣ ва А. Дехотӣ (1929), мақола ва хотираҳои «Чалол Иқромӣ ва эҷодиёти ӯ»-и Ғанӣ Абдулло (1932), «Мактуб ба идора»-и Сотим Улуғзода (1932), «Сухан ба ман»-и Чалол Иқромӣ (1933), мунозираҳо оид ба баҳси забони адабии тоҷик ва табдили алифбои арабӣ ба лотинӣ дар баробари ошкор кардани донишу системаи назари муаллифони он ба истилоҳ як навъ «ҳисобот»-и сиёсии адабиест, ки ҳадаф қабл аз ин ки бозгӯи тамомияти осор ва дурустии далелу ракам дар навиштаҳои онон бошад, таъкиди «беғуноҳӣ»-и сиёсии онҳост. Ин «силоҳи ҳизбӣ» ба адибону мунаққидон дар солҳои шахсиятпарастии сталинӣ барои аз миён бурдани ҳамсафон сӯйиистифода шуда, чароғи садҳо истеъдод хомӯш гардид. Ба таври умумӣ, нақди ин солҳо комилан либоси сиёсӣ гирифт, мунаққидон руҳи сиёсатзадаву сиёсатгаро ба бар карданд. Муҳокимаи завқӣ ё шахсии нависандагон омили таъйини нақди адабии тоҷик гардид [1–М; 2–М; 7–М; 8 – М].

12. Ҷиҳати хуб ва дастоварди муҳими нақди солҳои 20-50-уми садаи ХХ ташвиқи тарғиби адабиёти русу ғарбӣ, ошноии тоҷикон бо адабиёти русӣ ва тавачҷуҳи ҳарчи бештари адибони тоҷик ба тарҷумои осори адибони аврупоиву рус мебошад. Ҳақиқати бебаҳс ин аст, ки адабиёти тоҷик ба таври густурда тавассути бархурд бо адабиёти рус ва халқҳои дигар ба сатҳи берунӣ баромад ва тавассути адабиёти рус бо муҳимтарин дурдонаҳои адабиёти ҷаҳон ошноӣ пайдо кард. Ба ин хотир, таъкиди баҳрамандӣ ва баҳрабардорӣ аз адабиёти мухталифи ҷаҳон ханӯз дар осори наққодии солҳои 20-уми садаи ХХ ҷойгоҳи шоистае пайдо кардааст.

Сурати иҷтимоӣ ва ё иҷтимогароӣ ба бар кардани нақди адабӣ, ки бастагии бештар ба вазъи сиёсиву иҷтимоии он замонҳо дорад. Дар таърихи нақду адабиётшиносии тоҷик таҷрибаи шинохти нақди иҷтимоӣ ва шаклгирии он ҳодисаи шинохташуда аст.

Бо вучуди ин муҳимтарин нуктаҳои наққодии давраи шуравии тоҷик новобаста аз мафкураи марксистӣ бозгӯ ва бунёди баъзе аз саҳифаҳои норавшани он мебошад. Ба вучуд омадани чандин китоби арзишманд ва мақолаҳои аз лиҳози методологӣ баландмазмун дар заминаи масъалаҳои гуногуни адабиёт, нақди адабӣ ва адабиётшиносӣ, нуфузи матбуоти адабӣ ва илмӣ, наشري мачмуаҳо ва

рушди чараёни адабӣ барои нуфузи ин шоҳаи адабиёт мусоидат карданд [7–М; 10–М; 12 – М].

13. Таъсири файзбахши мунаққидону адабиётшиносони хориҷ аз минтақаи тоҷикони Осиёи Миёна ба ҳавзаи фикрии мунаққидони тоҷик яке аз хулосаҳои муҳими рисола аст. Санаду далелҳое, ки дар рисола омадаанд, то андозае ба шинохти мақоми илмии олимони Эрон, Туркия, Озарбойҷон ва ғайраро исбот мекунанд. Мирзо Фатҳалӣ Охундов, Зиёпошҳои Туркӣ, Муҳаммад Фуод Капрюлузода, Ҳусайни Дониш, Мирзо Муҳсини Иброҳимӣ, Мираббос Боғиров ва чанде дигар аз олимони туркиву эронӣ ва озарбойҷонӣ нақши расо дар тақомули афкори суҳансанҷӣ доштааст. Аз навиштаҳои Садриддин Айнӣ оғоз карда то таълифоти Раҳим Ҳошим, Тӯракул Зехнӣ, Баҳриддин Азизӣ, Абдурауфи Фитрат ва дигарон манфиати судманду пурборе аз осори ин олимони бардоштаанд. Хусусан дарёфт, мутолиа, дарки арзиши усули навиштаҳои Мирзо Муҳсини Иброҳимӣ оид ба адабиёти форсии тоҷикӣ – тазкираи «Намунаи адабиёти Эрон», «Аз таърихи адабиёти Форс ва мақолаҳои ӯ оид ба забону адабиёт барои равнақи нақди тоҷикии солҳои 20-уми садаи XX арзишманд хоҳад буд. Ҷолиб ин пурсиш аст, ки аз чӣ роҳ ва ба чӣ васила шахсият ва афкори пажухишгаре аз хориҷи кишвари тоҷикон ба раванди наққодии он солҳо, ба вежа матни тазкираи «Намунаи адабиёти тоҷик» ворид шуда, дар маҷмӯъ, ба нигоҳу андешаҳои пажухандагони тоҷик коргар афтада ва таъсир расонида будааст? Василай ошноӣ ва ҳамкориҳои маҷаллаи илмии адабии «Раҳбари дониш» бо Мирзо Муҳсини Иброҳимӣ ва нашри мақолаҳои ӯ дар он низ аз нуктаҳои муҳими таърихи афкори адабиётшиносии мост.

Ба ин маънӣ, нокидону адабиётшиносони заршиносии тоҷикии солҳои 20-ум ва 40-уми садаи XX дар сатҳу савия ва рӯйкарди хос бо шахсият, андеша, диди таърихии профессор Мирзо Муҳсини Иброҳимӣ пайванди руҳӣ ва равонӣ чуфтаанд. Аз ин нуктаи назар, саҳифаҳои таърихи адабиётшиносиву нақди тоҷик ва замону шароити таснифи «Намунаи адабиёти тоҷик» ҳоло ҳам нуктаи норавшане зиёд дорад, ки бояд бо муҳаббат ва ихлоси хос ошкор шавад!... [1–М; 9 – М].

14. Ҷанбаҳои гуногуни таърихии адабиёт, назариёти адабӣ, фолклор ва адабиёти халқҳои дигар, адабиёти замони нав аз ҷашмандозии замони мавриди гуфтугӯ қарор гирифтанд. Дар мактаби

адабиётшиносии он солҳо чустор ва андешаҳои устодон С. Айнӣ, А. Фитрат, Р. Ҳошим, Ш. Ҳусейнзода, Н. Бектош, Х. Мирзозода, Ҳ. Юсуфӣ, Н. Маъсумӣ, А. Дехотӣ, С. Улуғзода, Л. Бузургзода ва дигарон ҷойгоҳи ҳоса доранд. «Намунаҳои адабиёти тоҷик» яке аз намунаҳои таҳқиқи иҷтимоӣ дар адабиётшиносӣ мебошад, ки арзиши он солҳои баъд ба василаи таҳқиқоти арзишманди С. Айнӣ, А. Мирзоев, Х. Мирзозода ва дигарон ҷойгоҳи ҳоса пайдо кард [8–М; 9–М; 11–М; 13 – М].

15. «Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик» аз аввалин рисола дар адабиётшиносӣ аст, ки сатҳу савияи онзамонии нақди адабиёро бозгӯ мекунад. Ин асар дар асоси принципҳои методологии солҳои 50-уми садаи XX дар адабиётшиносии тоҷик ва берун аз он ҷойгоҳи ҳосса пайдо намуд. Бо вучуди доштани баъзе нишонаҳои нестангории таърихӣ ба мақоми ин асар ҳамчун маҳсули марҳалавии адабиётшиносии тоҷик баҳо додан мумкин аст.

Бахше аз чусторҳои илмии адабиётшиносӣ ва интиқодии ин солҳо ҷанбаи ҳоси худшиносӣ дошта, маҳз аз ҳамин ҷиҳат фарорафти таҳқиқи филологиашон камтар буда, бо вучуди ин нақши он осорбарои ранақи афкори ҳамзамонон бештар ҷашмас аст. Баробари муайян шудани матолиби зиёди афкори илмии ин давра боз саҳифаҳои ношинохта дар адабиётшиносиву нақди ин солҳо зиёд боқӣ мондаанд [6 – М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

Аз таҳқику баррасии густурдаи мавзӯ равшан мешавад, ки оид ба таҳаввули нақди адабии тоҷик дар охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX то имрӯз пажӯҳишҳои илмии гуногун анҷом ёфта бошанд ҳам, аммо то ба ҳол таҳқиқи монографии он дар маҷмуи масъалаҳои куллии замон ба вучуд наомадааст. Доманаи баҳси нақди адабӣ ва суҳансанҷӣ васеъ буда, метавон перомунӣ даҳҳо масъалаҳои таҳқиқи монографӣ анҷом дод. Дар диссертатсия кӯшиш шудааст, ки нақди адабии тоҷик дар охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX дар доираҳои Осиеи Миёна ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи маводи илмиву адабӣ ва матбуотӣ мавриди баррасиву таҳқиқи амиқ қарор гирад.

Дар баробари ин, бо натиҷагирӣ аз таҳқику баррасии мавзӯ барои истифодаи амалии он чунин тавсияҳои пешниҳод карда мешаванд:

1. Диссертатсия ба унвончӯёни дараҷаҳои илмӣ ва муҳаққиқони баъдӣ дар омӯзиш ва таҳқиқи вежагиҳои нақди адабии тоҷик дар охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX, баррасии осори мунаққидон ва муайян кардани ҷанбаҳои гуногуни таърихиву назарии суҳансанҷии аҳди навини форсии тоҷикӣ мусоидат карда метавонад.

2. Дар диссертатсияи ба таври ҷудогона мавриди омӯзиш қарор додани масъалаи шакл гирифтани нақди адабӣ ва назари интиқодии маорифпарварон ва ҷадидон дар маҷмуи умумии таърихи нақди адабии тоҷикӣ барои муайян кардани заминаҳои ривочи афкори адабии замони нав хеле муҳим шуморида мешавад.

3. Зарурати таҳқиқи вежагиҳои нақди адабӣ ва назари интиқодӣ дар ин замон дар мавриди бештар дар қиёс бо суҳансанҷии давраи классикӣ ба миён гузошта шуда, имкон фароҳам меоварад, ки минбаъд ба бисёр масъалаҳо тавачҷуҳи бештаре сурат гирад.

4. Минбаъд ба зарурат ва аҳаммияти даврандӣи таърихи нақди адабӣ боз ҳам бештар тавачҷуҳ кардан зарур аст. Таснифи дурусти даврандӣи имкон медиҳад, ки вежагиҳои ҷанд марҳалаи адабиёт ва нақди адабӣ бо таъриҳ ба маводи сарчашмаҳои аввали адабӣ равшан ва дақиқ карда шавад.

5. Дидгоҳҳои нақди адабии охири садаи XIX моро ба ҷустуҷӯи маъхазҳои муҳими адабиву матбуотӣ водор мекунад ва ба натиҷае мерасонанд, ки барои ошкор кардани асл ва ҳақиқати муборизаҳои ибтидои садаи XX ба ҷуз нерӯҳои илмӣ дохилӣ ба нерӯҳои корвари берунӣ ё лоақал нерӯҳои худии забондон бо фарогирии забонҳои туркиву тоторӣ ва арабӣ ниёз дорем, ки имкон, ҳавсала ва салиқаи қор бо сарчашмаҳои он даврро дошта бошанд. Минбаъд мутахассисоне заруранд, ки маводи матбуоти туркӣ, тоторӣ ва форсии кишварҳои шарқиро фароҳам оваранд, ба забони асл хонанд ва мағзу моҳияти онро барои офаридани таърихи мукаммали ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии миллати тоҷик дар ин давраи пурҷӯш ба қор гиранд...

6. Ҷамъоварии минбаъдаи маводи маҷалла ва дигар намунаҳои матбуоти форсӣ, туркиву озарӣ ва тоторӣ дар муайян кардани роҳи василаҳои рӯй овардани аҳли зиёи тоҷик ба мазмуну муҳтавои туркӣ, мундариҷаи рӯйдод, намунаҳои матбуот, шахсиятҳои намоёни ин миллат қобили зикр ва тавачҷуҳ буда, ба таҳқиқи густурда ниёз дорад. Алҳол мутолиаи намунаҳои ин маҷалла дар забони асл, ба ҳар оӣин, ба мо ғайримқон аст, аммо дар зимни баррасии пайванди руҳии зиё-

иёни ибтидои садаи XX ба мавзӯҳои туркӣ ҳатман ин нуктаро бояд дар назар дошт.

7. Рисолати асли ва асосии маҳфилҳои адабӣ мусоидат ба шаклгирии завқу салиқаи зебошиносии аҳли замон ба самти созгор, чалби тавачҷуҳи онон ба ормон ва марому маслаки замон, неру бахшидани раванди адабӣ ва парвариши ҷавонони тозароҳу тозаруҳ ва умедбахш будааст. Аз ин ру, барои ривочу равнаки бештари кори маҳофили адабӣ тавачҷуҳи баъдӣ ба таърихияти онҳо, баҳрамандӣ аз бархе расму оин ва таълимоти аъзои он ба ҳамзамонони мо муҳимму муфид хоҳад буд.

8. Фарогирии дидгоҳҳои наққодӣ дар тазкираҳо ва таҳқиқи киёсии онҳо барои дарёфти ҷустуҷӯҳои ғоявӣ-эстетикӣ дар ҳавзаҳои гуногуни форсизабонон арзишу аҳаммият дорад. Ҳадафи умдаи сайри таҳқиқ ва нашри сарчашмаҳои муҳимми адабиёти садаи XIX ва ибтидои садаи XX дар оянда барои боз намудани манзараи куллии сайри нақди адабӣ дар қаламрави Мовароуннаҳр судбахш аст.

9. Ошноии комил бо дидгоҳҳои наққодӣ дар тазкираҳои охири садаи XIX-ибтидои садаи XX таҳқиқи баъдии монографии ҷамъи тазкираҳои ин давраро пеш меоварад, ки натиҷагирӣ аз он моҳияти сухансанҷӣ, мафкуравӣ-ичтимоӣ ва эстетикӣ адабиёту нақдро равшан мекунад.

10. Яке аз масъалаҳои муҳимми таърихи адабиётшиносӣ ва нақди адабии форсӣ-тоҷикӣ дар охири садаи XIX ва ибтидои садаи XX таҷдид ва бознигарӣ ба бархе нуктаҳои нақди осори адабиёти форсӣ дар маъхазҳои гузашта, ба вежа асноди тазкираҳои асримиёнагӣ аст, ки аз муҳаққиқони баъдӣ заҳмат талаб мекунад.

Дар маҷмӯъ, нақди адабии тоҷик дар охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX бо тамоми мухтассоташ маҳсули тафаккури наққодӣ ва салиқаи сухансанҷии адибону олимони тоҷик дар қаламрави Осиёи Миёна аст ва як паҳлуи муҳимми нақди адабии форсӣ тоҷик маҳсуб мешавад.

Диссертатсия пажӯҳиши босамари илмӣ дар ин самт буда, тавачҷуҳи муҳаққиқонро ба омӯзиши масъалаҳои марбут ба он чалб менамояд. Таҳқиқи густарда ва фарогири нақди адабии тоҷик дар охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX ва омӯзиши амиқи мероси мунаққидон ва адибони ноқид аз ҷумлаи масъалаҳои муҳими

адабиётшиносӣ буда, дурнамои мавзуи таҳқиқи диссертатсияро собит менамояд.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1 – М] *Аъзамзод, С.* Диди интиқодӣ ба асноди тазкираҳои форсӣ-тоҷикӣ дар ибтидои садаи бист: Нақди Давлатшоҳи Самарқандӣ роҷеъ ба як шеърӣ Рӯдакӣ [матн] / С. Аъзамзод // Номаи Донишгоҳ: илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2010. – № 4 (24). – С. 3-16. – 0,8 ҷ. ҷ.

[2 – М] *Аъзамзод, С.* Чанд саҳифае аз таърихи нақди адабӣ (Мирзо Турсунзода ва марҳалаи сталинии муносибат ба мероси адабӣ) [матн] / С. Аъзамзод // Номаи Донишгоҳ: илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2011. – № 4 (28). – С. 3-21. – 1,2 ҷ. ҷ.

[3 – М] *Аъзамов, С.* Вазъи таҳқиқ ва наشري тазкираҳои форсӣ-тоҷикии ҳавзаи Мовароуннаҳр [матн] / С. Аъзамов // Номаи Донишгоҳ: илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2014. – № 1 (38). – С. 29-41. – 0,8 ҷ. ҷ.

[4 – М] *Аъзамов, С.* Матбуотшиносӣ ва «нақди матбуотӣ»: Асосҳои иҷтимоии масъалаҳои матбуот дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» [матн] / С. Аъзамов, М. Саидхоҷаева // Номаи Донишгоҳ : серияи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2017. – № 2 (51). – С. 115-122. – 1 ҷ. ҷ.

[5 – М] *Аъзамзод, С.* Садрриддин Айнӣ ва нақди матбуоти туркӣ дар ибтидои асри бист [матн] / С. Аъзамзод // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ: илмҳои педагогӣ, забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, илмҳои таърих ва археология. – 2017. – № 3 (70). – С. 141-147. – 0,7 ҷ. ҷ.

[6 – М] *Аъзамов, С. Б.* Нигоҳе ба нахустин таърихномаи адабиёти тоҷикии садаи бист [матн] / С. Аъзамов // Номаи Донишгоҳ: силсилаи илмҳои гуманитарӣ-ҷомеашиносӣ. – 2018. – № 3 (56). – С. 60-67. – 0,81 ҷ. ҷ.

[7 – М] *Аъзамзод, С.* Абулқосим Фирдавсӣ аз назари Абулқосим Лоҳутӣ [матн] / С. Аъзамзод // Суханшиносӣ: Маҷаллаи илмӣи АИ ҚТ, ИЗА ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. – 2018. – № 1. – С. 65-80. – 1,5 ҷ. ҷ.

[8 – М] *Аъзамов, С.* Ҷустуҷӯҳои филологии Тӯракул Зехнӣ (нимаи дувуми солҳои 20-уми садаи бист) [матн] / С. Аъзамов // Номаи Донишгоҳ: силсилаи илмҳои гуманитарӣ-ҷомеашиносӣ. – 2019. – № 3 (60). – С. 77-83. – 0,9 ҷ. ҷ.

[9 – М] *Аъзамов, С.* Тӯракул Зехнӣ ва нақди забони матбуоти тоҷик (солҳои 20-30-юми асри XX) [матн] / С. Аъзамов // Номаи Донишгоҳ: силсилаи илмҳои гуманитарӣ-ҷомеашиносӣ. – 2019. – № 4 (61). – С. 67-73. –

0,7 ҷ. ҷ.

[10 – М] *Аъзамов, С. Б.* Накди шеър дар баҳси ду шоир [матн] / С. Аъзамов, Б. Раҷабов // Ахбори ДДҲБСТ: Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2020. – № 2 (83). – С. 44-55. – 1,2 ҷ. ҷ.

[11 – М] *Аъзамов, С. Б.* Саҳми Иосиф Самуилович Брагинский дар таҳқиқи осори Камоли Хучандӣ [матн] / *М. Мирзоюнус, С. Б. Аъзамов* // Номаи Донишгоҳ: силсилаи илмҳои гуманитарӣ-ҷомеашиносӣ. – 2020. – № 3 (64). – С. 70-77. – 1 ҷ. ҷ.

[12-М] *Аъзамов, С. Б.* Чашмандозе ба назария ва равишҳои марҳалабандии адабиёти тоҷик дар замони нав [матн] / *М. Мирзоюнус, С. Б. Аъзамов* // Номаи Донишгоҳ: силсилаи илмҳои гуманитарӣ-ҷомеашиносӣ. – 2022. – № 1(70). – С. 44-52. – 1,1 ҷ. ҷ.

[13 – М] *Аъзамов, С. Б.* Дар атрофи нашри як китоби арзишманд дар заминаи накди адабӣ [матн] / *С. Б. Аъзамов* // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон: серияи илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – № 4 (70). – С. 173-179. – 0,81 ҷ. ҷ.

[14 – М] *Аъзамов, С. Б.* Маҳфилҳои адабӣ ва накди шеър [матн] / С. Б. Аъзамов // Ахбори ДДҲБСТ: силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2023. – № 3 (26). – С. 61-70. – 1,12 ҷ. ҷ.

[15 – М] *Аъзамов, С. Б.* Садриддин Айнӣ ва зарфиятҳои камолшиносӣ [матн] / С. Аъзамов // Номаи Донишгоҳ : серияи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2023. – №3 (76). – С. 215-220. – 0,62 ҷ. ҷ.

[16 – М] *Аъзамов, С. Б.* Тӯракул Зеҳнӣ – муҳаққиқи шеъри Рӯдакӣ [матн] / С. Б. Аъзамов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ: забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, илмҳои таърих. – Душанбе, 2023. – № 5. – С. 191-194.

II. Асарҳои дигар

а) Рисола ва маҷмуаи мақолаҳо:

[17 – М] *Аъзамов С. Б.* Адабиётшиносии тоҷик ва ҷустуҷӯҳои илмии Лутфулло Бузургзода [монография] / С. Б. Аъзамов (Аъзамзод). – Хучанд: Нури маърифат, 2009. – 348 с. – 20,25 ҷ. ҷ.

[18 – М] *Аъзамов С. Б.* Адабиёт ва маърифати нақд (Масъалаҳои шинохти таърихи адабиёт ва нақди адабии тоҷикии садаи бист): Маҷмуаи мақолаҳо / С. Б. Аъзамов (Аъзамзод). – Хучанд: Анис, 2012. – 200 с. – 12,5 ҷ. ҷ.

[19 – М] *Аъзамов С. Б.* Чавҳари Айнӣ: Дастранчи пажӯишҳои айнишиносӣ [монография] / С. Б. Аъзамов (Аъзамзод). – Хучанд: СИ Файзибоев М. М. «Меъроч», 2023. – 348 с. – 20,25 ҷ. ҷ.

б) Таҳия, тасҳеҳ ва интишори матнҳо

[20 – М] Камол дар оинаи пажухиш: Нақди Камоли Хучандӣ дар пажухишҳои ғарбиву шаркӣ (Аз оғоз то солҳои 60-уми садаи бист) / Баргардон, таҳқиқ, таҳия, пешгуфтор ва шарҳу тавзеҳи С. Аъзамзод. – Хучанд: Хуросон, 2020. – 566 с. – Ҷилди 2/1. – 35,5 ҷ. ч. («Силсилаи китобҳои камолшиносӣ»).

[21 – М] Камол Худжанди в России: исследования и переводы / Составители, авторы предисловия и послесловия М. Мирзоюнус, С. Аъзамзод. – Худжанд: Ношир, 2020. – 348 с. – 21,25 п. л.

[22 – М] Маҷаллаи «Раҳбари дониш»: Маводи илмӣ-танқидӣ / Таҳия ва таҳқиқ бо муқаддима ва шарҳу тавзеҳоти С. Аъзамзод, М. Саидхочаева. – Хучанд: Ношир, 2021. – 450 с. – 26,2 ҷ. ч.

[23 – М] Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё. Рӯзнама / Баргардони матн Қосидова Ҷ.; тасҳеҳ ва таҳрири Набавӣ А., Аъзамов С., Раҳматов Б.; муҳаррири маъул Мирзоюнус М. // Хучанд: Хуросон, 2022. – 588 с. – 36,8 ҷ. ч.

[24 – М] Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё. «Газқори ашъор»: Шарҳи ҳоли шоирони тоҷик ва намунаҳои аз шеъри онон / Таҳия, пешгуфтор ва шарҳу тавзеҳоти М. Мирзоюнус ва С. Аъзамзод. – Хучанд, 2023 (**дар дасти ҷон**).

[25 – М] Осори Абдураҳим Ҳочибоев: Асноди бойгонӣ ва матбуоти тоҷикии солҳои 20-30-юми садаи ХХ // Абдураҳим Ҳочибоев: Осор ва пайкор / Таҳияи матн, таҳқиқ, тавзеҳот ва таълиқоти Б. Ҳочибоева, М. Мирзоюнус, С. Аъзамзод. – Хучанд: Ношир, 2010. – С. 51-325.

в) Дастурҳои таълим

[26 – М] Фанни интиқоби донишҷӯ: Матбуот, адабиёт ва нақди адабӣ [Раҳнамои таълим] / Таҳия ва таҳқиқи С. Аъзамзод (Аъзамов) // Хучанд: Нури маърифат, 2005. – 128 с. – 7,9 ҷ. ч.

[27 – М] Аз таърихи нақди адабии тоҷик (охири садаи нуздаҳ-охири солҳои 20-уми садаи бист): Дастури таълим / Таҳия ва таҳқиқи С. Аъзамзод (Аъзамов). – Хучанд: Нури маърифат, 2010. – 100 с. – 5,81 ҷ. ч. – Нашри дувум бо таҷдиди назар ва ислоҳу иловаҳо: Хучанд, 2011. – 128 с. – 7,4 ҷ. ч.; Нашри сеюм бо ислоҳу иловаҳо. – Хучанд: Меъроҷ, 2013. – 128 с. – 7,5 ҷ. ч.

г) Мақолаҳо дар мачмуаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ:

[28 – М] *Аъзамзод, С.* Мероси классикӣ ва назарияҳои адабиётшиносии солҳои 20-30-уми садаи ХХ [матн] / С. Аъзамзод // Авранг. – 2002. – Январ-феврал. – №1(04). – С. 30-36. – 0,6 ҷ. ч.

[29 – М] *Аъзамзод, С.* Камоли Хучандӣ: Санаде дар набардҳои сиёсӣву фарҳангӣ [матн] / С. Аъзамзод // Хучанд: Маҷаллаи ҳармоҳаи адабӣ ва илмию оммавӣ. – 2002. – №8(82). – С. 37-44. – 0,8 ҷ. ч.

[30 – М] *Аъзамзод, С.* Меросбарии тоҷикон дар номаҳои устод Айни [матн] / С. Аъзамзод // Чавонон ва ҷавони андеша (нашри 8): Маводи конференси ҳаштуми илмии олимони ҷавони Тоҷикистон бахшида ба 2700-солагии шаҳри Кӯлоб. – Душанбе: Ирфон, 2006. – С. 390-404. – 0,9 ҷ. ч.

[31 – М] *Аъзамзод, С.* Назарияҳои нақди адабии маорифпарварии тоҷикӣ [матн] / С. Аъзамзод // Армуғони «Ганчи сухан»: Баёзи суханварон ва муҳаққиқони вилояти Суғд. – Хучанд: Ношир, 2007. – Ҷ. 1. – С. 142-149. – 0,56 ҷ. ч.

[32 – М] *Аъзамзод, С.* Диди наққодона перомуни тазкираҳо [матн] / С. Аъзамзод // Мухтасари гузоришоти конференси IX олимони ва муҳаққиқони ҷавони вилояти Суғд бахшида ба 15-солагии Иҷлосияи XVI ШО ҶТ (5-8-уми декабри соли 2007). – Хучанд: Ношир, 2007. – С. 5-10. – 0,4 ҷ. ч.

[33 – М] *Аъзамзод, С.* Профессор Абдурауфи Фитрат – адабпажухе бо диди хос ва тарҳи наشري намунаҳои нақди адабии замони нав [матн] / С. Аъзамзод // Номаи Донишгоҳ: илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2007. – №2(15). – С. 156-158. – 0,25 ҷ. ч.

[34 – М] *Аъзамзод, С.* Баҳсҳо перомуни меросбарии тоҷикон [матн] / С. Аъзамзод // Садои Шарк: наشري милли адабии Иттифоқи нависандагонии Тоҷикистон. – 2008. – №2. – С. 147-154. – 0,9 ҷ. ч.

[35 – М] *Аъзамзод, С.* «Намунаи адабиёти тоҷик» ва равишҳои нақди адабӣ дар тазкираҳои ибтидоии садаи бист [матн] / С. Аъзамзод // Армуғони «Ганчи сухан»: Баёзи муҳаққиқон ва шоирони вилояти Суғд. – Хучанд: Ношир, 2008. – Ҷ. 2. – С. 183-198. – 1,0 ҷ. ч.

[36 – М] *Аъзамзод, С.* Рӯдакӣ ва давраи нави шинохти адабиёт [матн] / С. Аъзамзод // Рӯдакӣ ва становление таҷикского литературного языка: Материалы международной научной конференции, г. Душанбе, 16-17-го мая 2008 г. – Душанбе: РТСУ, 2008. – С. 129-134. – 0,3 ҷ. ч.

[37 – М] *Аъзамзод, С.* Муносибат ба Рӯдакӣ бар пояи ниёзмандии ҳамагонӣ (солҳои 20-уми садаи бист) [матн] / С. Аъзамзод // Маҷмуаи мақолати ҳамагонӣ байналмилалӣ «Мақоми Рӯдакӣ дар муқолаи байни фарҳангҳо», Хучанд, 28-29-уми майи соли 2008. – Хучанд: Нури маърифат, 2008. – С. 34-39. – 0,3 ҷ. ч.

[38 – М] *Аъзамзод, С.* Забон ва адабиёти форсӣ бар мабноси муносираҳои илмӣ [матн] / С. Аъзамзод // Равзани ирфон: Маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 50-солагии профессор Ҳасанов А. А. ва 70-солагии дотсент Зоҳидов А. З. – Хучанд: Нури маърифат, 2008. – С. 32-46. – 1,0 ҷ. ч.

[39 – М] *Аъзамзод, С.* Нақди адабӣ ва наққодии маорифпарварона [матн] / С. Аъзамзод // Маҷмуаи мақолаҳо оид ба таҳсилоти журналистӣ. – Душанбе: ҶММ «Азия-Принт», 2008. – С. 108-115. – 0,6 ҷ. ч.

[40 – М] *Аъзамзод, С.* Профессор Мирзо Мухсини Иброҳимӣ – тазкиранавис ва муҳаққиқи барҷастаи адабиёти форсии тоҷикӣ [матн] / С.

Аъзамзод // Номаи Донишгоҳ: илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2009. – №2 (18). – С. 182-186. – 0,31 ҷ. ҷ.

[41 – М] *Аъзамзод, С.* «Намунаҳои адабиёти тоҷик» ва қолиби шинохти таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ [матн] / С. Аъзамзод // Маҷмуаи мақолаҳои конфронси XI илмӣ олимони ва муҳаққиқони ҷавони вилояти Суғд бахшида ба Соли бузургдошти Имоми Аъзам. – Хучанд: Ношир, 2009. – С. 183-190. – 0,5 ҷ. ҷ.

[42 – М] *Аъзамзод, С.* Муруре ба нақди тазкиранигории форсии тоҷикӣ дар садаҳои XV ва XX [матн] / С. Аъзамзод // Армуғони «Ганҷи сухан»: Баёзи муҳаққиқон ва шоирони вилояти Суғд. – Хучанд: Ношир, 2009. – Ҷ. 3. – С. 176-190. – 1,2 ҷ. ҷ.

[43 – М] *Аъзамзод, С.* Сабку салиқаи маърифати адабӣ ва шинохти навини таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ (Туракул Зеҳнӣ, Мирзо Муҳсини Иброҳимӣ ва Абдурауфи Фитрат) [матн] / С. Аъзамзод // Аз наҳви сухан то ҷавҳари маъно: Маҷмуаи мақолаҳо ба 70-солагии профессор Ф. Зикриёев. – Хучанд: Меъроҷ, 2010. – С. 231-240. – 0,7 ҷ. ҷ.

[44 – М] *Аъзамзод, С.* Мирзо Турсунзода ва мероси адабии тоҷикон [матн] / С. Аъзамзод // Суханвари мумтоз: Маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 100-солагии Шоирони халқии Тоҷикистон, Қаҳрамони Тоҷикистон Мирзо Турсунзода. – Хучанд: Нури маърифат, 2011. – С. 225-244. – 1,5 ҷ. ҷ.

[45 – М] *Аъзамзод, С.* Чалол Иқромӣ ва нақди иҷтимоӣ-ғаро дар солҳои 20-30-юми садаи бист (Қайдҳои мухтасар) [матн] / С. Аъзамзод // Ҷавонон ва илми муосир: Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ-назариявии олимони, муҳаққиқони ҷавон ва коршиносони соҳаи сиёсати давлатии ҷавонон ба пешвои 20-солагии Истиклоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2011. – С. 290-295. – 0,6 ҷ. ҷ.

[46 – М] *Аъзамзод, С.* Оид ба концепсияи нави таҳқиқи таърихи адабиёт ва нақди адабии тоҷикии садаи бист [матн] / Мирзоюнус М., Аъзамзод С. // Садои Шарқ: нашрияи миллии адабии Иттифоқи нависандагонии Тоҷикистон. – 2012. – №2. – С. 119-127. – 1,2 ҷ. ҷ.

[47 – М] *Аъзамзод, С.* Нигоҳе ба таҳқиқи муштараки таърихи адабиёт ва матбуоти тоҷик [матн] / С. Аъзамзод // Ҷавонон ва илми муосир: Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ-назариявии олимони, муҳаққиқони ҷавон ва коршиносони соҳаи сиёсати давлатии ҷавонон бахшида ба Истиклоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 20-солагии Иҷтимоии таърихии XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Бухоро, 2012. – С. 142-148. – 0,5 ҷ. ҷ.

[48 – М] *Аъзамзод, С.* Абулқосим Лоҳутӣ ва нақди Фирдавсӣ дар Тоҷикистон [матн] / С. Аъзамзод // Тухфаи аҳбоб: Маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 70-солагии дотсент Мавлонов А. – Хучанд: Ношир, 2012. – С. 150-161. – 0,75 ҷ. ҷ.

[49 – М] *Аъзамзод, С.* Ошноӣ бо намунаҳои сарай сухансанҷии навини тоҷик [матн] / С. Аъзамзод // Паёми Суғд: Моҳномаи адабӣ ва илмӣ оммавии МИҲД вилояти Суғд. – 2013. – №9. – С. 96-103. – 0,6 ҷ. ч.

[50 – М] *Аъзамзод, С.* Нигоҳе ба раванди шиноҳти тазкираҳо дар Тоҷикистон [матн] / С. Аъзамзод // Робитаҳои адабӣ ва фарҳанги Шарқ: Маҷмуаи мақолаҳо ба муносибати 50-солагии зодрузи профессор У. А. Ғаффорова. – Хучанд: Ношир, 2014. – С. 331-338. – 0,87 ҷ. ч.

[51 – М] *Аъзамов, С.* Сарчашмаҳои туркии ривочи афкори интиқодии тоҷикӣ дар ибтидои асри бист [матн] / С. Аъзамов // Нерӯи сухан: Маҷмуаи мақолаҳо оид ба масъалаҳои журналистика, адабиёт, публицистикаи тоҷик. – Хучанд: Ношир, 2014. – С. 108-131. – 1,5 ҷ. ч.

[52 – М] *Аъзамов, С.* Абдурахмони Ҷомӣ ва суннати нигориши тазкира дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ [матн] / С. Аъзамов, Ш. Пӯлодова // Маводи ҳамоиши илмӣ байналмилалӣ «Ҷойгоҳи Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар муколамаи фарҳангҳо» (Хучанд, 3-4-уми ноябри соли 2014). – Хучанд: Нури маърифат, 2014. – С. 66-73. – 0,5 ҷ. ч.

[53 – М] *Аъзамзод, С.* Мунозираҳо оид ба Носири Хусрави Кубодиёнӣ дар Тоҷикистон (солҳои 30-40-уми садаи бисти мелодӣ) [матн] / С. Аъзамзод // Маҷмуаи мақолоти ҳамоиши ҳазораи Ҳаким Носири Хусрави Кубодиёнӣ. – Теҳрон: Маркази чоп ва интишорот, 1394. – С. 1118-1131. – 2 ҷ. ч. (ба хати форсӣ).

[54 – М] *Аъзамов, С.* Ҷойгоҳи нақди адабӣ дар замони Туғрал [матн] / С. Аъзамов // Маводи ҳамоиши илмӣ «Нақибхон Туғрал ва муҳити илмиву адабии нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX». – Хучанд: Меъроҷ, 2015. – С. 33-47. – 1,0 ҷ. ч.

[55 – М] *Аъзамов, С.* Устод Айнӣ – интиқодгари ахлоқи фосиди мунофиқон ва таассуботи миллӣ [матн] / С. Аъзамов // Номаи ховаршиносон: Маҷмуаи мақолаҳои факултети забонҳои шарқи ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров. – № 9. – Хучанд: Нури маърифат, 2015. – С. 62-68. – 0,5 ҷ. ч.

[56 – М] *Аъзамов, С.* Назари кӯтоҳ ба саҳми Сотим Улуғзода дар нақди адабӣ ва адабиётшиносӣ [матн] / С. Аъзамов // Камоли одамай: Маҷмуаи мақолаҳо. – Хучанд: Меъроҷ, 2016. – С. 265-272. – 0,5 ҷ. ч.

[57 – М] *Аъзамов, С.* Баҳси Камоли Хучандӣ ва воқеияти илмӣ солҳои 20-40-уми садаи бист [матн] / С. Аъзамов // Камоли Хучандӣ: Ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ: Маводи конфронси илмӣ байналмилалӣ (Хучанд, 28-29-уми октябри соли 2016). – Хучанд: Ношир, 2016. – С. 55-63. – 1,1 ҷ. ч.

[58 – М] *Аъзамов, С.* Асосҳои иҷтимоии масъалаҳои матбуот дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» [матн] / Аъзамзод С., Саидхоҷаева М. А. //

Проблемы и перспективы развития теории и практики СМИ в Таджикистане: сборник. – Душанбе: РТСУ, 2017. – С. 107-119. – 0,1 ч. ч.

[59 – М] *Аъзамов, С.* Воқеаҳои Туркия дар осори публитсистиин Садриддин Айнӣ [матн] / С. Аъзамов // Чашмаи бовар: Маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба фаъолияти илмиву эҷодии дотсент М. Ҷурунова. – Хучанд: Нури маърифат, 2017. – С. 135-143. – 0,5 ч. ч.

[60 – М] *Аъзамов, С.* Таҷассуми масъалаҳои матбуот дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» (1927-1932) [матн] / С. Аъзамов, М. Саидхочаева // Асрори сухан: Маҷмуаи мақолаҳо оид ба масъалаҳои журналистика, адабиёт ва фолклор бахшида ба 100-солагии профессор В. М. Асрорӣ. – Хучанд: Ношир, 2017. – С. 131-141. – 0,7 ч. ч.

[61 – М] *Аъзамов, С.* Таъкирашиносӣ ва сайри интишори таъкираҳо дар Тоҷикистон [матн] / С. Аъзамов // Камоли Хучандӣ: Фаслномаи илмӣ-адабӣ. – 2017. – №1(9). – С. 59-69. – 1,0 ч. ч.

[62 – М] *Аъзамов, С.* Садриддин Айнӣ ва баҳси мероси адабӣ (солҳои 30-40-уми асри ХХ) [матн] / С. Аъзамов // Саҳми Садриддин Айнӣ дар ташаккули илму адаби тоҷик: Мавади конференсияи илмӣ бахшида ба 140-солагии Садриддин Айнӣ (Душанбе, 7-уми апрели соли 2018). – Душанбе: Ирфон, 2018. – С. 26-34. – 0,75 ч. ч.

[63 – М] *Аъзамов, С.* Садриддин Айнӣ ва масъалаи Туркия [матн] / С. Аъзамов // Садриддин Айнӣ ва масъалаҳои рушди адабиёти навини тоҷик: Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 140-солагии С. Айнӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2018. – С. 61-67. – 0,6 ч. ч.

[64 – М] *Аъзамов, С.* Як манбаи муҳимми таҳаввули афкори маорифпарварии Садриддин Айнӣ [матн] / С. Аъзамов // Робитаҳои адабӣ ва муколамаи фарҳанго: Халқаро илмӣ-амалий анҷуман материаллари. 1-қисм. Гуманитар фанлар. – Тирмиз: Термиз давлат университети, 2019. – С. 30-35. – 0,5 ч. ч.

[65 – М] *Аъзамов, С.* Маҳфили шеър ва парвариши завқи сухансанҷӣ [матн] / С. Аъзамов // Чашномаи Айнӣ. Ҷузъи ХП. – Душанбе: Дониш, 2019. – С. 136-144. – 0,6 ч. ч.

[66 – М] *Аъзамов, С.* Китобшиносӣ ва феҳрастнигорӣ дар қаламрави адабиёт [матн] / С. Аъзамов // Камоли Хучандӣ: Фаслномаи илмӣ. – 2018. – № 4 (16). – С. 49-62. – 1 ч. ч.

[67 – М] *Аъзамов, С.* Муаммои Камоли Хучандӣ дар номаҳои Садриддин Айнӣ ва Мирзо Турсунзода [матн] / С. Аъзамов // Ёдқарди Камоли Хучандӣ: Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ ба 700-солагии чашни Шайх Камоли Хучандӣ. – Хучанд: Ношир, 2020. – С. 74-88. – 1,0 ч. ч.

[68 – М] *Аъзамов, С.* Камоли Хучандӣ: Уфукҳо ва дастовардҳо (садаи ХІХ – то солҳои 60-уми садаи ХХ) [матн] / С. Аъзамов // Оинаи пажӯҳишгоҳ. – 2020. – №3(3). – С. 107-127. – 1,75 ч. ч.

[69 – М] *Аъзамов, С.* Камоли Хучандӣ ва муаммои меросбарии тоҷикон дар номаҳои аҳли илму адаб (солҳои 40-уми садаи бист) [матн] / С. Аъзамов // *Оинаи пажӯҳишгоҳ*. – 2020. – № 3 (3). – С. 127-136. – 1 ҷ. ҷ.

[70 – М] *Аъзамов, С.* Носири Хусрави Кубодиёнӣ дар оинаи нақд (нимаи аввали садаи XX) [матн] / С. Аъзамов // *Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ: Маҷаллаи илмии Институти илмҳои гуманитарии АИ ҚТ*. – 2020. – № 1. – С. 45-53. – 1 ҷ. ҷ.

[71 – М] *Аъзамов, С.* Лутфулло Бузургзода ва нақди Носири Хусрав (ибтидои солҳои 40-уми садаи XX) [матн] / С. Аъзамов // *Камоли Хучандӣ: Фаслномаи илмӣ*. – 2020. – № 2 (22). – С. 86-95. – 1, ҷ. ҷ.

[72 – М] *Аъзамов, С.* Мирзо Турсунзода ва сиёсати адабии нимаи аввали садаи бист [матн] / С. Аъзамов // *Маводи конференсияи вилоятии илмӣ-назариявии «Ҷойгоҳи Мирзо Турсунзода ва Лоик Шералӣ дар адабиёти навини тоҷик»*. – Хучанд: Нури маърифат, 2021. – С. 30-45. – 1 ҷ. ҷ.

[73 – М] *Аъзамов, С.* Шейри Рӯдакӣ ва тафсири «назари истихфоф»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ [матн] / С. Аъзамов // *Марди бисёрфан: Маҷмуаи мақолаҳо (Донишманд, омӯзгор, сиёсатмадор, дипломат)*. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2021. – С. 524-538. – 1 ҷ. ҷ.

[74 – М] *Аъзамов, С.* Дар бораи «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ»-и Айнӣ ва «Забони форсии фарорӯдӣ (тоҷикӣ)»-и Алии Равоқӣ [матн] / С. Аъзамов // *Оинаи пажӯҳишгоҳ*. – Хучанд: Нури маърифат, 2021. – №1(4). – С. 71-80. – 1 ҷ. ҷ.

[75 – М] *Аъзамов, С.* «Намунаи адабиёти Эрон» – манбаи «Намунаи адабиёти тоҷик» [матн] / С. Аъзамов // *Оинаи пажӯҳишгоҳ*. – Хучанд: Нури маърифат, 2021. – №1(4). – С. 109-116. – 0,8 ҷ. ҷ.

[76 – М] *Аъзамов, С.* Пажӯҳиши муштараки таърихи матбуот ва адабиёти тоҷики ибтидои садаи бист [матн] / С. Аъзамов // *Журналистикаи минтақавӣ дар шароити рушди технологияи иттилоотӣ иртиботӣ: Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ*. – Хучанд: Нури маърифат, 2022. – С. 100-105. – 0,5 ҷ. ҷ.

[77 – М] *Аъзамов, С.* Давраи аввали равшаннигарии Тӯракул Зеҳнӣ (дар нимаи дувуми солҳои 20-уми садаи бист) [матн] / С. Аъзамов // *Зеҳнинома (Тӯракул Зеҳнӣ ва масъалаҳои забон, адабиёт ва фарҳанги миллӣ): Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи байналмилалӣ бахшида ба ҷашни 130-солагии Т. Зеҳнӣ*. – Душанбе: Муассисаи нашриявии «Дониш»-и АМИТ, 2022. – С. 273-287. – 1,0 ҷ. ҷ.

[78 – М] *Аъзамов, С.* Масъалаҳои забон ва адабиёти форсии тоҷикӣ дар навиштаҳои Тӯракул Зеҳнӣ (солҳои 20-уми садаи бист) [матн] / С. Аъзамов // *Зеҳнинома (Тӯракул Зеҳнӣ ва масъалаҳои забон, адабиёт ва фарҳанги миллӣ): Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи байналмилалӣ бахшида ба ҷашни 130-*

солагии Т. Зехнӣ. – Душанбе: Муассисаи нашриявии «Дониш»-и АМИТ, 2022. – С. 288-297. – 0,7 ҷ. ҷ.

[79 – М] *Аъзамов, С.* Назаре ба «Адабиёти халқ» ва дидгоҳи нокидонаи Тӯракул Зехнӣ [матн] / С. Аъзамов // Устод Зехнӣ – масъалаҳои забон, адабиёт ва фарҳанги тоҷикӣ: Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ байналмилалӣ бахшида ба 130-солагии Т. Зехнӣ. – Самарқанд: Нашриёти ДДС, 2022. – С. 141-156. – 1 ҷ. ҷ.

[80 – М] *Аъзамов, С.* Маҳфили адабӣ: Анъана ва замони ҳозира [матн] / С. Аъзамов // Армуғони «Ганҷи сухан»: Баёзи муҳаққиқон ва шоирони вилояти Сугд. – Хучанд: Ношир, 2022. – Ҷ. 7. – С. 8-20. – 0,81 ҷ. ҷ.

[81 – М] *Аъзамов, С.* Оид ба масъалаи даврабандӣ ва таълифи таърихи адабиёти нави тоҷик [матн] / М. Мирзоюнус, С. Аъзамов // Худойназар Асозода ва рушди адабиётшиносии тоҷик: Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ (Душанбе, ДМТ, 24-уми декабри соли 2021). – Душанбе: ҶДММ «Нӯшбод», 2021. – С. 12-19. – 1 ҷ. ҷ.

[82 – М] *Аъзамов, С.* Оид ба аҳаммияти наشري сарчашмаҳои адабии охири садаи XIX-ибтидои садаи XX (Чанд мулоҳиза аз таҳқиқи «Асомию-л-кутуб»-и Садри Зиё) [матн] / М. Мирзоюнус, С. Аъзамов // Масоили мубрами таърих, фарҳанг, таърихнигорӣ, манбаъшиносии халқҳои Осиёи Миёна: Маводи Анҷумани илмӣ-амалии байналмилалӣ ба муносибати 60-солагии доктори фанҳои таърих, профессор Воҳидов Ш. Ҳ. – Панҷакент, 2021. – С. 347-357. – 1 ҷ. ҷ.

[83 – М] *Аъзамов, С.* Тӯракул Зехнӣ ва рӯдакишиносӣ дар нимаи дувуми солҳои 20-уми садаи XX [матн] / *Аъзамов С.* // Осиё ва Аврупо : маҷаллаи илмӣ. – 2023. – №2 (14). – С. 204-208. – 0,6 ҷ. ҷ.

ғ) Фишурдаи мақолаҳо

[84 – М] *Аъзамов, С.* Мероси классикӣ ва назарияҳои ховаршиносии солҳои 30-40-уми садаи XX [матн] / С. Аъзамов // Маводи конфронси илмию назарӣ ва амалии устодону олимони ҷавон ба ифтихори 70-солагии ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров. – Хучанд: Нури маърифат, 2002. – С. 280-281.

[85 – М] *Аъзамов, С.* Ҳавзаҳои тоҷикии паҷуҳиши адабиёти форсӣ ва дидгоҳи ховаршиносии русӣ (даҳаи севум ва чаҳоруми қарни бистуми милодӣ) [матн] / С. Аъзамов // Чақидаи мақолот: Фишурдаи суҳанронӣҳои «Анҷумани 5-уми байналмилалӣ устодону муҳаққиқони забон ва адабиёти тоҷикӣ форсӣ» (ш. Душанбе, 9-10-уми мартӣ соли 2006). – Душанбе, 2006. – С. 61-62; 58-59 (ба кириллӣ ва форсӣ).

[86 – М] *Аъзамов, С.* Нақд-уш-шеърӣ маорифпарварона дар ҳавзаҳои адабии Фарорӯд (охири садаи 19-уми милодӣ) [матн] / С. Аъзамов // Чақидаи мақолоти нахустин ҳамоиши байналмилалӣ адабиёти муосири форсӣ (ш.

Техрон, 13-14-уми ноябри соли 2007). – Техрон: Шурои густариши забон ва адабиёти форсӣ, 1386. – С. 73-74.–0,2 ҷ. ч.

[87 – М] *Аъзамзод, С.* «Назари истихфиф»-и Давлатшоҳ ба шеъри Рӯдакӣ [матн] / С. Аъзамзод // Фишурдаи суҳанрониҳои Симпозиуми байналмилалии «Рӯдакӣ ва фарҳанги ҷаҳон» (ш. Душанбе, 6-7-уми сентябри соли 2008). – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 10-11.

[88 – М] *Аъзамзод, С.* Мунозираҳо оид ба Носири Хусрави Қубодиёнӣ дар Тоҷикистон (солҳои 30-40-уми садаи бистӣ мелодӣ) [матн] / С. Аъзамзод // Чакидаи мақолоти ҳамоиши ҳазораи Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ (10-11-уми майи соли 2015). – Техрон: Маркази ҷоп ва интишороти Донишгоҳи Шаҳид Биҳиштӣ, 1394. – С. 200-201.

[89 – М] *Аъзамов, С.* Мирзо Муҳсини Иброҳимӣ – тазкиранавис ва муҳаққиқи барҷастаи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ [матн] / С. Аъзамов // Чакидаи мақолаҳои ҳамоиши илмӣ байналмилалии «Ховаршиносии таърих ва адабиёти форсӣ». – Ереван, 2016. – С. 10.

[90 – М] *Аъзамов, С.* «Ҳабл-ул-матин» (маҷалла): Шарҳи фишурдаи манбаъшиносӣ [матн] / С. Аъзамов // Камоли Хучандӣ: Научно-литературный ежеквартальный журнал. – 2021. – № 3 (27). – С. 132-134.

**ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
«ХУДЖАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АКАДЕМИКА БОБОДЖОНА ГАФУРОВА»**

На правах рукописи

УДК 821.0(575.3)

ББК 83.3(0)6

А 98

АЗАМОВ СУБХОНЖОН БАХРОМЖОНОВИЧ

**ТАДЖИКСКАЯ ЛИТЕРАТУРНАЯ МЫСЛЬ
КОНЦА XIX – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКОВ**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени
доктора филологических наук по специальности
10.01.00 – Литературоведения (10.01.08 –
Теория литературы. Текстология, кодикология**

Худжанд-2024

Диссертационная работа выполнена на кафедре современной таджикской литературы ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова»

Научный консультант: **Мирзоюнус Матлуба** – доктор филологических наук, профессор кафедры современной таджикской литературы ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Бободжана Гафурова»

Официальные оппоненты: **Суфизода Шодимухаммад** – доктор филологических наук, профессор, директор Центральной научной библиотеки имени Индира Ганди Национальной академии наук Таджикистана;

Салими Носирджон Юсуфзода – доктор филологических наук, академик Национальной академии наук Таджикистана, член Центральной комиссии по выборам и референдумам Республики Таджикистана;

Худойдодов Аъзам Овлододович – доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

Ведущая организация: Таджикский национальный университет

Защита диссертации состоится «___» _____ 2024 года, в ___ часов на заседании Диссертационного совета 6D.KOA-037 при ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова» (735700. Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Б. Мавлонбекова, 1).

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в библиотеке ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова» и на сайте www.hgu.tj.

Объявление о защите диссертации размещено на официальном сайте ВАК при Президенте Республики Таджикистан по адресу: www.vak.tj.

Автореферат разослан «___» _____ 2024 г.

Ученый секретарь диссертационного совета,
кандидат филологических наук, доцент

Шарипова М. З.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. О значении персидско-таджикской литературы конца XIX – первой половины XX веков, а также о творческих исканиях литераторов этого периода, признанного в истории литературы одним из важнейших этапов ее развития, исследователями истории литературы высказаны отдельные суждения. В научных трудах этих исследователей представлены также исчерпывающие ответы на многие вопросы литературы и теории литературы. Безусловно, в каждом научном изыскании, посвященном литературной жизни этого периода, исследование особенностей одной из значимых областей литературоведения – литературной критики подводят исследователей к изучению проблем этой области. Ввиду этого, в ходе исследования литературы того или иного периода, обращение к вопросам литературной критики представляется весьма значимым, поскольку знакомит нас с художественными воззрениями писателей и критиков отдельных периодов. Изучение и научное осмысление таджикской литературной критики важно и потому, что познание ее сути может оказать помощь в определении эстетической и социальной природы литературы этого периода. Художественные воззрения просветителей и представителей джадидизма зиждутся на традициях персидско-таджикской литературной критики. Именно в период джадидизма возникли факторы, послужившие толчком для развития литературной критики. Процесс перестройки советского периода также благоприятствовал возникновению совершенно нового критического взгляда на литературу, в основе которой лежали научные достижения и открытия русской и европейской школ.

На этом этапе критическая мысль и социальная критика заняли достойное место в произведениях просветителей и джадидов, посредством которой литераторы выражали свои взгляды в поэтических и прозаических жанрах, антологиях, летописях и журналистских жанрах. С возникновением в Бухаре таджикской национальной печати был сделан новый шаг к интерпретации художественных произведений, к способам познания и выражения мысли в рамках жанров литературной критики. На начальном периоде развития литературной критики исследуемого периода, у ее истоков находились выдающийся просветитель Ахмад-махдум Дониш, писатели и исследователи нового поколения – Абдуррауф Фитрат, Махмудходжа Бехбуди, Садриддин

Айни, авторы ряда антологий, летописей и периодических изданий – Шарифджон-махдум Садри Зия, Афзал-махдум Пирмасти, Абдулло-ходжа Абди, Ходжи Нематуллах Мухтарам, Мирзо Салимбек и ряд сотрудников новообразованных персидско-таджикских изданий – «Бухорои Шариф», «Оина», «Самарканд» и другие.

После проявления русской революции и советского государства в соответствии с новой марксистской идеологией возникла новая критика, отвечающая идеологическим и эстетическим требованиям того времени, структура, принципы и способы проявления и формирования которой устанавливались государственными и партийными документами. В данном периоде были предприняты значительные усилия для развития новой литературной критики. По мнению ученых, у истоков литературной критики этой эпохи находилась уникальная книга основоположника современной таджикской литературы Садриддина Айни – «Намунаи адабиёти тоҷик» («Образцы таджикской литературы», 1926). Вместе с тем, наряду с названным произведением С. Айни, критическую литературу того времени представляли государственные документы по литературе и литературной критике, партийные решения в области литературы и критики (1925, 1932), материалы современной по форме и содержанию советской печати, опубликованные в общественных, литературных и научных журналах, таких как «Шуълаи инкилоб» («Пламя революции»), «Дониш ва омузгор» («Знание и учитель»), «Рахбари дониш» («Путеводитель знаний»), «Барои адабиёти сотсиалисти» («За социалистическую литературу»), «Шарки сурх» («Красный Восток»), «За партию», а также газеты «Овози тоҷик» («Голос таджика»), «Бедории тоҷик» («Пробуждение таджика»), «Тоҷикистони сурх» («Красный Таджикистан»), «Коммунист Тоҷикистана», «Газетаи муаллимон» («Учительская газета»), сборники и предисловия к ним, в частности «Образцы таджикской литературы» (1940), исследования литературоведов о писателях древнего и современного периода, письма литераторов и др.

Исследование истории литературной критики этого периода является относительно новым научным направлением отечественного литературоведения, в русле которого были освещены некоторые аспекты указанной проблемы, однако существует целый ряд вопросов, ожидающих научного обоснования. Так, в ходе исследования некоторых вопросов литературной критики периода просветительства, джад-

идизма и советской власти были затронуты вопросы становления литературных критиков и специфика их художественной мысли. С этой точки зрения, сегодня, наряду с научной интерпретацией отдельных вопросов, в частности своеобразия отдельно взятого произведения или художественных воззрений одного литератора, большую ценность представляет комплексное исследование одного или нескольких периодов развития литературной критики, позволяющее раскрыть динамику развития этой отрасли литературоведения. С этой точки зрения многоаспектное исследование одного из важнейших периодов таджикской литературной критики – конец XIX и первая половина XX веков, т. е. 50-60-летний период истории литературной критики в контексте идеологии эстетической мысли того времени явилось стержневой проблемой настоящего исследования.

Актуальность, своевременность и значимость данного исследования определяют и всестороннее исследование истории литературоведения и литературной критики в научных работах таджикских ученых в 80-х годах XX века. Важнейшие политические, социальные и культурные преобразования, произошедшие в период советской перестройки и обретения Таджикистаном государственной независимости (с начала 90-х годов XX века) создали благоприятную основу для глубоко исследования темы и разработки специальной концепции изучения истории литературы и литературоведения.

Степень изученности научной темы. Освещение специфики исследования некоторых явлений литературной мысли в двух социально-политических условиях – в период советской власти и государственной независимости Таджикистана способствует познанию сущности литературы и предпосылок развития процессов литературной мысли. Однако в обоих случаях познание и критический взгляд на явления в каждом периоде имели свою специфику и научные подходы, в связи с чем литературная критика осуществлялась по разным критериям. В советский период существовал определенный опыт исследования истории литературной критики, отвечающий требованиям того времени. Некоторые аспекты исследуемой темы нашли отражение в

ряде книг по истории литературы нового периода¹ и научных статьях².

Таким образом, некоторые научные положения, касающиеся литературной критики и художественной мысли советского периода, встречающиеся в отдельных научных работах и статьях, представляют большую ценность для определения сущности нашей концепции. Необходимо подчеркнуть, что некоторые страницы таджикского литературоведения и специфика научно-критической мысли этого периода были освещены, прежде всего, в ходе изучения литературно-эстетических воззрений писателей и ученых, выдающихся представителей современной таджикской литературы, таких как С. Айни³, А.

¹ Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. Часть I. – 312 с.; *Мирзозода, Х.* Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо. В 6 т. / Х. Мирзозода, А. Сайфуллоев, А. Абдуманнонов. – Душанбе: Дониш, 1984. – Т. 1. – 356 с.

² См.: *Хусейнзода, Ш.* Доир ба баъзе масъалаҳои адабиётшиносии советии тоҷик дар солҳои баъди ҷанг (1946-1952) // Бахс ва андеша / Ш. Хусейнзода. – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 38-49; *Хусейнзода, Ш.* С. Айни ва баъзе масъалаҳои таҳқиқ ва омузиши адабиёти классикии тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1985. – С. 32-37.

³ См.: *Муллоқандов, Э.* Устод Айни – адабиётшинос / Э. Муллоқандов // Чашномаи Айни. Т. 5. – Душанбе: Дониш, 1978. – С. 87-123; *Мирзозода, Х.* Садриддин Айни – аввалин адабиётшиноси советии тоҷик / Х. Мирзозода // Афкори рангин. – Душанбе: Ирфон, 1982. – С. 258-280; *Олимова, С. К.* Эстетические взгляды С. Айни : диссер ... канд. филос. наук / С. К. Олимова. – Москва, 1984. – 187 с.; *Шукуров, М.* Садриддин Айни / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 308 с.; *Имомов, М.* Садриддин Айни ва ҷадидия [матн] / М. Имомов // Номаи пажӯҳишгоҳ : Ҷамъномаи пажӯҳишҳои эроншиносӣ. – Соли сеум. – Шумораи панҷум. – Тирамоҳ ва зимистони 2003-2004. – С. 83-96; *Имомов, М.* Садриддин Айни ва ҷадидия / М. Имомов // Номаи пажӯҳишгоҳ : Ҷамъномаи пажӯҳишҳои эроншиносӣ. – Соли сеум. – Шумораи панҷум. – Тирамоҳ ва зимистони 2003-2004. – С. 83-96; *Имомов, М.* Сужет ва тасвир дар настри Садриддин Айни / М. Имомов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 372 с.; *Саидзода, Дж.* «Намунаи адабиёти тоҷик» «Шохнома»-и дигар аст: Дастури ватандусти ва худогоҳии милли / Дж. Саидзода. – Душанбе: Дониш, 2024. – 416 с.

Лохути⁴, М. Турсунзада⁵, Х. Юсуфи⁶, А. Фитрат⁷, Н. Бектош⁸, Л. Бузургзода⁹, Х. Мирзозода¹⁰ и др. В этой связи следует отметить научные труды, посвященные становлению литературно-эстетической мысли в 20-х годах XX века¹¹, роли революции в формировании таджикской литературно-эстетической мысли в 20-ые годы XX века¹², сущности теоретической, эстетической и литературно-критической мысли и др.

Первые попытки описания состояния литературной критики и литературоведения, в особенности некоторых ее историко-теоретических аспектов в рамках учебного пособия относятся к 80-м годам XX века. Эти работы способствовали включению в процесс

⁴ См.: Давронов, С. Вазни ашъори Абулкосим Лохути / С. Давронов. – Душанбе: Дониш, 1974. – 164 с.

⁵ Джумаев, Ш. Литературно-критические взгляды Мирзо Турсунзаде : автореф. диссер ... канд. филол. наук / Ш. Джумаев. – Душанбе, 1986. – 22 с.; Бобоев, Ю. Адабиёт дар оинаи танкид (аз афкори назарию эстетикӣ ва адабию танкидии шоир // Эстетика ва кадамҳои назму насри тоҷик / Ю. Бобоев. – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 139-177.

⁶ Шодикулов, Х. Таронасарои Ватан / Х. Шодикулов // Юсуфи Х. Сагхҳои ноғамом. Мақолаҳо, намунаҳои муқотиба ва аз «Дафтари ёдбод». – Душанбе: Адиб, 1987. – Книга 2. – С. 210-254.

⁷ Мирзозода, Х. Абдурауф Фитрати Бухороӣ / Х. Мирзозода // Чанд мулоҳизаи адаби. Том 92. – Душанбе: ИДПД ба номи Т. Г. Шевченко, 1974. – С. 3-31; Табаров, С. Чаҳони андешаи Фитрат / С. Табаров. – Душанбе, 2008. – 715 с.

⁸ Табаров, С. Рушноӣ ба баъзе саҳифаҳои торики тарҷумаи ҳоли Бектош / С. Табаров // Чустучуҳои адаби. – Душанбе, 1996. – Книга 2. – С. 18-34.

⁹ Дурахши як ахтари сузон : аз рузгор ва қорномаи илмии Лутфулло Бузургзода / Таҳия ва танзими В. Самад, Д. Самад. – Душанбе: Ч/с «Матбуот», 2001. – С. 4-86.

¹⁰ Муллоҷонов, М. Холик Мирзозода / М. Муллоҷонов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1962. – 36 с.; Худойдодов, А. Холик Мирзозода ва адабиётшиносии тоҷик дар асри XX. – Душанбе: Дониш, 2014. – 364 с.

¹¹ Бақозода, Дж. Устод Айни ва ташаккули афкори адабию эстетикӣ тоҷик дар солҳои бистум / Ч. Бақозода // Аҳбороти АФ РСС Тоҷикистон (Отделение общественных наук). – 1978. – №2. – С. 59-63.

¹² Бақозода, Дж. Инкилоби Октябр ва афкори адабию эстетикӣ тоҷик дар солҳои бистум / Дж. Бақозода // Садои Шарк. – 1982. – №7. – С. 111-120.

обучения таких дисциплин как «История таджикской литературной и художественной критики», «История таджикской литературной критики» и «Таджикская литературная критика»¹³. В этот период вышли в свет две работы С. Табарова «Учебное пособие по теории литературной критики»¹⁴ и «Теоретические основы литературной критики»¹⁵, материалы которых представлены с марксистско-ленинской точки зрения. Эти работы в свое время заложили основу для осмысления историко-теоретических вопросов и жанров критики.

Однако опыт исследования различных тенденций литературной критики после второй половины 80-х годов XX века в советском обществе приобрел иное содержание. В трудах критиков М. Шукурова (Шакури), С. Табарова, А. Сайфуллоева, А. Сатторзода и других рассмотрены ряд важнейших теоретических аспектов исследуемой темы, занимающие особое место в исследованиях нового периода развития литературной критики советского периода.¹⁶

Научная работа известного критика Абдухолика Набиева «Литература и литературная критика»¹⁷ является одной из первых попыток оценки некоторых страниц истории советского таджикского литературоведения, представляющая картину этого периода. Автор, рассматривая важные особенности критической мысли и литературоведения первой половины XX века, определяет роль известных представителей таджикской критики, в том числе Н. Бектоша и значение научных и

¹³ **Об этом см.:** Бобокалонова, Дж. Назаре ба таърихи танкиди адаби / Дж. Бобокалонова. – Душанбе: Ирфон, 2003. – С. 3.

¹⁴ Табаров, С. Дастури таълим оид ба назарияи танкиди адаби / С. Табаров. – Душанбе: УДТ, 1980. – Часть 1. – 1983. – 80 с.

¹⁵ Табаров, С. Асосҳои назариявии танкиди адаби / С. Табаров. – Душанбе, 1999. – Часть 3. – 244 с.

¹⁶ **В том числе см.:** Табаров, С. Таърихи адабиёти асри бистумро бояд ба вучуд овард / С. Табаров // Садои Шарк. – 2001. – № 7-12. – С. 133-143.; Сайфуллоев, А. Фуруги маънавият / А. Сайфуллоев. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Рахим Чалил, 2003. – 616 с.; Сатторзода, А. Кухна ва нав : дар шеър, нақд ва забон / А. Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2004. – 254 с.; Шакури, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шакури. – Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 2006. – 456 с.

¹⁷ Набиев, А. Адабиёт ва нақди адаби / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 1993. – 260 с.

литературных изысканий того времени¹⁸. В других книгах исследован ряд вопросов литератур и литературной критики.¹⁹

Исследования Маруфа Раджаби «История критики и литературоведение»²⁰ и «Ислам: джадидизм и революция»²¹ изданы в один год и, первое исследование посвящено выявлению факторов возникновения литературной критики 1920-1954 гг., а вторая книга – рассмотрению особенностей одного из известных течений времени – джадидизму и его сути. Некоторые статьи ученого изданы в сборнике «По моему мнению»²² и в книге «Сотим Улугзода – великий мыслитель»²³. Попытки познания истории таджикской литературной критики и мысли конца XIX века и первой половины XX века можно увидеть и в учебнике литературоведа Джумы Хамроева «История литературной критики»²⁴.

Исследованию некоторых аспектов истории литературоведения и литературной критики посвящен ряд научных работ и статей ученых в области литературоведения и истории печати, в частности А. Махма-

¹⁸ *Набави, А.* Нарзуллои Бектош ва илму адаби тоҷики солҳои 20-30-юми садаи XX. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 314 с.

¹⁹ *Набави, А.* Таърихи ташаккули Ҷамоати нависандагонӣ Тоҷикистон / А. Набави. – Душанбе: Адиб, 2004. – 80 с.; *Набави, А.* Ҷанги ватани ва афкори адабии тоҷик / А. Набави. – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. – 240 с.; *Набави, А.* Пайванди дирузу имрузи адабиёт / А. Набави. – Душанбе: Адиб, 2023. – 320 с.; *Набави, А.* Нигоҳе дигар ба рузгору осори устод Садриддин Айни (Маҷмуаи пажухишҳо ва мақолот) / А. Набави. – Душанбе: Дониш, 2023. – 380 с.

²⁰ *Раджаби, М.* Таърихи танқид ва адабиётшиносии / М. Раджаби. – Душанбе: Адиб, 1997. – 208 с.

²¹ *Раджаби, М.* Исломи: ҳадида ва инкилоб (Сборник статей) / М. Раджаби. – Душанбе: Дониш, 1997. – 245 с.

²² *Раджаби, М.* Ба фикри ман: Сборник статей / М. Раджаби. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 213 с.

²³ *Раджаби, М.* Сотим Улугзода – абармарди набард ва андеша / М. Раджаби. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 172 с.

²⁴ *Хамроев, Ч.* Таърихи танқиди адаби / Ч. Хамроев. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 435 с.

даминова²⁵, А. Кучарзода²⁶, М. Абдуллозода (Абдуллоев)²⁷ и других, в которых литературная мысль первой половины XX века рассматривается в соответствии с критериями установления научной истины.

Во второй половине 80-х годов XX века исследование истории таджикского литературоведения приобрело новое видение, которое получило развитие в период национальной независимости. В научных трудах этого периода историческое самопознание рассматривается в новом видении, раскрываются неизвестные страницы, проясняются многие невидимые стороны жизни и творческих исканий литературоведов, появилось множество статей, научных работ и диссертаций о роли отдельных личностей, в частности С. Айни, М. Турсунзаде, И. С. Брагинского, Т. Зехни, Н. Бектоша, А. Мирзоева, Л. Бузурзода, Х. Мирзозода и др.

Литературная критика конца XIX века и первой половины XX века является одной из важнейших проблем современной науки о литературе, которая содействует познанию сути многих значимых, но не раскрытых страниц истории. Научные труды исследователей этой области, мы сгруппировали следующим образом:

1. *Исследование особенностей критики и литературной мысли, во взаимосвязи с изучением антологий конца XIX и первой половины XX века* и определение места критических взглядов их авторов. Начало этому направлению заложили исследования литературоведа Р. Хо-

²⁵ Махмадаминов, А. Поиски истины («Образцы таджикской литературы...») / А. Махмадаминов. – Душанбе: Сино, 1994. – 120 с.; Махмадаминов А. Адабиётшиноси ва ҳудогоҳии милли / А. Махмадаминов. – Душанбе: Сино, 1998.–214 с.; Махмадаминов, А. Айнишиноси ва замони ҳозира / А. Махмадаминов. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 160 с.; Махмадаминов, А. Садриддини Айни – олим. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с.; Табаров, С. Зиндагиномаи Садриддин Айни (1875-1899) / С. Табаров. – Душанбе, 2008. – 480 с.

²⁶ Кучаров, А. Накди матн ва накди адаби: Мачмуаи мақолаҳо / А. Кучаров. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2017. – 222 с.

²⁷ Абдуллаев, Масрур Ахмаджанович. Проблемы национального самосознания в литературоведческих трудах Садриддина Айни : автореферат дисс... канд. филол. наук : 10.01.03 / Абдуллоев Масрур Ахмаджанович. – Душанбе, 1996. – 26 с.

дизода²⁸, которые продолжились в другой его книге «Гаджикская литература второй половины XIX века»²⁹ и работы других ученых. Развитию этого направления способствовали издание большого количества антологий, как в советский период, так и в период национальной независимости Таджикистана, а также в Иране, исследование критических аспектов уникальных антологий этого периода истории таджикской литературы, осуществление целого ряда диссертационных исследований и статей о критической мысли в антологиях .

2. *Исследование особенностей литературной критики этих двух периодов во взаимосвязи с изучением летописей периода просветительства и джадидизма*, в ходе которого выявлены первые признаки возникновения литературной мысли и критического видения. Эти явления раскрыты в работах Р. Хашима, К. Айни, А. Набави, А. Махмаминова, М. Раджаби, Б. Мирсаидова и др.³⁰

3. *Исследование значения критики и ее места в персидско-таджикской печати, возникшей в Средней Азии и качественно новой печати советского периода*. О страницах литературной критики в газетах можно почерпнуть сведения из научных трудов ряда таджикских исследователей, таких как В. Самад, А. Набави, П. Гулмуродзода, О. Салимзода, Н. Гаффоров, М. Муродов, А. Азимов, Х. Бокиев, К. Шарифзода, А. Шехов, Х. Андамов, М. Атоев и другие, в которых подвергнуты исследованию факторы проявления литературной критики

²⁸ *Хади-заде, Р.* Источники к изучению таджикской литературы второй половины XIX века / Р. Хади-заде // Труды АН Таджикской ССР, Институт языка и литературы. Том LVI. – Сталинабад: Издательство АН Таджикской ССР, 1956. – 139 с.

²⁹ *Ходизода, Р.* Адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX / Р. Ходизода. – Душанбе: Дониш, 1968. – 296 с.

³⁰ **В том числе см.:** *Хошим, Р.* «Таърихи амирони мангитияи Бухоро» ва услуби нигориши он / Р. Хошим // Солҳо дар саҳифаҳо: Мачмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 55-64; *Айни, К.* Китобе, ки хафтод сол зиндони буд / К. Айни // С. Айни. Таърихи инкилоби фикри дар Бухоро. – Куллиёт : В 15 томах. – Душанбе: Ирфон, 2005. – Т. 14. – С. 8-28; *Мирсаидов, Б.* Нигоҳе ба сабки таърихномаи устод Айни / Б. Мирсаидов // Армуғони «Ганчи сухан. – Худжанд: Ношир, 2009. – Т. 3. – С. 215-224.

на страницах газет «Бухорои Шариф», «Оина» и других изданиях.³¹ Вместе с тем, следует отметить научные изыскания А. Махмадаминова, Дж. Азизкулова о проблемах литературной критики в «Шуълаи инкилоб», М. Саидходжаевой о теоретических аспектах литературной критики в журнале «Рахбари дониш»³² и др.

4. *Исследование вопросов критики и литературоведения в ряде работ, посвящённых исследованию творческих личностей того времени.* Такой подход к исследованию и изучению предмета достаточно известен и некоторые его элементы наблюдаются в научной литературе советского периода. В период национальной независимости также был написан ряд книг и диссертаций на эту тему. Важнейшие работы в этом направлении осуществлены по вопросам критических взглядов известных представителей периода просвещения, таких как Ахмад Дониш, Садри Зиё, Мир Сиддикхон Хашмат, Афзал-махдум Пирмасти, Абдулазим Шаръи, Абдурауф Фитрат, Мирзо Сироджи Хаким, Садриддин Айни, Рахим Хошим, Туракул Зехни, Нарзуллох Бектош, Абдулгани Мирзоев, Холик Мирзозода, Лутфулло Бузургзода и другие.

Вместе с тем, в истории таджикской литературы и литературоведения остается множество малоизученных страниц, что побуждает нас обратиться к исследованию проблем литературной мысли и критики во взаимосвязи с ключевыми проблемами того времени. Для создания целостной картины литературной критики более чем полувекового

³¹ *Набави, А.* «Бухорои шариф» – сарогози матбуоти милли / А. Набави. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 182 с.; *Гулмуродзода, П.* Публицистика и время / П. Гулмуродзода. – Душанбе: Сино, 2002. – 128 с.; *Гулмуродзода, П.* Маорифпарвари ва низоми нави чaxon / П. Гулмуродзода. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 164 с.; *Гафаров Н.* История культурно-просветительской деятельности джадидов в Бухарском эмирате / Н. Гафаров. – Худжанд, 2000. – 174 с.

³² *Махмадаминов, А.* Масъалаҳои забони адабиёти тоҷик дар «Шуълаи инкилоб» / А. Махмадаминов // Известия ООН АН Тадж. ССР. – 1982. – № 4. – С. 65-71; Азизкулов, Дж. «Шуълаи инкилоб» – нахустин минбари адабиёти шуруии тоҷик / Дж. Азизкулов // Андухти рузгор. – Душанбе: Бухоро, 2014. – С. 129-139; *Саидходжаева, М.* Масъалаҳои назарии нақди адаби дар солҳои 20-уми асри ХХ (бо таъя ба маводи маҷаллаи «Рахбари дониш») : диссерт... на соиск. уч. степ. канд. филол. наук / М. Саидходжаева. – Хучанд, 2021. – 175 с.

периода – до 50-х годов XX века необходимо провести специальное монографическое исследование, позволяющее раскрыть ее неизученные страницы и тем самым, способствовать созданию общей картины литературоведения этого периода.

Связь исследования с программами (проектами) и научными темами. Тема и проблемы настоящей диссертационной работы исследованы в рамках научно-исследовательских работ кафедры современной таджикской литературы ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова», а также в соответствии с программами научно-исследовательских работ «Литература и таджикская литературная критика XX века с точки зрения национальных ценностей и художественно-эстетической значимости» (2016-2020 гг.), «Вопросы истории, критики и литературных связей в современной таджикской литературе» (2021-2025), «Перспективного плана научно-исследовательской деятельности Института общественных наук при ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова» (2021-2025), проекта «Исследование и издание литературных источников конца XIX и начала XX веков» (2018-2022 годы) (номер государственной регистрации ГР № 0118 TJ 00948)

Результаты и выводы настоящего диссертационного исследования могут оказать помощь в разработке и совершенствовании научных и учебных программ по «Истории таджикской литературной критики» на уровне докторантуры, магистратуры и бакалавриата.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Основной целью диссертационной работы является исследование вопросов, связанных с историей и теорией литературной критики конца XIX века и первой половины XX века на основе всестороннего изучения литературных произведений, научных, исторических и публицистических материалов за более чем тридцатилетний период советского правления.

Задачи диссертационного исследования. Учитывая историческую и теоретическую значимость исследуемой темы, в диссертации предпринята попытка решить следующие задачи:

- определение основных факторов формирования литературной критики и критического взгляда представителей просвещения и джадидизма;
- определение значения научных подходов и литературной критики конца XIX и первой половины XX века;
- переосмысление литературно-критических источников конца XIX – начала XX вв. и проблемы их издания;
- установление этапов современной таджикской литературной мысли;
- изучение и анализ критериев слова в антологиях;
- определение роли литературных кругов и традиций литературной критики;
- оценка литературной критики через призму таджикской прессы;
- изучение особенностей критики в книгах современного периода по истории литературы;
- определение места персидско-таджикских поэтов с точки зрения литературной критики;
- оценка места представителей литературной критики.

Объект исследования. Объектом исследования являются литературно-исторические источники и антологии конца XIX-начала XX вв., литературно-критические материалы таджикской печати – «Бухорои Шариф», «Оина», «Шуълаи инкилоб», «Овози тоҷик», «Дониш ва омузор», «Рахбари дониш» («Дониш-биниш», «Барои адабиёти соҳибадорӣ», «Шарки сурх»), научные и научно-публицистические сочинения писателей 20-50-х гг. XX века, книги отдельных авторов и коллективные сборники, официальные документы и письма деятелей науки и литературы.

Предметом исследования диссертационной работы является процесс формирования направлений таджикской литературной критики и мысли конца XIX и первой половины XX века.

Теоретическая база исследования. Теоретическую основу исследования составляют диссертационные работы и научные достижения отечественных и зарубежных литературоведов, таких как В. Жирмунский, Ю. Б. Борев, Б. А. Бурсов, А. Зарринкуб, С. Шамисо, С. Айни, Ш. Хусейнзода, Х. Мирзозода, А. Мирзоев, С. Табаров, М. Шукуров (Шакури), Р. Ходизода, А. Сайфуллоев, С. Сиддиқов, С. Амиркулов, Дж. Бобокалонова, В. Самад, Х. Асозода, М. Раджаби, А. Набави

(Набиев), М. Абдуллоев, А. Махмадаминов, А. Кучарзода, П. Дж. Хамроев, М. Мирзоюнус, А. Худойдодов, П. Гулмуродзода и др.

Методологическая основа диссертационной работы. Диссертационное исследование осуществлено на основе сравнительно-исторического и историко-типологического метода исследования.

Источники исследования. Основными источниками исследования являются исторические и художественные произведения известных литераторов Ахмада Дониша, Абдуррауфа Фитрата, Садри Зия, Абдуллоходжи Абди, Ходжи Азима Шаръи, Мирсиддикхона Хашмата, Ньматуллоха Мухтарама, Афзала-махдума Пирмасти, Мирзо Мухсина Иброхими, Садриддина Айни, «Образцы таджикской литературы», фотокопии страниц газет «Бухорои Шариф», «Оина», «Дониш ва омузгор», «Рахбари дониш», «Барои адабиёти сотсиалисти», «Шарки сурх», а также отдельные научно-литературоведческие материалы названных изданий, каталог «Ежегодной печати» (до первой половины 50-х годов XX века), сборник стихов поэтов и писателей и предисловия к ним, очерки, диссертационные исследования и научно-критические статьи и письма писателей и ученых, таких как С. Айни, А. Лохути, М. Турсунзаде, Т. Зехни, Р. Хашим, С. Улугзода, А. Дехоти, А. Мирзоев, Ш. Хусейнзода, А. Фитрат, Х. Мирзозода, Л. Бузургзода и другие.

Научная новизна диссертационного исследования заключается в следующем:

1. впервые исследование основных факторов становления и развития литературной критики и критической мысли просветительства и джадидизма осуществлено в общем контексте истории становления таджикской критической мысли;

2. впервые научные подходы и литературная критики конца XIX века и первой половины XX века охарактеризованы на основе изучения источников этого периода;

3. впервые предметом исследования стала проблема переосмысления литературных и критических источников начала XIX - начала XX века и ее печати;

4. впервые в тесной взаимосвязи рассмотрены особенности двух важных этапов современной таджикской литературной мысли и критики – дореволюционного и послереволюционного;

5. настоящее диссертационное исследование является первой попыткой оценки роли целого ряда антологий в формировании новой таджикской литературной критики и определения критериев оценки литературы в таких произведениях;

6. в диссертации впервые рассматривается место критических взглядов в литературных кругах, как фактора преемственности, сформированных в прошлом традиций литературной критики;

7. научная новизна диссертационной работы проявляется также в научной интерпретации особенностей критики на примере книг по истории современной таджикской литературы.

9. в диссертации впервые оценено место литературной критики в написании первом в истории современной литературы «Очерке таджикской советской литературы», ставшем первым шагом литературоведов и критиков в создании книг по истории литературы.

Основные положения, выносимые на защиту

1. На первых этапах исследуемого нами периода литературная критика и литературоведение в основном продолжили устоявшие традиции персидско-таджикской литературы. Литературно-критические сочинения великого таджикского просветителя Ахмада-махдума Дониша и других видных представителей этого движения, создали на этом этапе идейных исканий особую социальную критику, уходящую корнями в глубь веков. Учения Ахмада Дониша о литературе, поэзии и его нравственных аспектах основано на исторических и религиозных учениях. Его взгляды на природу литературных произведений выражаются в контексте социальных и религиозных аспектов литературы. Ахмад Дониш своими комментариями к поэтическим сочинениям Мирза Бедиля и другими сочинениями заложил основу для развития особого литературного взгляда.

2. Освещение актуальных проблем истории персидско-таджикской литературы XIX века – начала XX века посредством издания, исследования и критики первостепенных источников, в особенности действительная оценка места антологий в истории литературы, определение литературных и исторических ценностей, социально-исторического положения, принципов составления, роли такого рода произведений в раскрытии факторов развития персидско-таджикской

литературы считается важнейшим достижением литературоведения в персоязычном регионе Средней Азии.

3. В современных условиях разработка новой концепции познания и оценки литературы является одной из первоочередных задач исследователей. Лишь в случае комплексного охвата различных аспектов данной проблемы и всестороннего исследования факторов и предпосылок развития литературной критики возможно представление целостной картины истории современной литературы, литературоведения и современной литературной критики. Это важнейшая коллективная работа. До сих пор целостная картина истории литературной критики не установлена, и в этом направлении осуществлены лишь некоторые попытки. По этой причине в книгах по истории современной литературы наблюдаются противоречия во взглядах и разногласия в оценке литературы и определении роли писателей в развитии литературы, которые следует рассмотреть во взаимосвязи с вопросами периодизации литературы.

4. В этой связи одним из актуальных вопросов является обращение критиков к событиям других стран, в том числе к изучению науки, образования, литературы и культуры стран Востока начала XX века. Изучение целого ряда исторических, литературных, публицистических произведений, путевых заметок и очерков, антологий, статей и других материалов периодической печати, писем, некоторых документов и т. п. показало, что литературные критики, стремясь к обновлению сознания и мышления нового поколения таджиков, познанию сути политических, социальных, культурных и литературных событий других стран, использовали все необходимые и полезные материалы для развития своего научного и творческого мышления и поколения того времени. В частности, для С. Айни и других просветителей того времени одним из путей и средств достижения развития литературы, печати, школы и образования стала восточная модель интеллектуального развития.

5. В критических сочинениях начала XX века литературные вопросы обсуждались наряду с социальными. В первой половине XX века в определенной степени появились интересные работы по вопросам истории литературы, теории литературы, литературоведения, поэзии, фольклора, переводоведения и литературных взаимосвязей. Одним из ключевых положений таджикской литературной мысли первой

половины XX века стал вклад таджиков в культурное наследие. Ученые и литераторы, опираясь на новый опыт рецензирования, используя различные методы, сделали твердый шаг в сторону приобщения к литературному наследию прошлого. Этот этап стал периодом закладки основ литературной мысли таджикского народа.

6. Исследование антологий и их места в развитии персидской литературы, в особенности критических подходов составителей к жизнеописанию поэтов, привели нас к следующим выводам. Произведения такого рода, приобретая значимость в познании сути, содержания, методов, подходов и стилистики критических работ в области таджикско-персидского языка и литературы, как важного и всеобъемлющего источника достоверных сведений, способствовали развитию литературной мысли. Критический взгляд на составление антологий относится к уникальным и специфическим темам. Вместе с тем, до сих пор сведения и материалы антологий становились причиной многих разногласий в изучении особенностей развития истории персидско-таджикской литературы и определения места таджикских поэтов среди персоязычного народа. Однако изучение антологий показывает, что они не являются второстепенными источниками, и в большинстве случаев служат достоверным источником изучения истории литературы.

7. Диссертант впервые обратил внимание исследователей на содержание труда азербайджанского ученого Мирзо Мухсина Иброхими «Образец иранской литературы», подготовленного на основе летописей домов и династий, к которому в силу необходимости неоднократно обращался духовный наставник новой таджикской литературы Садриддин Айни и привлек внимание таджикских исследователей на художественные воззрения и мысли этого тюркоязычного ученого. В приверженности С. Айни этому писателю можно убедиться, листая страницы его книги «Образец таджикской литературы».

Сравнительный анализ этих двух произведений, в особенности изучение оригинального текста этой книги Айни, убеждает в том, что антология Мирзо Мухсина Иброхими использована писателем весьма эффективно, в чем может убедиться и проницательный читатель, которому станет ясно, что автор использовал этот ценный источник с пользой, а содержание и ее первоначальная ценность были хорошо донесены до читателя Вароруда. С этой точки зрения, первым произ-

ведением, знакомящим нас с трудом азербайджанского ученого о современной таджикской литературе, является «Образец таджикской литературы».

8. Конец XIX века – начало XX века является особым периодом изучения поэтических и прозаических произведений, о чем свидетельствуют антологии, образцы периодической печати, литературных и исторических сочинений. В советский период (20-50-е годы XX века) исторические, теоретические споры, поиск взаимосвязей новой советской культуры составляют особые взгляды ученых того времени, занимающихся исследованием историко-теоретических вопросов литературы, в частности биографии, наследия и художественных воззрений персидско-таджикских литераторов прошлого, таких как Абу Абдуллох Рудаки, Абулькасим Фирдоуси, Абу Али Ибн Сина, Саади Ширази, Хафиз Ширази, Камол Худжанди и др. К этому периоду относится также издание ряда научных работ, посвященных изучению наследия известного таджикского поэта Камола Худжанди.

Содержание, научная и литературная мысль таких произведений послужили формированию мышления целого периода политических и социальных изменений общества. Поэтому понимание специфики, ценности и стиля изложения этих произведений способствует освещению неизученных страниц истории таджикской литературной мысли.

9. Исследование идейно-исторических предпосылок обращения таджикских критиков и литературоведов этого периода к литературе прошлого и появление исследований в этом направлении с сегодняшних позиций, то есть нового периода развития национально-исторического самосознания, представляет большую значимость. Это приближает нас к всестороннему пониманию сущности советской литературной мысли и литературоведения, отношения к литературе прошлого на первых этапах ее становления.

Дискуссии о литературном наследии персидско-таджикской культуры и принадлежности персидской литературы только таджикам Средней Азии или иранцам в советский период тесно связаны с исследованиями жизни и творчества представителей таджикской литературы, имеющей особую ценность и значение.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Изучение истории и процесса эволюции литературной критики и критических взглядов конца XIX века и первой половины XX века пред-

ставляет большую значимость как для расширения художественного и критического видения современного поколения, так и для развития литературоведения.

Результаты исследования могут оказать содействие в ходе научной интерпретации динамики развития истории литературной критики и литературоведения, истории поэтической мысли в таджикской новоперсидской литературе конца XIX и первой половины XX веков, в исследовании фундаментальных проблем литературы, разработке учебно-методических сборников и подготовке учебников по истории литературы, литературной критике для студентов факультетов таджикской филологии вузов, а также в преподавании спецкурсов по истории литературной критики на факультетах высших учебных заведений Республики Таджикистан и зарубежных стран. Выводы и результаты исследования диссертации могут быть использованы при написании научных работ по проблемам истории литературы и литературоведения.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности.

Диссертация написана на тему «Таджикская литературная мысль конца XIX – первой половины XX веков» и соответствует паспорту специальности 10.01.08 – Литературоведения (10.01.08 – Теория литературы. Текстология, кодикология).

Личный вклад соискателя ученой степени в исследовании.

Личный вклад исследователя заключается в изучении и анализе факторов формирования таджикской литературной критики и критической мысли конца XIX – первой половины XX веков, сборе большого фактологического материала по вопросам исследуемой темы, в подведении итогов, в научной интерпретации и анализе вопросов истории литературной критики и литературоведения, критических воззрений критиков литературы, в определении влияния литературной критики на ее процессы, в оценке места критических работ, в разработке и подготовке текстов важных и ценных источников первой половины XX века, в том числе «Рузнома» («Дневник») и «Тазкори ашъор» («Антология поэтов») Шарифджон-махдума Садр Зия, «Научно-литературоведческого материала журнала «Рахбари дониш», в подготовке сборника научно-критических статей Джалола Икромии и Сотима Улугзаде (подготовлен к печати) и текста научно-литературного

сборника «Образцы таджикской литературы» (подготовлен к печати) и др.

Автор в качестве заместителя руководителя проекта «Исследование и издание литературных источников конца XIX– начала XX веков» в 2018-2022 годы (государственный регистрационный номер ГР № 0118 ТЖ 00948) участвовал в подготовке ряда источников, а также им подготовлены и изданы две монографии, сборник статей и около 80 статей по актуальным проблемам на эту тему.

Достоверность результатов исследования и апробация диссертации. Основные выводы и положения научной работы представлены на 40 международных и республиканских симпозиумах и конференциях по вопросам таджикского языка и литературы, проблемам литературоведения и литературной критики в 2004-2022 годах в городах Душанбе, Тегеран, Ереван, Ташкент, Термез, Самарканд, Худжанд, Курган-Тюбе: «5-я Международная конференция преподавателей и исследователей таджикско-персидских литературы», «Рудаки и формирование таджикского литературного языка», «Роль Рудаки в межкультурном диалоге», «Конференция, посвященная тысячелетию Носира Хусрава Кубадиани», «Место Накибхана Туграла Ахрори в таджикской литературе», «Устад Айни и наука, литература и культура», «Вклад Туракула Зехни в развитие таджикской науки, литературы и культуры», «Место Камола Худжанди в персидско-таджикской литературе», «Сотим Улугзаде и национальная литература и культура», «Туракул Зехни и вопросы таджикского языка, литературы и культуры», а также во множестве конференций Согдийской области и ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова», научно-теоретических семинарах кафедры современной таджикской литературы, а также журналистики и теории перевода факультета таджикской филологии (2002-2023 гг.).

Материалы диссертации представлены также в автореферате, монографиях, сборниках статей и в виде отдельных статей в научных сборниках и журналах.

Диссертация рассмотрена и представлена к защите на расширенном заседании кафедры современной таджикской литературы ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова» (протокол №7 от 15.02.2024 г.).

Публикации по теме диссертации. Основные выводы диссертации отражены в 3-х монографиях и сборниках статей, 2 учебных пособиях, 79 научных статьях, в том числе 16 статей в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан, 56 статей и 7 тезисов статей в различных научных сборниках и журналах. Также, автор внёс свой вклад в подготовку и издании источников этого периода.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, 4 глав, 16 разделов, 5 параграфов, заключения и библиографии, объемом в 360 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **Введении** определены актуальность темы исследования, степень изученности научной темы, ее цель и задачи. Вместе с тем установлены источники и методология исследования, теоретическая и практическая значимость, научная новизна и основные положения, выносимые на защиту, личный вклад соискателя ученой степени в исследование, апробация исследования, публикации по теме исследования, структура и объем диссертации.

Первая глава названа «**Основы исследования новой таджикской литературной критики**» и состоит из двух разделов. В первом разделе подвергаются анализу вопросы исследования и литературной критики конца XIX и первой половины XX веков.

Исследователь в ходе научной интерпретации важнейших вопросов истории литературы сталкивается с проблемой периодизации литературы. При разработке программ и написании книг по истории литературы этот вопрос, безусловно, стоит на первом месте, который рассматривается учеными в соответствии со их видением и методом исследования. В ряде научных работ и учебниках по истории литературы использован иной подход к периодизации. Несмотря на то, что эти периодизации были признаны в свое время теоретическим достижением, ими обусловлены разногласия в понимании литературы. Ввиду этого, сегодня у нас имеется пять периодизаций, в основу которых заложена классификация домов и династий, периодов развития, жанров, художественного стиля или литературных школ, исторических,

политических и социальных событий и общеустановленных исторических периодов.³³

По мнению Худои Шарифова, вторая половина XIX века и начало XX века знаменуют собой начало нового периода развития литературы нового периода.³⁴ В этой связи представляют большую значимость слова Атахона Сайфуллоева, который критикует книгу «История таджикской советской литературы. Развитие жанров» из-за того, что в ней не говорится о просветительской литературе как одной из источников зарождения и развития современной таджикской литературы: «Даже творчество Айни до Октябрьской революции не подвергнуто рассмотрению, что говорить о произведениях других писателей, обвиненных в джадидизме».³⁵

Проблемы периодизации затронуты такими учеными как А. Сатторзода, С. Амиркулов, М. Раджаби, А. Набави, А. Давронов, Дж. Хамроев, М. Имомов, Х. Асозода, А. Махмадаминов, М. Мирзоюнус и автором настоящей диссертационной работы. На наш взгляд, историю современной литературной критики следует разделить на следующие периоды:

1. *Период просвещения и джадидизма*, начавшийся со времен жизни и деятельности Ахмада Дониша и дошедший до осуждения джадидов в советское время. На данном этапе квинтэссенцию художественных исканий и литературной критики составляли стремление к самопознанию, национальное просвещение и содействие духовному процветанию народа, пропаганда школы и образования на основе знаний предшественников и т. д. Просвещение и джадидизм относятся к важным социокультурным явлениям, откуда берут свое начало другие

³³ *Сатторзода, А.* Даврабандии адабиёт аз нигохи равишшиноси / А. Сатторзода // Кухна ва нав. – Душанбе: Адиб, 2004. – С. 172; Таърихи адабиёти форсии тоҷики: пасманзар, назариёт, усул ва равиши таълиф А. Сатторзода // Таърихи адабиёти тоҷики. – Душанбе: Дониш, 2019. – Ч. 1. – С. 10.

³⁴ *Шарифов, Х.* Адабиёти тоҷик / Х. Шарифов // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – Душанбе: Главная научная редакция ТСЭ, 1988. – Т. 1. – С. 85.

³⁵ *Сайфуллоев А.* Бозгӯи чанд муаммо / А. Сайфуллоев // Садои Шарк. – 1989. – №2. – С. 117.

события новой эпохи и новаторство в обществе, критические и литературные мысли.

В период возникновения просветительской и джадидской критики, в последнее десятилетие XIX и первые два десятилетия XX века, критические материалы представителей этих течений нашли отражение в литературных, научных и исторических книгах джадидов, историков и составителей антологий, а также в новой таджикской печати.

2. *Советская литературная критика*, которую можно разделить на два этапа:

а) Критика периода господства атеистических, материалистических и либеральных идей советского общества – со второй половины 20-х годов и до середины 50-х годов XX века.

На этом этапе в системе социалистического реализма господствовала «национальная по форме и социалистическая по содержанию» литература, и наряду с шаблонными произведениями были созданы и произведения, в которых нашли отражение сущность человека того времени и в некоторой степени общественное самопознание рабочих.

б) Литература периода условных поисков самобытности, национальных и человеческих ценностей, что было связано с политикой советского лидера Н. С. Хрущева, в результате которого наступила оттепель в социальной и культурной обстановке второй половины 50-х годов XX века.

Второй раздел первой главы – **«Источники литературной критики просветителей и джадидов»** посвящен исследованию важнейших проблем литературоведения. Одной из актуальных проблем в этом направлении является обращение просветителей и критиков начала XX века к событиям восточных стран, в том числе к «турецкой модели» развития науки, образования, литературы и культуры начала XX века, нашедшее отражение в источниках этого периода и привлекавшее внимание исследователей. Из просветительской и новаторской деятельности Садриддина Айни – одного из известных борцов этого периода явствует, что он всегда и во всех периодах обновления мышления нового поколения таджиков, обращался к политическим, общественным, культурным и литературным событиям других стран, в том числе и Турции, и использовал все необходимые и полезные материалы для развития своего научного и творческого мышления и своих современников.

Критические воззрения С. Айни, как сведущего ученого о турецкой и татарской печати начала XX века, требуют серьезных исследований, поскольку в них можно выявить истинную суть борьбы таджикской интеллигенции и значение критики исторических произведений: «... молодежь Бухары... знакомилась с привилегиями школ из газет»; «Исламская печать и газеты писали статьи на эту тему (закрытие первой школы савтия – С. А.) и подвергали резкой критике ученых Бухарь»; «Исламские газеты (о пробуждении – С. А.) сыграли значимую роль, они пытались формировать мнение людей и покончить с трагедиями»; «...в журнале «Вакт» за подписью «Бухори» публиковались актуальные статьи, оказавшее положительное воздействие на читателей», «Русские и мусульманские журналы поднимали вопрос о реформах в Бухаре, писали статьи, показывали пути достижения»³⁶ и др.

Таким образом, изучение материалов журналов и других образцов турецкой, азербайджанской и татарской прессы могут оказать помощь в определении путей и способов обращения таджикской интеллигенции к турецкой литературной мысли, в познании сути событий, особенностей газет, и художественных воззрений видных деятелей этого народа.

Вторая глава, названная «Состояние литературоведения в конце XIX – первой половине XX веков», состоит из 5 разделов и 5 подразделов. В первом разделе особое внимание уделено проблеме **«исследования и издания литературных и научных источников»,** рассмотрение которой побудило автора поднять ряд вопросов по исследуемой теме.

Одна из важнейших научных задач заключается в поиске и издании первоисточников, упущенных из виду и недооценённых в советскую эпоху, и обеспечении доступа к ним исследователей, студентов и читательского сообщества.

Изучение литературы конца XIX – начала XX веков в годы советской власти, с идеологической точки зрения, стало причиной обделения вниманием ряда важных источников и освещения проблем истории литературы того времени. Многие литературные вопросы регио-

³⁶ Айни, С. Таърихи инкилоби фикри дар Бухоро / С. Айни // Куллиёт : В 15 томах. – Душанбе: Ирфон, 2005. – Т. 14. – С. 61, 73, 91, 181.

нов Мавераннахра в силу отсутствия доступа к редким литературным источникам не подвергались углублённому исследованию и поэтому необходимо предпринять серьёзные шаги по изданию важнейших научно-литературных и исторических источников исследуемого периода и их систематическому анализу в области современного литературоведения.

В этот период был опубликован целый ряд антологий и исторических трудов, находящиеся в распоряжении исследователей в виде рукописей и в которых наблюдаются элементы литературной критики. Также представляет большую значимость представление персидско-таджикских источников Мавераннахра другим научным и литературным кругам. Так, иранским исследователям истории литературы знакомы далеко не все литературные источники Мавераннахра. Издание источников этой эпохи и знакомство с ними имеет огромное значение для других литературных и научных кругов.

С другой стороны, важная часть литературных трудов и литературной критики начала XX века, опубликованной в печати, сегодня не охвачена исследованием. В таджикской печати Средней Азии, а также в персоязычной и тюркоязычной печати стран Востока также опубликован ряд произведений, исследование которых имеет большое практическое значение для литературоведения и литературной критики.

В современных условиях важным и научно значимым начинанием является поиски, издание наиболее значимых первоисточников истории персидско-таджикской литературы того времени, многие из которых были обделены вниманием или же в силу разных политических и социальных причин не были оценены по достоинству или же рассмотрены с негативной точки зрения. В таджикском литературоведении из ценных литературных произведений этого периода опубликовано лишь несколько сборников поэтов, прозаических произведений, а из литературно-исторических источников вышли в свет лишь некоторые исторические произведения, в частности «Наводир-уль-вакоеъ» («Редкостные события»), «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони мангития» («Трактат или краткое изложение истории правления мангитской династии» Ахмада-махдума Дониша, «Таърихи салотини мангития» («История мангитских династий») Ходжи Абдулазима Соми, «Савонех-ул-масолик ва фаросих-ул-мамолик» («События дорог и расстояния между странами») и «Тухфат-уль-ахбоб фи тазки-

рат-уль-асхоб» Кори Рахматуллаха Возеха, «Тазкират-уш-Шуаро» («Антология поэтов») Нематуллаха Мухтарамы и Абдуллоходжи Абди и т.д., большая часть которых была издана на персидской графике.

Во втором разделе, названном **«Вклад просветителей в исследование литературных произведений»**, рассматривается значение и суть научных воззрений нового периода литературоведения и литературной критики, названного периодом социальных и культурных преобразований. Новый этап творческого поиска обусловлен влиянием просветительской мысли, господствующем в таджикской литературе и литературной критике. Литераторы и критики, стремясь служению общества и исполнению социальных и литературных задач, способствовали развитию нового этапа литературной критики и литературоведения.

Литературно-публицистическая и философско-эстетическая мысль о сущности поэзии, теории поэтических форм, её достоинств и недостатков, относительно освещения страниц жизни и творчества поэтов и писателей в исторических, литературных произведениях, антологиях, периодической печати свидетельствует о специфике литературной критики в познании преимуществ и недостатков литературных произведений этого периода истории нашей литературы.

Новый взгляд на социальную реальность и её основные проблемы в исследуемый период, безусловно, был сформирован благодаря выдающимся произведениям Ахмада-махдума Дониша. Критические воззрения Ахмада Дониша нашли достойное место в научных трудах, рукописях, поэтических произведениях и, в особенности, в произведении «Редкостные события», в частности в одном из разделов произведения под названием «Дар васоёи фарзандон [ва баёни ҳақиқати касбу пешахо]», в котором в увлекательной форме рассматриваются вопросы познания поэзии и её характерные особенности.

Одним из важнейших занятий, который Ахмад Дониш считает обязательным для обучения подрастающего поколения, является поэзия. В литературной критике Ахмада Дониша суть обучения ремеслу заключается в том, что «поэзия станет для литераторов предметом гордости и почёта, наделит преимуществами и превосходством, спо-

собствует сочинению красивых поэм и изложению содержательных стихотворений». ³⁷ Здесь отмечаются три важных момента:

1. Поэзия является предметом гордости и почёта;
2. Поэзия возвеличивает достоинства и добродетель поэта;
3. Эти два блага побуждают к сочинению изящной поэзии и созданию содержательных стихотворений.

Ахмад Дониш был сторонником философской поэзии и считал, что философия и духовный путь важны в поэтическом творчестве. Сочинение стихотворения именно с этой позиции «является прекрасным качеством и достойным искусством». Он учит тому, что стихотворение должно посвящаться прославлению и восхвалению качеств истинных мужей, назиданию и наставлению. Однако если в стихотворении присутствуют «сквернословие, бессмыслица, восхваление богачей, то это указывает на «скверный характер и порицаемое качество».³⁸

Литературная критика джадидов как продолжение просветительской мысли, раскрывает социальную сущность исследуемого периода. Это положение раскрывается в известном изречении С. Айни о произведении Зайнулобидина Марогаи «Саёхатномаи Иброхимбек ва ё балои таассуби у», где ученый указывает на его значение в эволюции просветительских воззрений мыслителей Бухары: «Хотя эта книга посвящена обстановке в Иране, эти же проблемы существовали в Бухаре».³⁹

Схожую точку зрения можно проследить и в произведениях Фитрата Бухарои: «Поскольку это произведение («Мунозира» – С. А.) написано на простом и ясном персидском языке с учетом духовного состояния народа Бухары и в жанре романа, оно оказало положительное влияние на бухарский народ». Произведение «Сайёхи хинди» («Индийский путешественник») также сочинено в жанре романа. В этом труде жёстко, местами сатирически раскритикована научная, по-

³⁷ Ахмади Дониш. Наводир-ул-вакоъ : Научно-критический текст. – Душанбе: Дониш, 1989. – Книга 2. – С. 59.

³⁸ Там же.

³⁹ Айни, С. Таърихи инкилоби Бухоро / С. Айни; перевод из узбекского на таджикском языке и подготовитель Р. Ҳошим. – Душанбе: Адиб, 1987. – С. 25.

литическая, экономическая обстановка Бухары»; «Сайха» (сборник стихов на персидском языке – С. А.) оказал читателям такое же мощное воздействие, как электрический ток».⁴⁰

В этом произведении С. Айни и сочинениях других джадидов под понятиями реформа образования, научная и интеллектуальная революция кроются литературные проблемы и устремления. Именно в этот период литературная критика примерила на себя первые модели социальной критики.

В разделе «**Литературные кружки и традиции литературной критики**» литературные кружки рассматриваются в качестве собрания литераторов-единомышленников, литературного творческого союза, основанного на единстве воззрений, интересов и исканий на творческом поприще, представляя собой центр воспитания поколения литераторов на протяжении всей истории литературы. В этом разделе исследуются также значение их просветительской миссии.

Важным подходом в познании литературы современности является поиск критериев художественности и их исследование в поэзии классиков. Антологии этого периода знакомят нас с важнейшими особенностями критического мышления. По свидетельству С. Айни, Садри Зиё читал диваны классиков и рассказы, комментировал оригинальные, интересующие его отрывки, и тем самым способствовал развитию литературного вкуса Айни и Мунзима. В рассуждении других, прочитанных ими книг, он вносил свои поправки и комментировал неразборчивые фрагменты. В то же время устод Айни утверждает, что Садри Зиё зачитывал Айни и Мунзиму книги, подобные «Шахнаме» и сам прислушивался к чтению, корректировал ошибки при чтении и комментировал непонятные им эпизоды.

Такое отношение способствовало широкому знакомству литераторов и совершенствованию литературного вкуса молодёжи. Значение критического воззрения поэтов современности в определении особенностей развития литературных процессов бесспорно, и это дело осуществлялась в весьма красочной, содержательной и познавательной форме. На литературных собраниях Садри Зиё кладёшь знаний присутствовавших обогащалась новым словом и высокими идеями.

⁴⁰ Там же.

Истинная и главная миссия литературных кружков заключалась в содействии формированию эстетического вкуса народа в достижении гармонии, привлечении их внимания к чаяниям и мировоззрению того времени, активизации литературного процесса и воспитании перспективной молодёжи с новыми взглядами и воззрениями. В этом смысле, литературные кружки по праву называли «литературной школой эпохи», которая была соразмерна возведению роскошного сооружения подлинной литературы и формированию новых творческих подходов. Литературный кружок является хорошим инструментом развития конструктивного мышления в обществе и воспитания прогрессивной молодёжи.

Таким образом, для определения значения литературных кружков, необходимо обратить внимание на историю их развития, приверженности литераторов традициям и учениям некоторых его членов. Усиление научных диспутов по вопросам литературной критики способствует совершенствованию художественных воззрений современников и их активизации.

В пяти подразделах четвёртого раздела второй главы **«Тазкире и значимость слова с точки зрения их составителей»** рассматриваются антологии в качестве источника изучения критического воззрения, а также исследуются вопросы, касающиеся значения поэзии и критериев оценки поэтических сочинений в этих произведениях, критические источники тазкире С. Айни – «Образец таджикской литературы», критические воззрения писателя и место данного произведения в социально-политической критике.

Во второй половине XIX – начале XX веков, с целью распространения национальных традиций и реализации новых потребностей общества был составлен ряд антологий на персидско-таджикском языке, в которых наблюдаются элементы критической мысли. Некоторые из них были представлены вниманию исследователей. К ним относятся антология Кори Рахматуллаха Возеха Бухари – «Тухфат-уль-ахбаб фи тазкират-уль-асхаб», «Тазкират-уш-шуаро» Мирсиддикхона Хашмата Бухорои, «Тазкират-уш-шуаро» Абдуллохходжи Абди, «Афзал-ут-тазкор фи зикри-ш-шуаро вал-лашъор» Афзал-махдум Пирмасти, содержащие некоторые критические воззрения.

Эти тазкире с точки зрения литературной критики представляют литературные воззрения того времени. Антологистом начала XX сто-

летия Ходжи Нематуллахом Мухтарамом был составлен «Тазкират-уш-шуаро», который был дополнен известным ученым Шарифджоном-махдум Садри Зиё .

Среди этих произведений труд известного учёного и антологиста Шарифджона-махдума Садри Зиё «Тазкори ашъор» (и другие его работы) имеют огромное значение в познании произведений поэтов того времени.

Другая антология под названием «Образец иранской литературы» принадлежит перу тюркско-азербайджанского преподавателя медресе, профессора дорулмуаллимина Бодкубы (Баку) Мирзо Мухсина Иброхими и состоит из двух разделов: первый раздел включает в себя образцы персидско-таджикской прозы, начиная с эпохи господства ахеменидской династии и вплоть до двадцатого столетия, во втором разделе вкратце приведены фрагменты поэтических произведений персоязычных поэтов. Данная антология является одним из важнейших источников в работах литературоведов 20-х годов XX века, в том числе устомом С. Айни в «Образцах таджикской литературы». К сожалению, позже в научных изысканиях по истории персидско-таджикской литературы этот труд остался за рамки исследований.

«Образец таджикской литературы» Садриддина Айни также относится к числу весьма значимых антологий, в котором содержатся критические воззрения составителя, высказанные им в период формирования идеологии пантюркизма в Центральной Азии, и в котором доказывается великое наследие таджикской литературы.

В целом, знакомство с критическим воззрением составителей тазкире конца XIX – начала XX веков удостоверяют важнейшие мировоззренческие тенденции авторов антологии того времени. В антологиях этого периода предпринята попытка глубокого переосмысления и критики обстановки, быта и сочинений поэтов в контексте важных социально-культурных проблем. Изучение социальных проблем в антологиях этой эпохи представляет собой ценный материал, изучение и анализ которого раскрывает специфику общественной жизни этого периода.

В разделе **«Особенности литературной критики и возникновение первой книги по истории современной таджикской литературы»** рассматриваются вопросы, связанные с исследованием проблем литературоведения конца 30-ых годов и начала 40-ых годов XX века.

Таджикское литературоведение конца 30-х годов XX века некоторые ученые и литературные критики назвали периодом ряда качественных изменений, тем самым утверждая, что в этот период научное исследование литературных произведений претерпело некоторые изменения. В диссертации М. Раджаби этот период описан как новый период творческих поисков, в ней также выявлены его причины и суть.

Изучение исследователем своеобразий времени имеет большое значение и, потому этот период был обозначен нами как период трансформации и обновления в литературной мысли. Такой подход представляет собой потерю или обретение формы (мысли), которая может происходить по причине и под влиянием официальной идеологии того времени.

В ходе изучения идейного содержания наследия классической литературы исследователи принялись за трансформирование литературных воззрений, вследствие чего возникли путаница и заблуждения в исследовании поэтической речи и её оценки. Однако и эти критерии имели свои границы.

В литературоведении приобрела особое значение мысль о том, что без раскрытия и осмысления исторической достоверности оценка творческого наследия не представляется возможной. В связи с этим, возникла необходимость прояснить суть вопроса со всей его загадочностью и замысловатостью.

Этот период литературных изысканий имеет важное значение, исходя из переосмысления, поправки и совершенствования некоторых научных взглядов. С другой стороны, в литературных воззрениях наблюдается идеологическое влияние, а классовость до сих пор удерживает свои позиции в качестве основного критерия исследования.

Автор диссертации придерживается мнения, что всестороннее научное исследование истории таджикской литературы XX века, названной «советской таджикской литературой» началось во второй половине 40-х годов XX века и было подытожено в «Очерках по истории таджикской советской литературы». До этого времени таджикскими учеными не были предприняты попытка научного создания истории литературы. Лишь в 1928 году вышел труд «Из истории персидской литературы» М. М. Иброхими, опубликованный в журнале «Рахбари дониш». В научных и литературных журналах 30-х годов XX ве-

ка встречаются лишь отдельные материалы под рубрикой «Материалы по истории таджикской литературы». В журнале «За социалистическую литературу» публикуются статьи специалистов по истории персидской и таджикской литературы Е. Э. Бертельса, Х. Мирзозода и др., посвященных деятелям литературы прошлого – Низами, Анвари, Ахмаду Донишу, Сиддики Аджзи и др.

«Образцы таджикской литературы» в начале 40-х годов XX века также стали своего рода попыткой создания полной картины истории литературы на примере статей о жизни и наследии персидско-таджикских классиков литература – Рудаки, Фирдоуси, Ибн Сина, Носира Хусрава, Саади, Восифи, Бедиля и др. В последующем были представлены научные труды А. Мирзоева о творчестве Саидо и Мулхама Бухорои. Однако фундаментальные исследования по «Истории литературы» были проведены во второй половине 40-х годов XX века.

В 1948 году вышло в свет учебное пособие критика С. Табарова «Материалы из истории советской таджикской литературы», а в 1950 году книга Х. Мирзозода «Материалы по истории таджикской литературы (XVI-XIX вв. и начала XX вв.)».

«Очерк истории советской таджикской литературы» в двух томах подготовлен усилиями сотрудников Института языка и литературы АН Таджикской ССР совместно со специалистами Института востоковедения АН СССР сначала на русском языке в одном томе, а затем на таджикском языке в двух томах.

Эта книга является первой историей таджикской литературы современного периода, и, несмотря на некоторые недостатки, написана должном уровне.

Третья глава называется **«Место классиков персидско-таджикской литературы в научных исследованиях первой половины XX столетия»**, и в ней рассматриваются такие вопросы, как «Абуабдуллах Рудаки и новые требования в познании литературы», «Абулькасим Фирдоуси с позиции критиков новой эпохи» на примере изучения творчества Фирдоуси и изысканий Абулькасима Лахути, а также воззрения исследователей в отношении Насира Хосрова Кубодияни и Камола Худжанди с точки зрения литературоведения.

В серии изысканий по истории таджикского советского литературоведения неоднократно делался акцент на том, что 30-40-е годы XX

века – в период разгара теоретических диспутов новейшей советской культуры – были созданы благоприятные условия для изучения жизненного пути, творчества и воззрений поэтов и писателей прошлого, в том числе Абуабдуллоха Рудаки, Абулькасима Фирдоуси, Абуали ибн Сино, Саади Ширази, Хафиза Ширази, Камола Худжанди и других. В этом русле был задуман цикл мероприятий, посвящённых известному поэту, учёному и мыслителю XI столетия Насира Хосрова из Кубодияна, и на их основе было опубликовано несколько научно-исследовательских работ.

В первом разделе главы рассматриваются основы современного рудакиведения в 20-е годы XX века. До этого времени предметом научной дискуссии были место Рудаки и его поэзии в тазкире и в первых книгах по истории персидско-таджикской литературы (Ш. Нумони, Х. Эте, А. Крымский, Э. Браун и др.) и трудах турецких учёных (В. Чалаби, Х. Дониша, Ш. Соми, Зияпошшо, М. Купрулюзода и др.). В таджикском литературоведении и критике этого периода, жизнь и наследие Рудаки не привлекали должного внимания ученых. Литературное наследие Рудаки было разбросано, а материалы по изучению наследия Рудаки были малодоступны.

В 20-е годы XX века были созданы благоприятные условия для познания места Рудаки в литературоведении. Следует также отметить, что литературоведение первого периода становления в советском Таджикистане было близко к просветительским воззрениям, нежели филологическим исследованиям. В это время просветители пытались найти эффективные способы привлечения людей к актуальным проблемам политической, социальной, литературной и культурной жизни, в то же время они искали особый метод пропаганды литературы прошлого и заложили основу для создания литературной мысли.

Во втором разделе отмечается, что исследование жизни и наследия Абулькасима Фирдавси и его «Шахнаме», его места в истории персидско-таджикской литературы, началось в 20-ых годах XX века и в этой связи были написаны диссертации и статьи исследователями, учеными и журналистами того времени. Различные аспекты этой темы рассмотрены в трудах М. Шакури, Х. Отахоновой, М. Раджаби, А. Набави, В. Самада, А. Махмадаминов и другие.

В годы Великой отечественной войны против фашизма в Таджикистане было опубликовано несколько сборников произведений клас-

сических персидско-таджикских поэтов, и все они были сочинены в духе патриотизма. Внимание было преимущественно направлено на произведения Фирдоуси и Саади, которые имели большую привилегию в осмыслении проникновения классической литературы в современном обществе. В частности, предисловия устода Лахути к подобным произведениям с позиции переосмысления прежних воззрений основывались на выявлении содержания и внутренней сущности литературных произведений прошлого, поиске «высоты содержания», «красоты стиля», «величия духа», «благозвучия речи» Фирдоуси (предисловие к поэме «Кузнец Кова»). Лахути по новому теоретически переосмыслил содержание «Шахнаме» и заявил об идеологической связи прошлого и настоящего.

В третьем разделе третьей главы речь идёт о пробудившемся «интерес соотечественников» Насира Хосрова к изучению его наследия, что положило начало новой эпохе исследования творчества этого деятеля науки и литературы. Прежде всего, это усилило внимание иранских ученых к литературному и научному творчеству Насира Хосрова.

Исследование творчества Камола Худжанди в Таджикистане раскрывает многие страницы истории литературы. В некоторой степени изучение и исследование истории таджикской классической литературы и разных ее представителей началось после Октябрьской революции, которую возглавил С. Айни. Таджикское камоловедение, охватывающее 1917-1960 гг. развивалось в двух направлениях.

В этой связи следует отметить статьи Садриддина Айни – «Шейх Камол Худжанди» в книге «Образец таджикской литературы» (1926), «Камол Худжанди» в газете «Стахановчи» (1940), Шарифджона Хусейнзода, «О Камоле» в журнале «Ленинским путем» (1940), «Камоли Худжанди» – предисловие к «Избранным газелям» поэта (1955), «Певец любви и красоты» – предисловие к «Избранным стихотворениям» (1959) и «Сочинения» поэта (1960), статью Абдулгани Мирзоева «Камол и важное условие изучения его поэзии» в научно-литературном журнале «Шарки сурх» («Красный Восток», 1947), представляющие большую ценность в таджикском камоловедении.

В четвертой главе – **«Критики литературы и новый этап литературной критики»** рассмотрены такие вопросы, как история литературы и литературной критики в творческих изысканиях Сатима Улугзаде, место критических изысканий Джалола Икромии и высказывания

критиков о нём, Турсунзаде и литературная политика до первой половины XX века, Туракул Зехни и новое таджикское литературоведение, Рахим Хашим – литературовед и литературный критик.

Активные литературоведы и критики С. Улугзаде, А. Дехоти, Х. Мирзозода, Ш. Хусейнзода, А. Мирзоев и другие под руководством Айни, невзирая на тяжелые времена идеологических столкновений, стремились к углубленному изучению языка и литературы и развитию науки и культуры в новую эпоху. Научно-литературоведческие труды С. Улугзода о видных деятелях классической литературы также, как и работы С. Айни, А. Дехоти, Ш. Хусейнзоды, Х. Мирзозоды, Л. Бузургзоды и других имели большое значение, а некоторые из них написаны в ответ на пристрастные претензии учёных.

В частности, статья учёного о Насире Хосрове сняла пелену с глаз исследователей творчества Насира Хосрова. Большая часть работ С. Улугзаде по научной критике запечатлена на страницах истории литературоведения и таджикской литературной критики, как фактор формирования исторического мышления таджиков.

Исследование различных критических аспектов произведений Джалола Икромии требует огромных усилий и внимания. Критика и изучение воззрений того времени в этом отношении освещают наиболее значимые моменты эстетического осмысления литературы и открытия социальной сущности литературной критики тех лет.

Формирование литературно-критических и эстетических воззрений выдающегося таджикского мыслителя XX века Мирзо Турсунзода относительно места литературы и литературного наследия достойно глубокого размышления в свете двух социально-политических и культурных эпох общества.

1. Отношение к оценке литературных произведений и литературного наследия до первой половины 50-х годов XX века – этап познания литературы и наследования её в годы правления Сталина;

2. Отношение к древним и новым литературным ценностям, начиная со второй половины 50-х годов XX века – постсталинский период.

Познание литературно-критической мысли М. Турсунзода в 50-70-е годы XX столетия происходило в русле критика критики таджикского советского и постсоветского времени. Тем не менее, суть его изысканий в познании места литературы и значения литературных

произведений, отношения к литературному наследию и наследованию менее остро рассматривалась под влиянием господствовавшей идеологии сталинского периода – конца 30-40-х годов XX века.

М. Турсунзода после 50-х годов XX века в научных, литературных и публицистических произведениях больше не следовал бурному и политизированному устою сталинской эпохи, либо с деликатностью и крайней осторожностью поднимал вопросы достояния литературы, а также древнего и современного таджикского литературного наследия.

Воззрения М. Турсунзода в 50-70-х годах XX века иллюстрируют своеобразный художественный вкус и феноменальный талант автора в качестве критика. При исследовании таджикского литературного наследия, этот выдающийся мыслитель проявил большой талант в признании ценностей и достоинств литературных произведений, правильной и справедливой оценке места поэтических произведений классических персидско-таджикских поэтов Низами Гянджеви, Ходжи Хафиза, Камола Худжанди и других.

Говоря о врождённом таланте, глубоких знаниях, больших творческих способностях, широком взгляде, трудолюбию, плодотворной деятельности и других достоинствах видного деятеля таджикской литературы, культуры и издательского дела – литературоведа, лингвиста, фольклориста, поэта и переводчика Туракула Зехни, следует особо выделить одно важное положение, присущее происхождению и характерной творческой природе учёных современной таджикской филологии. Такую тенденцию учёные последующих поколений интерпретировали как «изобретательную» (А. Сатторзода) и «охватываемую общественностью» (М. Шукуров), являющимися важнейшими характеристиками творческой деятельности представителей науки и литературы, преимущественно на начальных этапах её развития или в эпоху её возрождения.

На основе сказанного можно сделать вывод о том, что изыскания начального периода научно-литературной деятельности Т. Зехни имели характерное свойство просвещённости, его научные труды в корне отличаются от некоторых его работ, составленных во второй половине 20-30-х годов XX столетия. Глубинный анализ и всестороннее литературное исследование с широким охватом специфического критического видения являются характерными и беспримерными особенностями научных трудов прославленного литературоведа Туракула Зехни.

Стиль изложения Рахима Хошима приводит к интересным выводам. Уникальность его трудам придают новые научные доводы, научное видение демонстрируется всей полнотой, искренность и красочное художественное повествование являются одним из характерных проявлений стиля этого учёного. Изящность, обаяние и своеобразная красочность изложения представляют собой наиболее важный аспект стиля писателя, его творчество впечатляет и вдохновляет. Этот выдающийся учёный и мыслитель с неиссякаемым желанием высоко ценит поэзию и художественность изложения. Его критические произведения пропитаны вдохновляющими словами. Традиционно, жанр литературной критики имеет своеобразное выражение, однако некоторые критики наделили это направление новой живительной силой.

В создании портрета Р. Хошим выступает как благородный и самобытный литератор и остролов. С непревзойдённым талантом он создавал художественные образы великих таджикских поэтов и писателей, а также литературных деятелей народов мира – Рудаки, Фирдуси, Бируни, Ибн Сино, Саади, Хайяма, Хафиза, Джами, Навои, Фузули, Охундова, Руставели, Чехова, Горького, Маяковского, Бахора, Нафиси и других, в этом ресурсе он сочинил научные труды и научно-публицистические статьи и очерки. Основу его сочинений составляло олицетворение незаурядного мастерства и литературного опыта этих мыслителей.

Р. Хошим относится к первому поколению таджикской интеллигенции, которая внесла заметный вклад в развитие литературной критики первой половины XX века, и приложила немало усилий в процветание литературного искусства Таджикистана. Воззрения Р. Хошима заключают в себе множество аспектов, которые могут быть применены в процессе создания целостной картины литературной критики нового времени.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Результаты исследования обобщены следующим образом:

1. Отслеживание новой концепции исследования истории литературы этой эпохи во многом способствует расширению необъятных горизонтов литературы и развитию литературного вкуса. Такой подход продуктивен для широкого охвата истории персидско-таджикской литературы, а с другой стороны, для познания истинной сути таджик-

ской литературы Средней Азии в конце XIX – первой половине XX веков.

Из периодизации истории литературоведения и литературной критики следует, что она представляет собой одну из важнейших научных задач, в каждой из предшествующих периодизаций принимается во внимание сущность времени, история, практика и теория этой области литературоведения. Ныне потребности, сформировавшиеся в совершенно другое время научно-литературной мысли, значение исследований и переосмысление истории литературной критики и литературоведческой мысли требуют создания на этом поприще новой периодизации. Настало время формирования «истории таджикского литературоведения и литературной критики» при согласованности с концепцией определения значимости истории и её теории. Предпринятые в нашей литературоведческой науке попытки периодизации, в некоторой степени, подходят для определения сущности, специфики и значимости каждого её периода. Следует иметь в виду, что основополагающие проблемы должны быть отражены в контексте центральных проблем, а также творческих, эстетических и художественных изысканий [12 – А].

2. Изменение общественно-политической жизни и преобразование областей науки и культуры породили новые пути исследования и изучения этого важного периода истории персидско-таджикской литературы – литературы, литературной критики и литературоведения конца XIX – начала XX веков. Изменение критерия осмысления политической и социальной истории этого периода совершенствовалось во всех отношениях подход к изучению истории литературы и её более полного сочинения, опираясь на потребности эпохи в воссоздании и изучении образа действия, отвечающего растущим требованиям периода возрождения надежд и чаяний народа и отечества.

В отношении познания особенностей литературы, а также сущности баталий эпохи просвещения и джадидизма были отмечены два основных направления: с одной стороны, литературоведческие изыскания периода национальной независимости, посредством которых в этот период значительные усилия были направлены на освещение традиционных ценностей. Этому способствовал создавшийся благоприятный климат для исследования и нахождения целого ряда ценных литературных произведений из хранилищ рукописей библиотек Рос-

сии, Узбекистана, Ирана, Индии и других стран. С другой стороны, в настоящее время в таджикском литературоведении также сохранились старые научные явления, признаки, изыскания с упором на марксистскую идеологию, которая в некоторых случаях имеет положительный исход, а в других – не приносит ожидаемого результата. Глубинное переосмысление принципиального исследования источников этого периода способствует устранению такого недостатка и познанию подлинности литературной мысли этого периода [3 – А].

3. Критика и анализ литературных процессов и литературы просвещения Средней Азии в конце XIX – начале XX века, способствовали достижению несколькими путями целей просвещения: во-первых, Ахмад-махдум Дониш, Мирзо Сиродж Хаким, Шарифджон-махдум Садри Зиё, Абдурауф Фитрат, Садриддин Айни и некоторые другие литераторы в художественно-исторических, публицистических произведениях, антологиях и путевых заметках соприкоснулись с проблемой освещения литературной деятельности, жизненного пути поэтов и особенностей их произведений в социальном стиле, сочетающимся с исследованием общей обстановки эпохи – в стиле социальной критики и исследования того времени. Ахмад-махдум Дониш, Шарифджон-махдум Садри Зиё, Абдурауф Фитрат и ещё несколько просвещённых литераторов и критиков принялись за оценку подлинности литературы и её трудов, исходя из преобразований эпохи и её основных событий. Каждый вопрос, относящийся к политике, общественности и литературе на данном этапе, рассматривается с позиции преобразований, происходивших в странах Востока с чисто критическим взглядом, а литературная критика произведений литератора на данном этапе не является подлинно специализированной. Преобразования в методике школы и образования, повышение уровня образования общества, создание книг в свете расширения сферы просвещения исследуемого периода и др. – всё это исходит от критического просвещения и критицизма современного общества [1 – А; 5 – А].

4. Факторы, оказывающие влияние на критику, имеют огромное значение для этого периода. В частности, Садриддин Айни в процессе критики и анализа важных и принципиальных предпосылок для разжигания «интеллектуальной революции» на территории Бухары обращал своё внимание преимущественно на суть и формирование новых революционных событий в мире, которые, в этом смысле, явля-

ются одним из важнейших источников литературной критики в Турции и её политических и социальных событий.

При таком раскладе просветители и джадиды выказывали своё расположение и уважение Турции и её достижениям, направлявшей взор в сторону европейских стран, поскольку Турция являлась центром исламского мира, а турецкие султаны были религиозными руководителями мусульман, их уважение росло в глазах просвещённых, и всё это являлось данью уважения к культуре Турции, России и других стран. Это, по мнению некоторых ученых, не было признаком пантуркизма. В данном случае, истинным является мнение учёных, которые решились на критику вызывающих споры воззрений некоторых историков, считавших «школу джадидизма» «центром пантуркизма» [5 – А].

5. Формирование воззрений литературной критики в антологиях и их сопоставительное изучение представляет огромную ценность и значение для обнаружения идеологических и эстетических изысканий в различных персоязычных регионах. Специфической и значимой целью исследования и публикации важных источников литературы конца XIX-начала XX веков является воссоздание развёрнутой картины эволюции критики на территории Мавераннахра, и эта инициатива имеет определенную ценность в идеологических и социальных поисках, а также в литературных, культурных и эстетических изысканиях этого периода [1 – А; 3 – А; 6 – А].

6. Литературно-публицистическая и философско-эстетическая мысль, касающаяся сущности поэзии, теории поэтических форм, её особенностей и недостатков, практического анализа жизни и творчества поэтов и писателей в исторических, литературных произведениях, антологиях, в периодической печати свидетельствует о своеобразии критики и выдающихся способностях познания добра и зла, изложенного в художественных произведениях этого периода истории нашей литературы.

Знакомство с критическим взглядом составителей тазкире конца XIX – начала XX веков демонстрирует важные интеллектуальные аспекты авторов произведений. В антологиях этого периода предпринята попытка полностью переосмыслить критику обстановки, критику бытия и критику произведений поэтов того времени в отношении актуальных социально-культурных проблем того времени. Постановка

социальных вопросов в антологиях этого периода является одним из наиболее привлекательных вопросов, исследование и обобщение которого раскроют суть обществоведения этого периода [1 – А; 3 – А; 4 – А; 14 – А; 16 – А].

8. Многие неясные и вызывающие спор страницы истории того времени могут быть прояснены путём перевода текстов на кириллическую графику, сопоставления текстов, ознакомления, изучения, комментирования и т.д. Антологии и другие обособленные произведения литераторов, написанные в конце XIX – начале XX веков, наряду с материалами, опубликованными в начале XX века, должны быть изучены и исследованы в сопоставлении друг с другом. Такой подход можно проиллюстрировать на примере сопоставления произведения Шарифджона-махдум Садри Зиё с другими его трудами, а также с произведениями его современников. На сегодняшний день существует возможность сравнения его сочинения «Рузнома» с произведением Мирзо Абдулзима Соми «История мангитской династии», произведением Садриддина Саидмуродзода Айни «История мангитских эмиров Бухары», «История интеллектуальной революции в Бухаре» и другими его историческими произведениями, и это приведёт к желаемым результатам. Столь пристальное внимание и глубинная оценка источников этого периода станет побудительным мотивом для сочинения новых и релятивно более содержательных трудов по истории литературы этого периода [3–А; 5–А; 16 – А].

9. Изучение других источников в целях исследования литературной критики 20-50-х годов XX столетия – книг и трактатов литературоведов и критиков, литературных сборников («Образцы таджикской литературы»), сборников стихов и их предисловий, статей, рецензий и других литературных жанров в таджикских газетах и журналах «Бухорои шариф», «Оина», «Самарканд», «Шуълаи инкилоб», «Овози точик», «Бедории точик», «Ширинкор», «Мушфики», «Дониш ва омузгор», «Дониш-Биниш» («Рахбари дониш», «Барои адабиёти социалисти», «Шарки сурх») и др. также дало ясное осознание того, что они во всех отношениях способствовали осмыслению сути тяготений в таджикской литературной критике и дали импульс литературной жизни, и личности нового времени были представлены посредством этих произведений. Статьи, рецензии и научные сообщения С. Айни, А. Лахути, Р. Хашима, С. Манофзода, С. Улугзаде, Дж. Икромии, Х.

Мирзозода, А. Дехоти, Г. Абдуллы и других во многом определили степень развития литературной критики того времени. Деятели литературы, науки и издательского дела в тот период были воспитанниками школы джадидизма или советской литературной школы. Личности этих видных деятелей представляли огромную значимость для повышения литературного самосознания таджикской нации, в период политического, социального и культурного развития того времени [4 – А; 9 – А; 13 – А].

10. Прежде всего, осознание необходимости критики и характерное отношение критиков 20-х годов XX столетия раскрывает суть вопроса в пользу познания истины того времени. В этой связи, начиная с предисловия к книге «Образец таджикской литературы» Садрриддина Айни, опубликовано множество трудов, которые можно оценить с позиции классической и современной критики. Слова Лахути – «Современная литература таджиков походит на цветник, который долгое время не охранялся и не орошался, нуждается в хорошем уходе», связаны с тем, что таджикская литература того времени нуждалась в критике и критическом исследовании. Этими словами Лахути выражает обеспокоенность и тревогу, т.к. в то время закладывались основы критического мышления. На наш взгляд, призыв Лахути к правосудию имеет под собой основу в свете давешнего осмысления литературы того периода, с позиции того, насколько литературная критика отвечает требованиям времени, а также применительно к преимуществу новой эпохи литературы перед старой эпохой. Литературная критика, по мнению критика, является своего рода хозяином или охранником, который орошает литературную почву. Данное изречение, на первый взгляд, переключается с признаком отрицания существования критики в литературном процессе до второй половины XX столетия. По мнению Лахути, таджикская литература нуждается в оформлении и украшении. Оформление – это наделение красотой путём приумножения, а украшение – добавление изящества и защита от потери или уменьшения важнейшего качества критики. В понимании Лахути, потребность таджикской литературы в оформлении и украшении объясняется необходимостью упорядоченности литературной критики [15 – А; 16 – А].

11. Мы пришли к убеждению, что некоторые из критических произведений тех лет, в том числе противоречивые статьи таджикских

ученых и литераторов, опубликованные в первой половине XX века, включая 20-40-е годы, должны рассматриваться с другого угла зрения. В частности, рецензия Бахриддина Азизи на антологию «Образец таджикской литературы» была написана с целью переосмысления взглядов его оппонентов на это литературное произведение нового времени. Однако, после ознакомления с рецензией становится очевидно, что наряду с признаками грубой социальной критики, раскрывается научная грамотность и критический талант, и что важно, критическая компетентность его автора.

Диспуты этих лет – полемика Азизи и Айни («Образец таджикской литературы» – «Ответ или интервью»), Бектоша и Айни («Садриддин Айни и его творчество» – «Мой ответ» на книгу Бектоша), полемика относительно сборника «Сабзаи навхез» между Н. Фахри и А. Дехоти, статья и мемуары «Джалол Икромии и его творчество» Гани Абдулло, «Мактуб ба идора» Сотима Улугзода, «Сухан ба ман» Джалола Икромии, полемика о проблеме таджикского литературного языка и перехода с арабской графики на латиницу, наряду с раскрытием знания и системы взглядов его авторов относительно литературного политического «отчёта», целью которой является, прежде всего, подтверждение их политической «невиновности», нежели воссоздать целостность произведения и точность фактов и цифр в их трудах. В годы культа личности Сталина многие литераторы и критики злоупотребляли этим «партийным оружием» для устранения соратников и единомышленников, вследствие чего они стали жертвами репрессии. В целом, критика тех лет носила политический характер, а литературные критики приняли политизированный облик. Обсуждение искусства или личности писателей стало фактором определения таджикской литературной критики [1 – А; 2–А; 7–А; 8 – А].

12. Положительной стороной и важным достижением 20-50-х годов XX столетия стала пропаганда русской и западной литературы, знакомство таджиков с русской литературой и растущее внимание таджикских литераторов, обращённое на перевод произведений европейских и русских писателей. Неоспоримая правда заключается в том, что таджикская литература вышла на новый уровень, соприкоснувшись с русской литературой, а также с литературой других народов, и посредством русской литературы познакомилась с бесценными жемчужинами мировой литературы. Исходя из этого, произведения миро-

вой литературы стали важным подспорьем для критических произведений, изданных в 20-х годах XX века.

Принятие литературной критикой социального облика или её обобществление предполагает привязку литературной критики к политической и социальной обстановке того времени. В истории таджикской критики и литературоведения опыт познания социальной критики и её формирование является достаточно известным явлением.

Тем не менее, наиболее важными моментами советской таджикской критики, невзирая на марксистскую идеологию, является воссоздание некоторых неосвещенных страниц её истории. Издание огромного количества ценных книг и содержательных с методической точки зрения статей, посвященных различным проблемам литературы, литературной критики и литературоведения, влияния литературной и научной прессы, издание сборников и развитие литературного процесса способствовали расширению влияния этой отрасли литературы [7–А; 10–А; 12 – А].

13. Благоприятное влияние зарубежных критиков и литературоведов, начиная с населённого таджиками региона Средней Азии, и заканчивая интеллектуальными пределами таджикских критиков, представляет собой один из важных выводов научной работы. Документы и доказательства, представленные в диссертации, в некоторой степени доказывают признание научного статуса учёных Ирана, Турции, Азербайджана и других стран. Мирзо Фатхали Охундов, Зиёпошшо Турки, Мухаммад Фуод Капрюлузода, Хусайн Дониш, Мирзо Мухсин Иброхими, Мираббос Богиров и некоторые другие турецкие, иранские и азербайджанские учёные сыграли важную роль в развитии литературной мысли. Таджикское литературоведение извлекло огромную выгоду из творчества этих учёных, начиная с трудов Садриддина Айни до сочинений Рахима Хошима, Туракула Зехни, Бахриддина Азизи, Абдурауфа Фитрата и других известных мыслителей. Особенно ценными являются изыскание, изучение, осмысление методологической ценности сочинений Мирзо Мухсина Иброхими о персидско-таджикской литературе – антологии «Образец литературы Ирана», «Из истории персидской литературы» и его статей по языку и литературе для развития таджикской литературной критики 20-х годов XX столетия. Интересно было бы узнать, каким способом личность и воззрение исследователя из зарубежной страны вошли в критический

процесс таджикской страны этих лет, в особенности в антологию «Образец таджикской литературы», и наложили свой отпечаток на взгляды и воззрения таджикских исследователей. Благодаря дружеским отношениям и взаимодействию научно-литературного журнала «Рахбари дониш» с Мирзо Мухсини Иброхими, публикации его статей в этом журнале стали важной частью истории нашей литературной мысли.

В этом смысле таджикские критики и литературоведы 20-х и 40-х годов XX столетия искали духовной связи с личностью, воззрением, историческим видением профессора Мирзо Мухсини Иброхими. С этой позиции, страницы истории таджикского литературоведения и литературной критики, а также время и условия классификации произведения «Образец таджикской литературы» до сих пор полны неясных моментов, которые должны быть раскрыты с особой любовью и искренностью!... [1–А; 9–А].

14. Предметом обсуждения стали различные исторические аспекты литературы, литературных теорий, фольклора и литературы других народов, литературы нового времени. В литературоведческой школе тех лет особое место занимали изыскания и воззрения С. Айни, А. Фитрата, Р. Хошима, Ш. Хусейнзода, Н. Бектоша, Х. Мирзозода, Х. Юсуфи, Н. Масуми, А. Дехоти, С. Улугзаде, Л. Бузургзода и других. «Образцы таджикской литературы» является одним из примеров социального исследования в области литературоведения, значимость которого в последующие годы стала предметом ценных исследований С. Айни, А. Мирзоева, Х. Мирзозода и других [8–А; 9–А; 11–А; 13 – А].

15. «Очерки истории таджикской советской литературы» – это первый трактат по литературоведению, повествующий о степени развития литературной критики того времени. Этот труд, основанный на методологических принципах 50-х годов XX века, нашёл своё место в таджикском литературоведении и за его пределами. Несмотря на наличие некоторых признаков исторического нигилизма, эту работу можно оценить как поэтапное развитие таджикского литературоведения.

Часть научных изысканий литературоведения и литературной критики содержит в себе аспект самопознания, и именно с этой позиции филологический аспект исследования недостаточно высок, тем не менее, их роль достаточно значительна для развития мышления со-

временников. По мере раскрытия множества вопросов научной мысли исследуемого периода будет выявлено, что многие страницы литературоведения и литературной критики этих лет остаются неизученными [б – А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Развёрнутое исследование темы даёт отчётливое понимание того, что, невзирая на обилие различных научных исследований по вопросам литературной критики конца XIX – первой половины XX столетия до сих пор отсутствует его монографическое исследование в совокупности общих проблем литературоведения. Область полемики литературной критики достаточно широка, и в ней можно проводить монографические исследования, затрагивая десятки проблем этой отрасли науки. В диссертации предпринята попытка глубинного исследования таджикской литературной критики конца XIX – первой половины XX веков в Средней Азии и в частности Республике Таджикистан на основе научно-литературных и издательских материалов.

Наряду с этим, по результатам исследования предлагаются следующие рекомендации для его практического применения:

1. Диссертация может помочь соискателям научных степеней и послевузовским исследователям в изучении особенностей таджикской литературной критики конца XIX – первой половины XX веков, исследовании произведений критиков и определении различных исторических и теоретических аспектов новой персидско-таджикской литературной критики.

2. В диссертации весьма важным в определении предпосылок для развития литературной мысли нового времени представляется обособленное изучение вопроса формирования литературной критики и критических взглядов просветителей и джадидов в совокупности истории таджикской литературной критики.

3. Необходимость исследования специфики литературной критики и критического взгляда этого периода обусловлена преимущественно сопоставлением с особенностями критики классического периода, что позволяет исследователям в дальнейшем направить своё внимание на многие проблемы данного литературного направления.

4. В дальнейшем следует уделять больше внимания необходимости и значению периодизации истории литературной критики. Правильная классификация периодизации позволит уяснить специфику нескольких периодов литературы и литературной критики с учётом материалов литературных первоисточников.

5. Критические взгляды конца XIX века побуждают нас искать важные литературные источники и прийти к необходимым результатам для раскрытия правды о противоборствах начала XX века, используя не только внутренние научные резервы, но и внешние действенные ресурсы, собственные языковые возможности знатоков языка, взяв на вооружение турецкий, татарский и арабский языки, посредством которых можно направить своё усердие и способности для работы с источниками. Далее необходимо привлечь специалистов, которые смогут собрать достаточный объём материалов из турецкой, татарской и персоязычной прессы стран Востока, изучить их на языке оригинала и применить их сущность и значение для воссоздания полной картины социально-политической жизни таджикского народа в этот напряженный период.

6. Последующий сбор материалов журналов и других источников персидской, турецкой, азербайджанской и татарской прессы представляется целесообразным и актуальным для определения путей и средств обращения внимания таджикской интеллигенции к турецкому содержанию, экскурсу событий, образцам прессы, видным творческим деятелям этой нации и требует проведения развёрнутого исследования. В настоящее время чтение материалов этого журнала на языке оригинала не представляется для нас возможным, тем не менее, нам следует в будущем учесть эти нюансы при изучении духовной связи таджикской и турецкой интеллигенции начала двадцатого века.

7. Главная и основная миссия литературных кружков заключалась в содействии формированию эстетического вкуса народа того времени в достижении гармонии, привлечении их внимания к чаяниям и мировоззрению того времени, активизации литературного процесса и воспитании перспективной молодёжи с её новыми взглядами и воззрениями. Следовательно, для большего развития деятельности литературных кружков значимым и полезным для наших современников может стать обращение внимания исторической значимости кружков, извле-

чению пользы от некоторых обрядов и традиций, а также учений их представителей.

8. Изучение критических воззрений в антологиях и их сопоставительное исследование представляют огромную ценность и значимость для идейно-эстетических изысканий в различных персоязычных регионах. Достижение основной цели исследования и публикация важных литературных источников конца XIX-начала XX столетий поможет в будущем воссоздать общую картину критики и критического мышления.

9. Полностью ознакомившись с критическими воззрениями составителей тазкире конца XIX-начала XX веков, нам удастся раскрыть важные и разнообразные суждения сочинителей. Соответственно, дальнейшее монографическое исследование совокупности антологий этого периода представляет собой изучение наиболее занимательных материалов, что в итоге раскроет суть критики, идейно-социальные и эстетические аспекты литературы и литературной критики.

10. Одной из наиболее существенных проблем истории литературоведения и персидско-таджикской литературной критики конца XIX-начала XX веков является переосмысление некоторых аспектов критики и критического мышления в отношении произведений персидской литературы в древних источниках, в особенности, в средневековых антологиях, требующих от последующих поколений исследователей серьёзных усилий.

В целом, таджикская литературная критика конца XIX-первой половины XX веков со всеми её характерными свойствами является продуктом критического мышления и творческого мастерства таджикских писателей и учёных на территории Средней Азии и представляет собой значимое направление персидско-таджикской литературной критики.

Диссертация представляет собой плодотворное научное исследование в этом направлении, и обращает внимание исследователей к изучению связанных с ней проблем. Развёрнутое и всестороннее исследование таджикской литературной критики конца XIX-первой половины XX веков и углублённое изучение наследия критиков и литераторов-критиков входят в число актуальных проблем литературоведения и подтверждают перспективность темы исследования диссертации.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

I. Статьи в рецензируемых научных журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК при Министерстве науки и высшего образования Российской Федерации

[1 – А] *Азамзод, С.* Элементы критики в тезкире начала XX-го столетия [текст] / С. Азамзод // Учёные записки: гуманитарные науки. – 2010. – № 4 (24). – С. 3-16. – 0,8 п. л.

[2 – А] *Азамзод, С.* Некоторые замечания из истории литературной критики (Мирзо Турсунзода и сталинский период отношения к литературному наследию) [текст] / С. Азамзод // Учёные записки: гуманитарные науки. – 2011. – № 4 (28). – С. 3-21. – 1,2 п. л.

[3 – А] *Азамов, С.* Состояние и издания персидско-таджикских тезкире Мавероаннахрского литературного круга (конец XIX – начало XX веков) [текст] / С. Азамов // Учёные записки: гуманитарные науки. – 2014. – № 1 (38). – С. 29-41. – 0,8 п. л.

[4 – А] *Азамов, С.* Изучение печати и «критика печати»: социальные основы проблем печати в журнале «Рахбари дониш» [текст] / С. Азамов, М. Саидхожаева // Учёные записки: серия гуманитарно-общественных наук: История. Филология. Педагогика. – 2017. – № 2 (51). – С. 115-122. – 1 п. л.

[5 – А] *Азамзод, С.* Садриддин Айни и критические взгляды относительно турецкой печати в начале XX века [текст] / С. Азамзод // Вестник Педагогического университета: педагогические науки, языковедение, литературоведение, исторические науки и археология. – 2017. – № 3 (70). – С. 141-147. – 0,7 п. л.

[6 – А] *Азамов, С. Б.* Взгляд на первую книгу по истории таджикской литературы двадцатого столетия [текст] / С. Б. Азамов // Учёные записки: серия гуманитарно-общественных наук. – 2018. – № 3 (56). – С. 60-67. – 0,81 п. ч.

[7 – А] *Азамзод, С.* Абулкасим Фирдоуси с точки зрения Абулкасима Лахути [текст] / С. Азамзод // Словесность: Научный журнал АН РТ, ИЯЛ имени Абуабдулло Рудаки. – 2018. – № 1. – С. 65-80. – 1,5 п. л.

[8 – А] *Азамов, С. Б.* Филологические поиски Туракула Зехни (вторая половина 20-х годов XX века) [текст] / С. Б. Азамов // Учёные записки: серия гуманитарно-общественных наук. – 2019. – № 3 (60). – С. 77-83. – 0,9 п. л.

[9 – А] *Азамов, С. Б.* Туракул Зехни и критика таджикской печати (20-30-х годов XX века) [текст] / С. Б. Азамов // Учёные записки: серия гуманитарно-общественных наук. – 2019. – № 4 (61). – С. 67-73. – 0,7 п. л.

[10 – А] *Азамов, С. Б.* Критика стиха в дискуссии двух поэтов [текст] / С. Б. Азамов, Б. М. Раджабов // Вестник ТГУПБП: серия гуманитарных наук. – 2020. – № 2 (83). – С. 44-55. – 1,2 п. л.

[11 – А] *Азамов, С. Б.* Вклад Иосифа Самуиловича Брагинского в исследование творчества Камола Худжанди [текст] / М. Мирзоюнус, С. Б. Азамов // Учёные записки: серия гуманитарно-общественных наук. – 2020. – № 3 (64). – С. 70-77. – 1 п. л.

[12 – А] *Азамов, С. Б.* К вопросу о теории и принципах периодизации таджикской литературы в новое время [текст] / М. Мирзоюнус, С. Б. Азамов // Учёные записки: серия гуманитарно-общественных наук. – 2022. – № 1 (70). – С. 44-52. – 1,1 п. л.

[13 – А] *Азамов, С. Б.* Относительно издания одного ценного произведения на основе литературной критики [текст] / С. Б. Азамов // Вестник Таджикского национального университета: серия филологических наук. – Душанбе, 2023. – № 4. – С. 173-179. – 0,9 п. л.

[14 – А] *Азамов, С. Б.* Литературные кружки и литературная критика [текст] / С. Б. Азамов // Вестник ТГУПБП: серия гуманитарных наук. – 2023. – № 3 (26). – С. 61-70. – 1,12 п. л.

[15 – А] *Азамов, С. Б.* Садриддин Айни и грани изучения Камола [текст] / С. Б. Азамов // Учёные записки: серия гуманитарно-общественных наук. – 2023. – № 3 (76). – С. 215-220. – 0,62 п. л.

[16 – А] *Азамов, С. Б.* Туракул Зехни – исследователь поэзии Рудаки [текст] / С. Б. Азамов // Вестник Педагогического университета: языковедение, литературоведение, исторические науки. – Душанбе, 2023. – № 5 (106). – С. 191-194. – 0,5 п. л.

II. Другие публикации

а) Монографии и сборники статей

[17 – А] *Аъзамов С. Б.* Адабиётшиносии тоҷик ва ҷустуҷӯҳои илмӣи Лутфулло Бузургзода [монография] / С. Б. Аъзамов (Аъзамзод). – Худжанд: Нури маърифат, 2009. – 348 с. – 20,25 п. л.

[18 – А] *Аъзамов С. Б.* Адабиёт ва маърифати нақд (Масъалаҳои шинохти таърихи адабиёт ва нақди адабии тоҷикии садаи бист): Маҷмуаи мақолаҳо / С. Б. Аъзамов (Аъзамзод). – Худжанд: Анис, 2012. – 200 с. – 12,5 п. л.

[19 – А] *Аъзамов С. Б.* Ҷавҳари Айни: Дастранчи паҷуишҳои айнишиносӣ [монография] / С. Б. Аъзамов (Аъзамзод). – Худжанд: СИ Файзибоев М. М. «Меъроҷ», 2023. – 348 с. – 20,25 п. л.

б) Подготовка, редактирование и издание текстов

[20 – А] Камол дар оинаи паҷуиш: Нақди Камоли Хучандӣ дар паҷуишҳои ғарбиву шарқӣ (Аз оғоз то солҳои 60-уми садаи бист) / Подготовка

текста, исследование, предисловие и комментарии С. Аъзамзод. – Худжанд: Хуросон, 2020. – 566 с. – Том 2/1. – 35,5 п. л.

[21 – А] Камол Худжанди в России: исследования и переводы / Составители, авторы предисловия и послесловия М. Мирзоюнус, С. Аъзамзод. – Худжанд: Ношир, 2020. – 348 с. – 21,25 п. л.

[22 – А] Маҷаллаи «Раҳбари дониш»: Маводи илмӣ-танқидӣ / Подготовка текста, исследование, предисловие и комментарии С. Аъзамзод, М. Саидходжаевой. – Худжанд: Ношир, 2021. – 450 с. – 26,2 п. л.

[23 – А] Рӯзнамаи Шарифҷон-махдومي Садри Зиё / Подготовка текста Ў. Қосидова; редактирование А. Набави, С. Аъзамзод; под редакцией М. Мирзоюнус // Худжанд: Ношир, 2020. – 576 с. – п. л. – 36 п. л.

[24 – А] Шарифҷон-махдومي Садри Зиё. Тазкори ашъор / Подготовка текста и комментарии М. Мирзоюнус и С. Аъзамзод. – Худжанд: СИ Файзибоев М. М. «Меъродж», 2023 (в печати).

[25 – А] Осори Абдурахим Ҳочибоев: Асноди бойгонӣ ва матбуоти тоҷикии солҳои 20-30-юми садаи ХХ // Абдурахим Ҳочибоев: Осор ва пайкор / Подготовка текста, исследование, предисловие и комментарии Б. Ходжибаевой, М. Мирзоюнус, С. Аъзамзод. – Худжанд: Ношир, 2010. – С. 51-325. – 17,125 п. л.

в) Методические пособия

[26 – А] Фанни интихоби донишҷӯ: Матбуот, адабиёт ва нақди адабӣ [Учебное пособие] / Подготовка текста, исследование С. Аъзамзод (Азамов) // Худжанд: Нури маърифат, 2005. – 128 с. – 7,9 п. л.

[27 – А] Аз таърихи нақди адабии тоҷик (охири садаи нуздаҳ – охири солҳои 20-уми садаи бист): учебное пособие / Подготовка текста и исследование С. Аъзамзод (Азамов). – Худжанд: Нури маърифат, 2010. – 100 с. – 5,81 п. л. – Второе издание, дополненное: Худжанд, 2011. – 128 с. – 7,4 п. л.; Третье издание допол. – Худжанд: Меъродж, 2013. – 128 с. – 7,5 п. л.

г) Статьи в других научных журналах и сборниках

[28 – А] *Аъзамзод, С.* Мероси классикӣ ва назарияҳои адабиётшиносии солҳои 20-30-уми садаи ХХ [текст] / С. Аъзамзод // Авранг. – 2002. – Январ-февраль. – №1(04). – С. 30-36. – 0,6 п. л.

[29 – А] *Аъзамзод, С.* Камоли Хучандӣ: Санаде дар набардҳои сиёсӣ ва фарҳангӣ [текст] / С. Аъзамзод // Худжанд: Ежемесячный литературный и научно-популярный журнал. – 2002. – №8(82). – С. 37-44. – 0,8 п. л.

[30 – А] *Аъзамзод, С.* Меросбарии тоҷикон дар номаҳои устод Айни [текст] / С. Аъзамзод // Чавонон ва ҷаҳони андеша (нашри 8): Материалы

восьмой научной конференции молодых ученых Таджикистана, посвященной 2700-летию г. Куляба. – Душанбе: Ирфон, 2006. – С. 390-404. – 0,9 п. л.

[31 – А] *Аъзамзод, С.* Назарияҳои нақди адабии маорифпарварии тоҷикӣ [текст] / С. Аъзамзод // Армуғони «Ганҷи сухан» (Том первый): Баяз литераторов и исследователей Согдийской области. – Худжанд: Ношир, 2007. – С. 142-149. – 0,56 п. л.

[32 – А] *Аъзамзод, С.* Диди наққодона дар перомуни тазкираҳо [текст] / С. Аъзамзод // Материалы IX научной конференции учёных и молодых исследователей Согдийской области, посвященной 15-летию XVI Сессии РТ (5-8-го декабря 2007 г.). – Худжанд: Ношир, 2007. – С. 5-10. – 0,3 п. л.

[33 – А] *Аъзамзод, С.* Профессор Абдурауфи Фитрат – адабпажухе бо диди хос ва тарҳи наشري намунаҳои нақди адабии замони нав [текст] / С. Аъзамзод // Номаи Донишгоҳ: гуманитарные науки. – 2007. – №2 (15). – С. 156-158. – 0,25 п. л.

[34 – А] *Аъзамзод, С.* Бахсҳо перомуни меросбарии тоҷикон [текст] / С. Аъзамзод // Садои Шарк: национальный литературный журнал Союза писателей Таджикистана. – 2008. – №2. – С. 147-154. – 0,9 п. л.

[35 – А] *Аъзамзод, С.* «Намунаи адабиёти тоҷик» ва равишҳои нақди адаби дар тазкираҳои ибтидои садаи бист [текст] / С. Аъзамзод // Армуғони «Ганҷи сухан»: Баяз исследователей и поэтов Согдийской области. – Худжанд: Ношир, 2008. – Т. 2. – С. 183-198. – 1,0 п. л.

[36 – А] *Аъзамзод, С.* Рӯдакӣ ва давраи нави шинохти адабиёт [текст] / С. Аъзамзод // Рудаки и становление таджикского литературного языка: Материалы международной научной конференции, г. Душанбе, 16-17-го мая 2008 г. – Душанбе: РТСУ, 2008. – С. 129-134. – 0,3 п. л.

[37 – А] *Аъзамзод, С.* Муносибат ба Рӯдакӣ бар пояи ниёзмандии замон (солҳои 20-уми садаи бист) [текст] / С. Аъзамзод // Сборник статей международной конференции «Место Рудаки в диалоге цивилизаций», Худжанд, 28-29 мая 2008 г. – Худжанд: Нури маърифат, 2008. – С. 34-39. – 0,3 п. л.

[38 – А] *Аъзамзод, С.* Забон ва адбиёти форсӣ бар мабной мунозираҳои илмӣ [текст] / С. Аъзамзод // Равзани ирфон: Сборник статей, посвященный 50-летию профессора Хасанова А. А. и 70-летию доцента Зохидова А. З. – Худжанд: Нури маърифат, 2008. – С. 32-46. – 1,0 п. л.

[39 – А] *Аъзамзод, С.* Нақди адаби ва наққодии маорифпарварона [текст] / С. Аъзамзод // Сборник статей о журналистском образовании. – Душанбе: «Азия-Принт», 2008. – С. 108-115. – 0,6 п. л.

[40 – А] *Аъзамзод, С.* Профессор Мирзо Муҳсини Иброҳимӣ – тазкиранавис ва муҳаққиқи барҷастаи адабиёти форсии тоҷикӣ [матн] / С. Аъзамзод // Номаи Донишгоҳ: гуманитарные науки. – 2009. – №2 (18). – С. 182-186. – 0,31 п. л.

[41 – А] *Аъзамзод, С.* «Намунаҳои адабиёти тоҷик» ва қолиби шиноҳти таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ [текст] / С. Аъзамзод // Сборник статей XI научной конференции ученых и молодых исследователей Согдийской области, посвященной юбилею Имама Аъзама. – Худжанд: Ношир, 2009. – С. 183-190. – 0,5 п. л.

[42 – А] *Аъзамзод, С.* Муруре ба нақди тазкиранигории форсии тоҷикӣ дар садаҳои XV ва XX [текст] / С. Аъзамзод // Армуғони «Ганчи сухан»: Баяз исследователей и поэтов Согдийской области.– Худжанд: Ношир, 2009. – Т. 3. – С. 176-190. – 1,2 п. л.

[43 – А] *Аъзамзод, С.* Сабку саликаи маърифати адаби ва шиноҳти навини таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ (Тӯракул Зехнӣ, Мирзо Муҳсини Иброҳимӣ ва Абдурауфи Фитрат) [текст] / С. Аъзамзод // *Аз наҳви сухан то ҷавҳари маъно*: Сборник статей, посвященный 70-летию профессора Ф. К. Зикрияева. – Худжанд: Меъроҷ, 2010. – С. 231-240. – 0,7 п. л.

[44 – А] *Аъзамзод, С.* Мирзо Турсунзода ва мероси адабии тоҷикон [текст] / С. Аъзамзод // *Суханвари мумтоз*: Сборник статей, посвященный 100-летию Народного поэта Таджикистана, Героя Таджикистана М. Турсунзода. – Худжанд: Нури маърифат, 2011. – С. 225-244. – 1,5 п. л.

[45 – А] *Аъзамзод, С.* Ҷалол Иқромӣ ва нақди иҷтимоъгаро дар солҳои 20-30-юми садаи бист (Қайдҳои мухтасар) [текст] / С. Аъзамзод // *Ҷавонон ва илми муосир*: Сборник статей научно-теоретической конференции ученых, молодых исследователей и экспертов по молодежной политике государства, посвященный 20-летию государственного суверенитета Республики Таджикистан. – Душанбе, 2011. – С. 290-295. – 0,6 п. л.

[46 – А] *Аъзамзод, С.* Оид ба консепсияи нави таҳқиқи таърихи адабиёт ва нақди адабии тоҷикии садаи бист [текст] / М. Мирзоюнус, С. Аъзамзод // *Садои Шарқ*: национальный литературный журнал Союза писателей Таджикистана. – 2012. – №2. – С. 119-127. – 1,2 п. л.

[47 – А] *Аъзамзод, С.* Нигоҳе ба таҳқиқи муштаракӣ таърихи адабиёт ва матбуоти тоҷик [текст] / С. Аъзамзод // *Ҷавонон ва илми муосир*: Сборник статей научно-теоретической конференции ученых, молодых исследователей и экспертов по молодежной политике государства, посвященный государственного суверенитета Республики Таджикистан и 20-летию XVI Сессии РТ.– Душанбе: Бухоро, 2012. – С. 142-148. – 0,5 п. л.

[48 – А] *Аъзамзод, С.* Абулқосим Лоҳутӣ ва нақди Фирдавсӣ дар Тоҷикистон [текст] / С. Аъзамзод // *Тухфаи аҳбоб*: Сборник статей, посвященный 70-летию доцента Мавлонова А. – Худжанд: Ношир, 2012. – С. 150-161. – 0,75 п. л.

[49 – А] *Аъзамзод, С.* Ошноӣ бо намунаҳои сарай сухансанҷии навини тоҷик [текст] / С. Аъзамзод // *Паёми Сугд*: Ежемесячный литературный и

научно популярный журнал ИОГВ Согдийской области. – 2013. – №9. – С. 96-103. – 0,6 п. л.

[50 – А] *Аъзамзод, С.* Нигоҳе ба раванди шинохти тазкираҳо дар Тоҷикистон [текст] / С. Аъзамзод // Робитаҳои адаби ва фарҳанги Шарк: Сборник статей, посвященный 50-летию профессора У. А. Гаффоровой. – Худжанд: Ношир, 2014. – С. 331-338. – 0,87 п. л.

[51 – А] *Аъзамов, С.* Сарчашмаҳои туркии ривочи афкори интиқодии тоҷикӣ дар ибтидои асри бист [текст] / С. Аъзамов // Нерӯи сухан: Сборник статей по проблемам таджикской журналистики, литературы и публицистики. – Худжанд: Ношир, 2014. – С. 108-131. – 1,5 п. л.

[52 – А] *Аъзамов, С.* Абдурахмони Ҷомӣ ва суннати нигориши тазкира дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ [текст] / С. Аъзамов, Ш. Пӯлодова // Материалы международной конференции «Место Абдурахмана Джамии в диалоге культур» (Худжанд, 3-4-го ноября 2014 г.). – Худжанд: Нури маърифат, 2014. – С. 66-73. – 0,5 п. л.

[53 – А] *Аъзамзод, С.* Мунозираҳо оид ба Носири Хусрави Кубодиёни дар Тоҷикистон (солҳои 30-40-уми садаи бисти мелодӣ) [текст] / С. Аъзамзод // Сборник статей международной конференции, посвященной тысячелетию Носиру Хусраву Кубодиёни (г. Тегеран, 3-4-го мая 2015 г.). – Тегеран: Маркази чоп ва интишорот, 1394. – С. 1118-1131. – 1,5 п. л.

[54 – А] *Аъзамов, С.* Ҷойгоҳи нақди адаби дар замони Туғрал [текст] / С. Аъзамов // Маводи ҳамоиши илмии «Нақибхон Туғрал ва муҳити илмиву адабии нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX». – Худжанд: Меъродж, 2015. – С. 33-47. – 1,0 п. л.

[55 – А] *Аъзамов, С.* Устод Айнӣ – интиқодгари ахлоқи фосиди мунофиқон ва таассуботи миллӣ [текст] / С. Аъзамов // Номаи ховаршиносон: Сборник статей факультета восточных языков ХГУ имени академика Бободжана Гафурова. – №9. – Худжанд: Нури маърифат, 2015. – С. 62-68. – 0,5 п. л.

[56 – А] *Аъзамов, С.* Назари кӯтоҳ ба саҳми Сотим Улуғзода дар нақди адаби ва адабиётшиносӣ [текст] / С. Аъзамов // Камоли одаи: Сборник статей. – Худжанд: Меъродж, 2016. – С. 265-272. – 0,5 п. л.

[57 – А] *Аъзамов, С.* Баҳси Камоли Худжандӣ ва воқеияти илмии солҳои 20-40-уми садаи бист [текст] / С. Аъзамов // Материалы международной научной конференции «Камол Худжанди: Формирование литературоведения и литературных связей» (Худжанд, 28-29-го октября 2016 г.). – Худжанд: Ношир, 2016. – С. 55-63. – 1,1 п. л.

[58 – А] *Аъзамов, С.* Асосҳои иҷтимоии масъалаҳои матбуот дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» [текст] / Аъзамзод С., Саидхоҷаева М. А. // Проблемы и перспективы развития теории и практики СМИ в Таджикистане: сборник. – Душанбе: РТСУ, 2017. – С. 107-119. – 0,1 п. л.

[59 – А] *Аъзамов, С.* Воқеаҳои Туркия дар осори публитсисти Садриддин Айни [текст] / С. Аъзамов // Чашмаи бовар: Сборник статей, посвященный научной и творческой деятельности доцента М. Уруновой. – Худжанд: Нури маърифат, 2017. – С. 135-143. – 0,5 ч. ч.

[60 – А] *Аъзамов, С.* Таҷассуми масъалаҳои матбуот дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» (1927-1932) [текст] / С. Аъзамов, М. Саидхочаева // Асрори суҳан: Сборник статей, посвященный проблемам журналистики, литературы и фольклора, посвященный 100-летию профессора В. М. Асрори. – Худжанд: Ношир, 2017. – С. 131-141. – 0,7 п. л.

[61 – А] *Аъзамов, С.* Таъзирашиносӣ ва сайри интишори таъзираҳо дар Тоҷикистон [текст] / С. Аъзамов // Камоли Худжанди: Научно-литературный ежеквартальный журнал. – 2017. – №1(9). – С. 59-69. – 1,0 п. л.

[62 – А] *Аъзамов, С.* Садриддин Айни ва баҳси мероси адаби (солҳои 30-40-уми асри XX) [текст] / С. Аъзамов // Саҳми устод Садриддин Айни дар ташаққули илму адаби тоҷик: Материалы научной конференции, посвященной 140-летию Садриддина Айни (Душанбе, 7-го апреля 2018 г.). – Душанбе: Ирфон, 2018. – С. 26-34. – 0,75 п. л.

[63 – А] *Аъзамов, С.* Садриддин Айни ва масъалаи Туркия [текст] / С. Аъзамов // Садриддин Айни ва масъалаҳои рушди адабиёти навини тоҷик: Сборник статей республиканской научно-теоретической конференции, посвященной 140-летию С. Айни. – Худжанд: Нури маърифат, 2018. – С. 61-67. – 0,6 п. л.

[64 – А] *Аъзамов, С.* Як манбаи муҳимми таҳаввули афкори маорифпарвари Садриддин Айни [текст] / С. Аъзамов // Робитаҳои адаби ва муколамаи фарҳанго: Материалы международной научно-практической конференции. Часть 1. Гуманитарные науки. – Термез: Термезский государственный университет, 2019. – С. 30-35. – 0,5 п. л.

[65 – А] *Аъзамов, С.* Маҳфили шеър ва парвариши завқи суҳансанҷӣ [текст] / С. Аъзамов // Чашномаи Айни. Часть XII. – Душанбе: Дониш, 2019. – С. 136-144. – 0,6 п. л.

[66 – А] *Аъзамов, С.* Китобшиносӣ ва феҳрастнигорӣ дар каламрави адабиёт [текст] / С. Аъзамов // Камоли Худжанди: Научно-литературный ежеквартальный журнал. – 2018. – № 4 (16). – С. 49-62. – 1 ч. ч.

[67 – А] *Аъзамов, С.* Муаммои Камоли Худжандӣ дар номаҳои Садриддин Айни ва Мирзо Турсунзода [текст] / С. Аъзамов // Ёдкарди Камоли Хучандӣ: Сборник статей, посвященный 700-летию Камола Худжанди. – Худжанд: Ношир, 2020. – С. 74-88. – 1,0 п. л.

[68 – А] *Аъзамов, С.* Камоли Худжандӣ: Уфукҳо ва дастовардҳо (садаи XIX – то солҳои 60-уми садаи XX) [текст] / С. Аъзамов // Оинаи пажухишгоҳ. – 2020. – № 3 (3). – С. 107-127. – 1,75 п. л.

[69 – А] *Аъзамов, С.* Камоли Худжандӣ ва муаммои меросбарии тоҷикон дар номаҳои аҳли илму адаб (солҳои 40-уми садаи бист) [текст] / С. Аъзамов // *Оинаи пажухишгоҳ*. – 2020. – № 3 (3). – С. 127-136. – 1,0 п. л.

[70 – А] *Аъзамов, С.* Носири Хусрави Кубодиёнӣ дар оинаи нақд (нимаи аввали садаи XX) [текст] / С. Аъзамов // *Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ: Научный журнал Института гуманитарных исследований АН РТ*. – 2020. – № 1. – С. 45-53. – 1 п. л.

[71 – А] *Аъзамов, С.* Лутфулло Бузургзода ва нақди Носири Хусрав (ибтидои солҳои 40-уми садаи XX) [текст] / С. Аъзамов // *Камоли Худжандӣ: Научно-литературный ежеквартальный журнал*. – 2020. – № 2 (22). – С. 86-95. – 1, п. л.

[72 – А] *Аъзамов, С.* Мирзо Турсунзода ва сиёсати адабии нимаи аввали садаи бист [текст] / С. Аъзамов // *Материалы областной научно-теоретической конференции «Место Мирзо Турсунзода и Лоика Шерали в новой таджикской литературе»*. – Худжанд: Нури маърифат, 2021. – С. 30-45. – 1 п. л.

[73 – А] *Аъзамов, С.* Шеъри Рӯдакӣ ва тафсири «назари истихфоз»-и Давлатшохи Самарқандӣ [текст] / С. Аъзамов // *Марди бисёрфан: Сборник статей (Ученый, преподаватель, политик и дипломат)*. – Душанбе: Сифат-Оффсет, 2021. – С. 524-538. – 1 п. л.

[74 – А] *Аъзамов, С.* Дар бораи «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ»-и Айнӣ ва «Забони форсии фарорӯдӣ (тоҷикӣ)»-и Алии Равоқӣ [текст] / С. Аъзамов // *Оинаи пажухишгоҳ: ежеквартальный научно-литературный журнал*. – Худжанд: Нури маърифат, 2021. – № 1 (4). – С. 71-80. – 1 п. л.

[75 – А] *Аъзамов, С.* «Намунаи адабиёти Эрон» – манбаи «Намунаи адабиёти тоҷик» [текст] / С. Аъзамов // *Оинаи пажухишгоҳ: ежеквартальный научно-литературный журнал*. – Худжанд: Нури маърифат, 2021. – №1(4). – С. 109-116. – 0,8 п. л.

[76 – А] *Аъзамов, С.* Пажухиши муштаракӣ таърихи матбуот ва адабиёти тоҷики ибтидои садаи бист [текст] / С. Аъзамов // *Журналистикаи минтақавӣ дар шароити рушди технологияи иттилоотӣ иртиботӣ: Материалы республиканской научно-теоретической конференции*. – Худжанд: Нури маърифат, 2022. – С. 100-105. – 0,5 п. л.

[77 – А] *Аъзамов, С.* Давраи аввали равшаннигарии Тӯракул Зехнӣ (нимаи дувуми солҳои 20-уми садаи бист) [текст] / С. Аъзамов // *Зехнинома (Тӯракул Зехнӣ ва масъалаҳои забон, адабиёт ва фарҳанги миллӣ): Сборник статей международной конференции, посвященной 130-летию Т. Зехни*. – Душанбе: Дониш, 2022. – С. 273-287. – 1,0 п. л.

[78 – А] *Аъзамов, С.* Масъалаҳои забон ва адабиёти форсии тоҷикӣ дар навиштаҳои Тӯракул Зехнӣ (солҳои 20-уми садаи бист) [текст] / С. Аъзамов // *Зехнинома (Тӯракул Зехнӣ ва масъалаҳои забон, адабиёт ва фарҳанги миллӣ):*

Сборник статей международной конференции, посвященной 130-летию Т. Зехни. – Душанбе: Дониш, 2022. – С. 288-297. – 0,7 п. л.

[79 – А] *Аъзамов, С.* Назаре ба «Адабиёти халқ» ва дидгоҳи нокидонаи Тӯракул Зехнӣ [текст] / С. Аъзамов // Устод Зехнӣ – масъалаҳои забон, адабиёт ва фарҳанги тоҷикӣ: Сборник статей международной конференции, посвященной 130-летию Т. Зехни. – Самарканд: Изд-во СамГУ, 2022. – С. 141-156. – 1 п. л.

[80 – А] *Аъзамов, С.* Маҳфили адабӣ: Анъана ва замони ҳозира [текст] / С. Аъзамов // Армуғони «Ганчи сухан»: Баяз исследователей и поэтов Согдийской области. – Худжанд: Ношир, 2022. – Т. 7. – С. 8-20. – 0,81 п. л.

[81 – А] *Аъзамов, С.* Оид ба масъалаи даврабандӣ ва таълифи таърихи адабиёти нави тоҷик [текст] / М. Мирзоюнус, С. Аъзамов // Худойназар Асозода ва рушди адабиётшиносии тоҷик: Сборник статей республиканской научной-практической конференции (Душанбе, ДМТ, 24-го декабря 2021 г.). – Душанбе: ЧДММ «Нушбод», 2021. – С. 12-19. – 1 ч. ч.

[82 – А] *Аъзамов, С.* Оид ба аҳамияти наشري сарчашмаҳои адабии охири садаи XIX-ибтидои садаи XX (Чанд мулоҳиза аз таҳқиқи «Асомӣ-юлқутуб»-и Садри Зиё) [текст] / М. Мирзоюнус, С. Аъзамов // Масоили мубрами таърих, фарҳанг, таърихнигорӣ, манбаъшиносии халқҳои Осиёи Миёна: Сборник статей международной научно-практической конференции, посвященной 60-летию доктора исторических наук, профессора Вохидова Ш. Х. – Пенджикент, 2021. – С. 347-357. – 1 ч. ч.

[83 – А] *Аъзамов, С.* Тӯракул Зехнӣ ва рӯдакишиносӣ дар нимаи дуҷуми солҳои 20-уми садаи XX [текст] / С. Аъзамов // Осиё ва Аврупо : научный журнал. – 2023. – №2 (14). – С. 204-208. – 0,6 ч. ч.

д) Тезисы статьи

[84 – А] *Аъзамзод, С.* Мероси классикӣ ва назарияҳои ҳоваршиносии солҳои 30-40-уми садаи XX [текст] / С. Аъзамзод // Материалы научно-теоретической и практической конференции учёных и молодых исследователей, посвященной 70-летию ХГУ имени академика Бободжона Гафурова. – Худжанд: Нури маърифат, 2002. – С. 280-281.

[85 – А] *Аъзамзод, С.* Ҳавзаи тоҷикии пажӯҳиши адабиёти форсӣ ва дидгоҳи ҳоваршиносии русӣ (даҳаи сеҷум ва чаҳоруми қарни бистуми милодӣ) [текст] / С. Аъзамзод // Сборник тезисов и докладов «5-ой международной конференции преподавателей и исследователей таджикско-персидского языка и литературы» (г. Душанбе, 9-10-го марта 2006 г.). – Душанбе, 2006. – С. 61-62; 58-59.

[86 – А] *Аъзамзод, С.* Нақд-уш-шеърӣ маорифпарварона дар ҳавзаи адабии Фарорӯд (охири садаи XIX-уми милодӣ) [текст] / С. Аъзамзод // Материалы первой международной конференции современной персидской лите-

ратуры (г. Тегеран, 13-14-го ноября 2007 г.). – Тегеран: Центр развития персидского языка и литературы, 1386. – С. 73-74.

[87 – А] *Аъзамзод, С.* «Назари истихфиф»-и Давлатшоҳ ба шеърӣ Рӯдакӣ [текст] / С. Аъзамзод // Материалы международного Симпозиума «Рудаки и мировая культура», г. Душанбе, 6-7-го сентября 2008 г. – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 10-11.

[88 – А] *Аъзамзод, С.* Мунозираҳо оид ба Носири Хусрави Кубодиёни дар Тоҷикистон (солҳои 30-40-уми садаи бисти мелодӣ) [текст] / С. Аъзамов // Тезисы статьи международной конференции, посвященной тысячелетию Носиру Хусраву Кубодиёни (г. Тегеран, 10-11-го мая 2015 г.). – Тегеран: Маркази чоп ва интишорот, 1394. – С. 200-201.

[89 – А] *Аъзамов, С.* Мирзо Мухсини Иброҳимӣ – тазкиранавис ва муҳаққиқи барҷастаи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ [текст] / С. Аъзамов // Материалы международной научной конференции «Востоковедение, история и персидская литература». – Ереван, 2016. – С. 10.

[90 – А] *Аъзамов, С.* «Ҳабл-ул-матин»: Шарҳи фишурдаи манбаъшиносӣ [текст] / С. Аъзамов // Камоли Худжанди. – 2021. – №3(27). – С. 132-134.

АННОТАТСИЯИ

диссертатсияи Аъзамов Субҳонҷон Баҳромҷонович дар мавзӯи «Афкори адабии тоҷикӣ дар охири садаи XIX – нимаи аввали садаи XX», ки барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.01.00 – Адабиётшиносӣ (10.01.08 – Назарияи адабиёт. Матншиносӣ, нусхашиносӣ) пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: охири садаи XIX – нимаи аввали садаи XX, маорифпарварӣ, ҷадидия, адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, адабиётшиносӣ, таърихи адабиёт, назарияи адабиёт, нақди адабӣ, масъалаҳои назарии забон ва адабиёти тоҷик, афкори адабӣ ва эстетикӣ, даврабандии таърихи адабиёт ва нақди адабӣ, таҳқиқ ва нашри сарчашмаҳо, маҳфилҳои адабӣ, сарчашмаҳои адабӣ, тазкираҳо, матбуот

Диссертатсия ба омӯзишу пажӯҳиши масъалаҳои таърих ва назарияи нақди адабии охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX бо таъя ба осори адабӣ, илмӣ, таърихӣ ва публицистӣ дар фосолаи беш аз панҷ даҳсолаи ин давра бахшида шудааст.

Дар диссертатсия бори аввал заминаҳои шинохти афкори адабӣ ва вазъи суҳансанҷии нави тоҷик дар маҷмуи умумии таърихи ташаккули нақди адабӣ, моҳият ва равиши таҳқиқи нақди адабиёт дар охири садаи XIX ва нимаи аввали садаи XX бо таъя ба сарчашмаҳои адабиву таърихӣ ва матбуотии он замон ва, ҳамзамон, осори илмии давраи шуравӣ ва сӣ соли замони истиқлоли миллӣ сурат гирифтааст. Дар он ба ҷанбаҳои назарӣ, хоса масъалаҳои даврабандӣ ва муаммои нашри манбаъҳои адабиву интиқодии ибтидои садаи XIX – ибтидои садаи XX низ таваҷҷуҳи хоса шудааст.

Муаллиф бо арзёбии падидаи нақди адабӣ аввалин маротиба диққати муҳаққиқонро ба ҳаллу фасли таҳқиқи муштараки таърихи адабиёт ва матбуоти тоҷикии ибтидои садаи XX ва давраҳои баъдӣ ҷалб намудааст. Дар рисола вежагии ду марҳалаи муҳимми афкори адабӣ ва суҳансанҷии навини тоҷик – марҳалаи то инқилобӣ ва баъди инқилоб дар пайвастагӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар диссертатсия ба ҷойгоҳи назарраси маҳфилҳои адабӣ, тазкираҳо ва китобҳои таърихи адабиёт, нақши онҳо дар шаклгирии нақди навини тоҷикӣ аҳамияти зарурӣ дода шудааст, ки меъёрҳои қазовати суҳанро дар ин асарҳо бозгӯй мекунад. Таҳлили нақди ҷойгоҳи саромадони адабиёти аҳди классикӣ ва нақши намояндагони давраи нав дар нақди адабии нимаи аввали садаи XX мушаххасан сурат гирифтааст.

АННОТАЦИЯ

диссертационной работы Азамова Субхондждона Бахромджоновича на тему «Таджикская литературная мысль конца XIX – первой половины XX веков», представленной на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.01.00 – Литературоведения (10.01.08 – Теория литературы. Текстология, кодикология)

Ключевые слова: конец XIX – первая половина XX веков, просветительство, джадидизм, персидско-таджикская литература, литературоведение, история литературы, теория литературы, литературная критика, теоретические вопросы языка и литературы, литературная и эстетическая мысль, периодизация истории литератур и литературной критики, исследование и издание литературных источников, литературные кружки, литературные источники, антологии, пресса.

Диссертация посвящена изучению вопросов истории и теории литературной критики конца XIX – первой половины XX веков с опорой на литературные, научные, исторические и публицистические произведения, изданные на протяжении более пяти десятилетий этого периода.

В диссертации впервые подвергнуты изучению предпосылки для познания литературной мысли и состояния новой таджикской литературы в совокупности с историей становления литературной критики, сущности и подхода к исследованию литературной критики в конце XIX – первой половине XX веков с учётом научно-литературных источников этого периода. В ней особое внимание уделено теоретическим аспектам, в частности, вопросам периодизации и проблеме публикации литературных и критических источников конца XIX – начала XX веков.

Оценивая феномен литературной критики, автор впервые обращает внимание исследователей на совокупное исследование истории литературы и таджикской прессы начала XX века и последующих периодов. В диссертации рассматриваются особенности двух важных этапов новой таджикской литературной мысли и литературной критики – дореволюционный и послереволюционный периоды.

В диссертации особое значение придаётся состоянию литературных кружков, антологий и книг по истории литературы, их роли в формировании новой таджикской литературной критики, отражающей критерии суждения в этих произведениях. Проведены дифференцированный анализ и критика трудов выдающихся деятелей классической литературы и роли представителей новой эпохи в литературной критике первой половины XX века.

ABSTRACT

to Azamov Subhonjon Bahromjonovich`s dissertational work on the topic entitled as «Tajik Literary Thought Referring to the End of the 19th – the first Half of the 20th centuries» claiming for the degree of Doctor of Philology on the specialty of 10.01.00 – Literary studies (10.01.08 – Theory of Literature. Textology, codicologu)

The end of the 19th and the first half of the 20th century, enlightenment, Jadidism, Persian-Tajik literature, literary criticism, literary history, literary theory, theoretical issue of language and literature, literature and aesthetic thought, periodization of the history of literature and literature criticism, research and publication of literary sources, anthology, press.

The dissertational work dwells on the study of issues concerned with the history and theory of literary critique referring to the end of 19th – the first half of the 20th centuries; literary, scientific, historico-journalistic works published over more than three decades of the Soviet period being taken into account as well.

Designing on the premise of scientifico-literary sources belonged to the relevant period, the author of the dissertation canvasses the prerequisites targeted at the cognition of literary thought and the position of the new Tajik history of literary critique formation, the essence and approach to the exploration of literary criticism referring to the end of the 19th – the first half of the 20th centuries, for the first time. Particular attention is paid to theoretical aspects, namely, issues concerned with periodization and the problem of publishing literary and critical sources written in the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries.

Assessing the phenomenon of literary critique, the author draws his own attention of researchers to a joint study of the history of literature and the Tajik press appertaining to the early 20th century and subsequent periods, for the first time. The dissertational work discusses peculiarities of two important stages of new Tajik literary thought and literary critique being the pre-revolutionary and post-revolutionary ones.

The dissertation attaches particular importance to the position of literary circles, anthologies and books on the history of literature, their role in the formation of new Tajik literary criticism reflecting the criteria of judgment in the relevant literary productions. A differentiated analysis and critique of the works belonging to the pen of outstanding figures of classical literature and the role of representatives of the new era in literary critique referring to the first half of the 20th century was carried out.